INFO-TÁRSADALOMTUDOMÁNY

SADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁ
ADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRS

Az európai integráció és Magyarország

A társulástól a tagságig — mihez mérjük a társulás értékét? — a társulás változatai — közös taktika vagy verseny? • A magyar–EK Társulási Megállapodás néhány tapasztalata — a kereskedelmi kapcsolatok szabályai — érdekek és ellenérdekek — a rendszerváltás és a Társulási Megállapodás • „Euro-tanulás" és a segélyprogramok — a PHARE program — mik jellemzik a Magyarországnak nyújtott segélyeket? — miben lenne szükség Európa segítségére? • Az EK-társulás és a jogi harmonizáció — jogegyesítés – nemzeti jogrendszerek — az Európai Közösség jogrendszere — az EK jogharmonizációja és Magyarország • A gazdasági átmenet társadalmi hatásai — munkanélküliség – az EK szintjén — változások a foglalkoztatási struktúrában — az átrétegződési folyamat kezdeti jelei • A magyar ipar és az EK Társulási Megállapodás — fejlesztési koncepciók és az iparfejlődés — a Társulási Megállapodás és a magyar iparpolitika — az „aszimmetria" és a magyar iparfejlődés lehetőségei • Agrárremények és csalódások a Társulási Megállapodás tükrében — a teljes jogú tagság és a társult viszony agrárkülönbségei — kinek kedvez az agrárkoncessziók aszimmetriája? — mi valósult meg a kölcsönös engedményekből? — rövid távú feladatok és hosszabb távú alkalmazkodási kényszerek

DOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTU
OMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUI
MÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUD
ÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDO
ANY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOM
NY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁ
TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRS MÁN
TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁ ANY
ÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁ ANY
RSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁ ANY T
SADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁ ANY TÁ
ADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁR ANY TÁRS
DALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSADALOMTUDOMÁNY TÁRSA

27

INFO-Társadalomtudomány

27. szám (1993. december)

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és az MTA VITA Alapítvány

A szerkesztőség címe:

1051 Budapest, Nádor u. 7.
Telefon/fax: 266-30-32

INFO-Társadalomtudomány című sorozatunk indításával az volt a célunk, hogy tömören és olvasmányos formában megírt cikkekkel gyorsan informáljuk a társadalomirányításban résztvevő döntéshozókat az új társadalomtudományi kutatási eredményekről és a társadalomtudósokat foglalkoztató aktuális témákról. Lapunk nyilvánossá válásával lehetőség nyílt arra, hogy a magyar társadalom iránt érdeklődő olvasók szélesebb köre is hozzáférhessen az egy-egy aktuális témát többoldalúan megközelítő tematikus számokhoz. Mivel kiadványunk igen szűk terjedelmet szab meg egy-egy témára, a kutatók kénytelenek álláspontjukat tézisszerűen kifejteni. Az általános tájékozódást azonban szeretnénk megkönnyíteni a cikkek után közölt statisztikai táblázatokkal és válogatott bibliográfiával.

Tematikus számainkkal fel kívánjuk hívni a figyelmet néhány fontos területre, amelyekkel eddig – úgy tűnik – nem a kutatási eredmények ismeretében foglalkoztak. Szeretnénk kiadványunkkal a kiemelt témákban tudományos háttéranyagot nyújtani és ezáltal is hozzájárulni ahhoz, hogy a társadalomtudományi kutatások eredményei és a társadalmi gyakorlat közelebb kerüljenek egymáshoz.

A kifejtett elképzelések a szerzők egyéni tudományos felfogását tükrözik.

A szerkesztőség

Lapunk a tárgyévre, valamint az azt követőre előfizethető, illetve egyes számai visszamenőleg is megvásárolhatók a szerkesztőségnél 9 és 12 óra között. (Előfizetési díj egy évre – négy számra – 500,– Ft + áfa.)

Tartalom

Az európai integráció és Magyarország
Enyedi György – Tamási Péter 3

A társulástól a tagságig
Balázs Péter 7

A magyar–EK Társulási Megállapodás néhány tapasztalata
Rácz Margit 15

„Euro-tanulás" és a segélyprogramok
Bogár László 21

Az EK-társulás és a jogi harmonizáció
Kecskés László 27

A gazdasági átmenet társadalmi hatásai
Fóti Klára 35

A magyar ipar és az EK Társulási Megállapodás
Török Ádám 45

Agrárremények és csalódások a Társulási Megállapodás tükrében
Kiss Judit 53

Statisztikai táblázatok 59

Válogatott bibliográfia 81

Kutatási információk 85

Az európai integráció és Magyarország

Hazánk kulturálisan is, földrajzilag is Európa része, így a kialakulóban lévő Európai Unióhoz csatlakozásának nincs reális alternatívája. A kérdés inkább az, hogy az Unió mikor és milyen kritériumok alapján hajlandó befogadni minket, illetve, hogy a magyar társadalomnak mikori csatlakozás áll inkább érdekében, és milyen kritériumrendszert szabad ennek fejében elfogadnia. Az sem mindegy, hogy mely követelményeknek kell még csatlakozás előtt, és melyeknek csatlakozás után eleget tenni. Ennek eldöntése valójában politikai kérdés. A kritériumrendszer kidolgozatlansága bizonytalanná teszi Magyarország teljes jogú csatlakozását belátható időn belül.

Egyedi elbírálásra nem számíthatunk, egyrészt mert ez idegen a brüsszeli adminisztráció gondolatvilágától, amely régiókban gondolkodik amikor beruházásokról vagy az integráció bővítéséről van szó, másrészt mert a kelet-közép-európai régió országait egymással együttműködve hajlandóak csak befogadni, mivel nem kívánják a Közösséget széthúzásokkal, újabb konfliktusokkal megterhelni.

Ebben a számunkban az integráció kérdéskörén belül, az 1994. elején hatályba lépő Társulási Megállapodás (az ún. Európai Megállapodás) hatásával, pozitív és negatív következményeivel foglalkozunk. E Megállapodás megvalósításától még igen hosszú út vezet a teljes jogú tagságig (lásd ezzel kapcsolatban Balázs Péter cikkét, 7–13. old.). A Megállapodás célja a szabadkereskedelem kiépítése (az „érzékeny" termékek: pl. acél- és textiláruk, mezőgazdasági termékek kivételével). Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert mind politikai körökben, mind a közvéleményben sok olyan várakozás fűződik a Társulási Megállapodáshoz, amelyet – funkciójánál fogva – nem lehet rajta számonkérni. (E Megállapodással kapcsolatos tapasztalatokat, illetve kételyeit írja le Rácz Margit, 15–20. old.)

Nagy várakozások persze már a Társulási Megállapodást megelőzően is tapasztalhatók voltak. Tulajdonképpen 1990-ben a leomló vasfüggöny mindkét oldalán egyfajta EUfóriát lehetett tapasztalni, intenzív reményt Európa gyors integrációjával kapcsolatosan. Azóta az eufória elmúlt, az integrációs folyamat hosszúnak, bizonytalannak, és nem csak előnyökkel járónak látszik. Ráadásul Nyugat-Európa is recesszióval küszködik, sőt, egyes jelek arra utalnak, hogy az Európában kialakult jóléti államot megalapozó szociális piacgazdaság – amelyre a kelet-közép-európai országok vágyakoznak – modellválságot él át: jelentős társadalmi költségei miatt fokozatosan veszít nemzetközi versenyképességéből.

Ilyen körülmények között illúziónak tűnik több milliárd dolláros segélyeket remélni Magyarország (vagy bármely másik régióbeli ország) felzárkóztatása érdekében. Az Európai Közösség különböző formákban és szerény mértékben nyújtott persze segítséget Magyarországnak, de ezek a makrofolyamatok átalakítása szempontjából jelentéktelen összegek. (Lásd ezzel, továbbá a leginkább segítséget igénylő területekkel kapcsolatban Bogár László cikkét, 21–26. old.) A szabadkereskedelem kialakítása során is kaptunk segítséget aszimmetrikus kedvezmények formájában, de ugyanakkor mindazok a magyar áruk, amelyek konkurenciát jelentenek a „legérzékenyebb" EK-termékeknek, kimaradtak a Megállapodásból. Valójában érthető, hogy az EK – az erő pozíciójából is – védi saját érdekeit.

De mi késztetheti arra a Közösséget, hogy jelentősebb segítséget nyújtson, hogy áldozatot vállaljon? Milyen érdeke fűződhet a kelet-közép-európai térség felzárkóztatásához? Politikai szempontból egyértelműnek látszik, hogy Európa tartós biztonsága csak úgy érhető el, ha valamennyi országa prosperál, s a kialakult pozitív (nyugat-)európai normák szerint él. Ez azonban olyan hosszú távú cél, amely nem tűnik elég meggyőzőnek az áldozatvállalásra. Valószínűsíthető az is, hogy Európa mint egész jobban megállja majd a helyét a nemzetközi versenyben, mint egy fejlett csonka Európa. De ez is csak hosszú távra igaz. Közép vagy rövid távon csak akkor várható jelentős segítség, ha a kelet-közép-európai régió több mint 120 milliós piaca kisegítheti a Közösséget a recesszióból, illetve ha sikerül megtalálni azokat az együttműködési területeket, amelyek révén ezek az országok hozzájárulhatnak a nyugat-európai versenyképesség javításához. (E régió népessége a volt Szovjetunió országaival együtt már kontinensnyi méretű: több mint 410 millió fős lélekszáma nagyjából azonos például Afrika lakosságával.)

Jelentős külföldi segítség és/vagy tőkebevonás nélkül Magyarország felzárkóztatása szinte megoldhatatlan feladat. A nagymérvű eladósodottság mellett a piacgazdaságra történő átállás olyan terheket rótt már eddig is a magyar lakosság többségére (életszínvonal-csökkenés, munkanélküliség, létbizonytalanság stb.), hogy az már nemigen visel el újabb áldozatokat a folyamat sikere érdekében. (A gazdasági átmenet társadalmi hatásairól ír Fóti Klára, 35–43. old.) Részletesen kellene tehát elemezni a magyar társadalmat, gazdaságot, hogy meg lehessen állapítani, melyek azok az alkalmazkodási területek, amelyek túlfeszített terheket rónak társadalmunkra, hogy ezekkel kapcsolatban kérjünk hathatós segítséget és/vagy preferenciális kezelést a Közösségtől. Ilyen területek természetesen nemcsak Magyarországon, hanem a többi csatlakozni kívánó országban is szép számmal vannak. Ezekhez kellene igazítani az átalakulóban lévő országok belépési kritériumrendszereit.

Az átalakulás során ezekben az országokban sok területen kell igazodni a Közösséghez: intézményekben, működési rendszerekben, a jogrendszerben. (Ez utóbbi folyamatot elemzi Kecskés László, 27–34. old.) Megfontolandó, hogy milyen intézményeket, eljárásokat, magatartásmintákat érdemes átvennünk és milyen mértékben. Egyrészt azért, mert az EK bürokráciája nem olyan méretű

és jellegű integráció irányítására jött létre, mint amit most kellene neki sokkal rugalmasabban megoldani, és valószínű, hogy idővel a decentralizálási folyamat több területen felerősödik az Unióban. Másrészt azért, mert Kelet-Közép-Európa a kontinens egy sajátos kulturális-történelmi régiója, amely meg kell hogy őrizze sajátos vonásait az integráció ellenére is, mint ahogyan a mediterrán régió is megőrizte azokat. Mindezek ellenére, a csatlakozó országok csak kompromisszumok árán válhatnak tagokká, ami azt is jelenti, hogy ezekben az országokban egyének, csoportok, szakmák, vagy akár egész iparágak, ágazatok a csatlakozási folyamat egyértelmű veszteseivé vál(hat)nak. Török Ádám (45–52. old.) és Kiss Judit (53–58. old.) azt elemzik cikkeikben, hogy miként hat a Társulási Megállapodás, annak megvalósítása a magyar iparra illetve a magyar mezőgazdaságra.

Az integráció során – amely a csatlakozásnál lényegesen szélesebb fogalom: magában foglalja például az eszmék szabad áramlását, a közös kommunikációs hálózatok kialakítását, az egyetemi hallgatók egyetemek közötti vándorlását –, Magyarországnak offenzív és dinamikus stratégiát kell folytatnia. Aktív résztvevőként folyamatosan alkalmazkodnia kell az Európai Unió alakulásához, s egészen bizonyos, hogy a csatlakozás időpontjában az Unió sok szempontból más lesz, mint most.

Az európai integráció divatos téma. A divat óhatatlanul felszínes véleményeket is vonz. E számunkban szereplő cikkek szakmailag megalapozott, érzelmektől mentes véleményeket közölnek. Nem szeretnénk, ha euforikus illúziók irányítanák a közvéleményt, de azt sem, hogy az ezekből való kiábrándulás teljes érdektelenséget vagy akár ellenérzéseket hozzon létre az európai integrációval kapcsolatban. Ezért igyekeztünk az itt közölt cikkek révén reális képet adni Magyarország európai integrációs lehetőségeiről.

Enyedi György – Tamási Péter

A társulástól a tagságig

Balázs Péter

A társulás igényes integrációs viszony, az Európai Közösség külkapcsolati rendszerében ezidő szerint az elérhető legmagasabb fokozat. A szovjet birodalmi rendszer összeomlása következtében Magyarország váratlan gyorsasággal jutott el az EK külkapcsolatainak legtávolabbi köréből az előkelő társult viszonyig. Talán éppen e gyors, fordulatszerű változás magyarázza a társulás értéke körüli vitákat, a sokféle, gyakran szélsőséges véleményt.

A pozitív értékelések, amelyek mindenekelőtt a szerződő felektől – Magyarország, illetve az EK-tagállamok kormányaitól és az EK Bizottságától – származnak, elsősorban a múlthoz mérik a társulás tartalmát. Tény, hogy a viszony 1988. évi „normalizálásához" képest a PHARE program 1990. január 1-jei indulása, majd a preferenciális kezelésnek a Társulási Megállapodásban való konszolidálása óriási lépés, a megelőző harminc év diszkriminatív hátrányairól nem is szólva.

Ha azonban a társulás által nyújtott előnyöket és segítséget a Magyarország előtt tornyosuló gazdasági problémákhoz, a megkésett modernizáció végigvitelének tőkeigényéhez, a megoldandó szociális feladatok terhéhez viszonyítjuk, akkor indokoltnak tetszik a – főleg tudományos körökből, ellenzéki pártok részéről – megfogalmazódó kritikus vélemény.

Hallhatók továbbá kevésbé artikulált politikai hangok is, amelyek naív „euroforiáról" tanúskodnak, a nyugat-európai integrációt földi paradicsomnak (s a társulás adott formáját a hamarosan bekövetkező teljes jogú tagság közvetlen előszobájának) vélik. Ugyanez a politikai infantilizmus nyilvánul meg a szűkre szabott – és az EK-ra oly jellemző bürokrácia miatt is nehezen hozzáférhető – segélyek fölötti elégedetlenségben és a magyar piacra beáramló túlerős EK-konkurencia romboló hatásainak láttán. Nem más ez, mint az „euroforikus" türelmetlenség visszájára fordulása.

Mihez mérjük a társulás értékét?

Az EK-val kötött Társulási Megállapodás értékelésének egyik lehetséges módja az, ha a megállapodás tartalmát egy dinamikus modellben a magyar gazdaság múltbeli és várható jövőbeli szükségleteihez viszonyítjuk. E megközelítésben a társulás egyrészt összemérhető korábbi kirekesztettségünkkel a nyugat-európai

integrációból, az ebből eredő hátrányos kereskedelempolitikai elbánással, ami azzal járt, hogy az EK Magyarország gazdasági fejlesztésében nem vett részt. Másrészt vizsgálható a társulás hozzájárulása a magyar gazdaság gyorsított fejlesztésének a 20. század hátralévő évei során megoldandó feladataihoz, egyebek között éppen azért is, hogy az EK számára elfogadható integrációs partnerré, a szervezetet nem gyöngítő tagállammá érjünk.

A viszonyítás időbeli dimenziójától függően különféle eredményeket kaphatunk, köztük szélsőségesen pozitívat és szélsőségesen negatívat is. Legszebb a kép természetesen akkor, ha a társulás áldásait a diszkriminációtól terhes régmúlthoz viszonyítjuk, és a legsötétebb, ha a szűk marokkal mért EK-támogatást a magyar gazdaságnak az 1990-es évek közepére-végére prognosztizálható szükségleteivel szembesítjük.

Mérhetünk azonban másféleképpen is: elhelyezhetjük a magyar társulást az EK által nagy számban kötött egyéb társulási megállapodások mezőnyében. E – lényegében térbeli – dimenziót alkalmazva egybevethetjük helyzetünket a kelet-közép-európai régió más országainak EK-kapcsolataival. Az ilyen relatív összehasonlítás legalább olyan fontos és iránymutató, mint a megelőző, önmagunkhoz mért értékelés.

A társulás változatai

A társulásnak jelenleg öt különféle változata létezik az EK külkapcsolati rendszerében. A kelet-közép-európai régió országaival kialakított újfajta, „európai" megállapodások modellje elvben tehát legalább négy másik társulási változattal vethető egybe. Bizonyos szembetűnő különbségek – a hagyományosan szoros és mindkét fél számára különösen előnyös viszony, valamint a megállapodások multilaterális jellege – miatt azonban rögtön elkülöníthetünk két országcsoportot: az egyik a Loméi Konvenció 68 afrikai, karib-tengeri és csendes-óceáni államra kiterjedő, erősen és tartósan aszimmetrikus építménye, a másik az EFTA országaival az Európai Gazdasági Térségről kötött globális integrációs szerződéscsomag.

A mediterrán medencében az EK-társulásnak két további változata ismeretes. A két kategória között a legfontosabb különbség az, hogy míg az európai országok elvben az EK tagjává is válhatnak (az e csoporthoz tartozó mindhárom állam – Törökország, Málta és Ciprus – már be is adta ezirányú kérelmét), az Európán kívüli mediterrán országok számára a társulás (vagy annak valamely későbbi, feljavított változata) alighanem az EK-hoz fűződő kapcsolatok végállomását is jelenti.

A volt KGST államok sajátos helyzetére szabott, új társulási modell leginkább a mediterrán társulási megállapodásokhoz áll közel. A dél-európai változathoz annyiban hasonlít, hogy a teljes jogú tagság perspektíváját nem zárja ki, sőt az újonnan társult partnereket az ehhez szükséges integrációs felzárkózás útján is elindítja. A preferenciális kereskedelmi elbánás azonban különbözik a dél-euró-

pai társulásokban szereplő vámuniótól, minthogy célja nem a közösségi külső tarifához igazodó vámharmonizálás, hanem az átmeneti aszimmetriával megvalósuló szabadkereskedelem. Tekintettel arra, hogy az új „európai" társulások legkonkrétabb része az áruk szabad forgalmának megteremtésére vonatkozik, e különbség figyelmet érdemel.

Két fő ok nevezhető meg annak magyarázatára, hogy az EK miért nem követte a korábbi dél-európai modelleket. Egyrészt (főként Törökország példáján) nyilvánvalóvá vált, hogy az EK vámuniójához külön, az integráció egészéből kimetszve, nem lehet csatlakozni. Az egymással összefüggő okok sorozata azzal kezdődik, hogy vámunióban a vámbevételeket a közös költségvetésbe kell beszolgáltatni, így a befizető ország illetékessé válik a kiadási oldalra vonatkozó döntések meghozatalában is. Ezen összefüggésből, valamint a vámunióval kapcsolatos közös kereskedelempolitikai kompetenciákból az integrációs mechanizmusban való széleskörű részvétel következnék, ami pedig már nehezen választható külön a teljes jogú tagság attribútumaitól. A másik ok az újonnan társuló kelet-közép-európai országok vámrendszereinek és egyáltalán az importtal kapcsolatos védelmi jogintézményeiknek, ár- és árfolyamrendszerüknek a kialakulatlansága.

E helyzetnek inkább megfelelt a társulási megállapodásokban szereplő evolutív szabadkereskedelmi modell, amely a kényesebb kérdésekben, különösen a versenypolitikai rendelkezések terén, mindenekelőtt bizonyos türelmi időt iktat be, azután pedig előírja az EK szabályozásához – mint követendő modellhez – történő felzárkózást. A megállapodásokban szereplő tízéves átmeneti időszak tanulási folyamatnak is felfogható, melynek során az új társult partnerek fokozatosan felzárkóznak azokhoz a szabályozási, jogalkalmazási, intézményi stb. követelményekhez, amelyek a klasszikus (a GATT XXIV. cikkével tökéletes összhangban lévő) szabadkereskedelmi szerződéseknek tulajdonképpen előfeltételét képezik.

A kelet-közép-európai modell

Az „európai" társulások új modellje 1990 és 1991 során öltött formát. Az EK eredeti elgondolása, amely a Tanács által jóváhagyott tárgyalási mandátumban jelent meg, a „visegrádi" országokkal párhuzamosan, de külön-külön folytatott viták során alakult, érlelődött. Románia és Bulgária már e kész modellt követte, az eredetileg Csehszlovákiával kötött megállapodás szétbontása pedig az új cseh és szlovák államra lényegében csupán technikai kérdés volt.

Az „európai" társulás, mint regionális modell, az EK álláspontja szerint a PHARE program valamennyi kedvezményezettje számára nyitva áll. Látható azonban, hogy a Közösség e kategórián belül két fokozatot kezd elkülöníteni: egyrészt a már társult – és mind gyakrabban együtt és azonos módon kezelt – „hatokat", azaz Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát, Magyarországot, Romániát és Bulgáriát, másrészt a gazdasági és politikai átalakulás útján még hát-

rébb tartó balti köztársaságokat, valamint a Balkán zavaros helyzetű poszt-jugoszláv államait és az elmaradott Albániát. E kategorizálásból nyilvánvalóan hiányzik a két konszolidáltabb poszt-jugoszláv állam: Szlovénia és Horvátország. Ezek az államok Jugoszláviától örököltek egy, Kelet-Közép-Európában hajdan kivételesnek számító kapcsolati rendszert, azonban ma már viszonylag hátrányosabb helyzetben vannak regionális szomszédaik legfrissebb társulási megállapodásaihoz képest.

Tényként kell elfogadnunk azt, hogy *a magyarországi átalakulás* – számunkra oly fontos – *sajátosságai,* azaz a régióból kiemelkedő békés politikai hatalomváltás, a gazdag reformelőzményekre támaszkodó, sok területen szinte folyamatos, illetve fokozatos gazdasági átmenet, a piaci értékeket átmentő, illetve gyorsan újrateremtő jogi és intézményi rendszer stb., *az elismerésen és a szimpátián túl politikai megkülönböztetést nem eredményeztek.* Az „európai" társulások tartalma – a bennük megtestesülő kereskedelempolitikai elbánás, az általuk hozzáférhető gazdasági támogatás, a politikai párbeszéd intenzitása, a megállapodások végrehajtásán őrködő intézményrendszer stb. – minőségileg mindegyik szerződésben ugyanolyan. Az egyes megállapodások között csupán árnyalatnyi különbségek lelhetők fel, hol az egyik, hol a másik ország javára, amelyek az egyes szerződő államok adottságaival is magyarázhatók.

Az EK külkapcsolatainak jellemző vonása, hogy többnyire egyes államokkal tárgyal, ám bizonyíthatóan régiókban gondolkodik. Az adott régióban külön-külön folytatott tárgyalások tehát nem hozhatnak minőségileg különböző eredményt, mivel az EK nevében tárgyaló bizottsági tisztviselőknek mindegyik partnerországra vonatkozóan gyakorlatilag azonos politikai tartalmú tárgyalási mandátuma van. Ez érvényes a kelet-közép-európai társulások új generációjára is.

A „magyar eset" és a „hatok"

Az EK szemszögéből nézve a Magyarországgal kötött Társulási Megállapodás egy regionális modell konkrét alkalmazása. A Közösség, illetve tagállamai nem láttak (illetve nem hajlandók érvényesíteni) semmi olyan lényeges különbséget, amely számukra elfogadhatóvá és főként vállalhatóvá tette volna kezdetben a „visegrádi" országok, majd a hozzájuk felzárkózó Romániával és Bulgáriával együtt a „hatok" egymáshoz képest differenciált kezelését. E globális korlát – valamint a társulás későbbi kiterjesztésének ígérete a Baltikum és a Balkán irányában – nyilvánvalóan megszabta mind a piacrajutási könnyítések, mind a gazdasági segítségnyújtás határait. A Közösség kénytelen volt mindkét kérdésben kumulatív számításokat végezni: mi történik, ha a „köztes Európa" valamennyi országa vámok és korlátozások nélkül hozza piacára az adott terméket, vagy valamennyien benyújtják igényüket az adott segélyre, együttműködésre stb.

Magyarország az EK-hoz fűződő kapcsolataiban nap mint nap tapasztalhatja a globális megközelítés, a „kumulatív" gondolkodás jeleit. Teljesen *egyedi, az adott országot a közvetlen szomszédaitól is minőségileg megkülönböztető elbá-*

násra egyik országnak sincs reménye, jóllehet e „rögeszme" a „visegrádi" élmezőny hol egyik, hol másik államának külpolitikájában erősödik fel. Ez alól Szlovákia az egyetlen kivétel, nyilvánvalóan azért, mert számára a másik három országgal való együtthaladás is jóval nagyobb esélyeket kínál, mint amit önmagában érne el.

Szlovákiához hasonló követő taktikát választott Románia és Bulgária is. E két ország szempontjából még élesebb a kontraszt a közelebbi szomszédságukban lévő jugoszláv és dél-szovjet válságövezetek, illetve a békés és integrált Nyugat-Európa között. Láthatóan a Nyugat is honorálja azon választásukat, hogy helyzetük stabilizálása érdekében a „visegrádi" csoport farvizében próbálnak közelebb evezni a fejlett államok szervezeteihez: az EK-hoz, EFTA-hoz, NATO-hoz, OECD-hez, Európa Tanácshoz stb.

Közös taktika vagy verseny?

A fenti helyzet főként azon országok számára problematikus, amelyek gyorsabb előrehaladásra, magasabb integrációs fokozatra is képesnek érzik magukat, de a regionális korlátok következtében egyszerűen nincs hova továbblépniük. A gyengébb szomszédaikkal azonos elbánást már kinőtték, a következő fokozatot, amely a fejlett országok exkluzív gazdasági, politikai, védelmi stb. szervezeteinek teljes jogú tagságát jelentené, viszont még nem érték el. Tényleges teljesítményük alapján nincs reményük külön, egyedi elbánásra, mivel a Nyugat – kivált az EK – számára a legkisebb kezelhető egység a szubrégió (például a „hatok", a Baltikum stb.); egyes országokkal külön nem szívesen foglalkozik, illetve *az EK külkapcsolati rendszerétől eleve idegen a szomszédos országok közötti árnyalatnyi különbségek érvényesítése.*

Ezen ellentmondásos helyzet eredménye az a nyugati oldalról szemlélt „vetélkedő", amelyben a kelet-közép-európai régió országai egymásra licitálva bizonygatják saját kiválóságukat, az összes szomszédukat felülmúló integráció-érettségüket. E vetélkedő a valóságban legfeljebb néhány külföldi beruházó döntését befolyásolhatja, a lényeges politikai lépéseket azonban nem ingatja meg. Végeredményben több a kára, mint a haszna, mivel a szomszédokat széttagolja, megosztja, esetenként egymás ellen fordítja.

Nyugati oldalról joggal teszik fel a kérdést: azok az országok, amelyek emberemlékezet óta (ha nem is mindig önként) valamely közös táborban – a KGST–VSZ rendszerben, az Osztrák–Magyar Monarchiában stb. – történelmi és földrajzi egymásrautaltságban éltek, miért nem képesek az európai felzárkózás lépéseiben egymással együttműködni, és hogyan fognak EK-tagként a jelenleginél sokkal szorosabb napi kapcsolatokat ápolni? A Közösség világos üzenete: *problémákat, szomszédok torzsalkodásait nem kívánja a szervezetbe „importálni".* A német–francia megbékélés a minta a belépés előtti kötelező kézfogásra magyarok és szlovákok, csehek és lengyelek stb. között.

A szubrégió élmezőnye szempontjából a kérdés úgy is felvethető, hogy van-e reális alternatíva a „hatok" együttes kezelésével szemben? Kétségtelen tény, hogy a „visegrádi" kör gyönge kohéziója, a kezdeti lelkesedést követő fanyalgás, sőt néhány esetben az együtthaladás nyilvános elutasítása siettette a román–bolgár felzárkózást.

Az együttműködés javításának konkrét kiindulópontja lehet a CEFTA megállapodás, amely köré tágabb regionális kooperáció (pl. jogharmonizáció, infrastruktúra-fejlesztés, határátlépések megkönnyítése stb.) is építhető. Ezzel kapcsolatban két stratégiai kérdés vetődik fel: az egyik az „egyedül vagy a visegrádiakkal?" (az egyedi megoldás – mint láttuk – kevéssé reális), a másik a „négyek vagy hatok" kérdése. A „visegrádiak" egyelőre elzárkóznak attól, hogy a CEFTA-hoz új szerződő feleket kapcsoljanak. (Ehelyett külön-külön tárgyalnak ugyanazokkal a partnerekkel, ami egyrészt időveszteséget okoz, másrészt a kereskedelempolitikai rendelkezések terén növekvő jogi zűrzavarhoz vezet.)

Magyarország (és ugyanúgy Csehország és Lengyelország) számára a kérdés olymódon is megfogalmazódik, hogy gyöngíti vagy erősíti az európai centrummal való integrálódás esélyeit az, ha a szegényebb szomszédsággal szorosabbra fűzik kapcsolataikat? Ennek megválaszolásához elsősorban az EK-tól kellene világosabb jelzéseket kapni.

A tagság ígérete

A keleti oldalról megnőtt belépési nyomásra az EK 1993. június 21–22-i koppenhágai csúcsértekezlete elmés választ adott. Egyrészt megerősítette, hogy a kelet-közép-európai társult országok az Európai Unió tagjai lehetnek, amennyiben a tagsággal járó kötelezettségeket teljesíteni képesek és eleget tesznek a megkívánt gazdasági és politikai feltételeknek. (Mindez a Római Szerződésnek az Európai Unióról szóló Szerződéssel megerősített 237. cikkéből egyébként is következik.) Másrészt felvázolta az érintett országok által reklamált feltételeket, amelyek lényegében az Unióhoz való teljes felzárkózást szabják követelményül.

Eszerint a belépni kívánó ország három fő kritériumnak kell hogy megfeleljen. Először, rendelkeznie kell a demokráciát, a jogrendet, az emberi jogokat és a kisebbségek védelmét garantáló intézményekkel. Másodszor, működő piacgazdaságot kell felmutatnia és képesnek kell lennie arra, hogy az Unión belül is bírja a verseny és a piaci erők nyomását. Harmadszor, képesnek kell lennie arra, hogy vállalja a politikai, gazdasági és pénzügyi unióval járó kötelezettségeket. Valójában tehát az EK magas – és szándékai szerint tovább növekvő – integrációs követelményszintjéhez való maradéktalan felzárkózás a feladat, ami a kelet-közép-európai, átalakuló gazdaságú országok számára meglehetősen illuzórikus. Negyedik feltételként az EK önmaga számára hozzáfűzte az új tagok befogadásához szükséges kapacitás meglétét úgy, hogy az európai integráció szintje ne csökkenjen, ami újabb paradoxon.

Ilyen magas követelmények mellett a „hatok" bizonyosan sokáig külső „parkoló pályán" maradnak, nem lépnek közelebb az integrációs centrumhoz, minthogy az éppen „előre menekül". *A valódi rövid távú megoldás* – például a társulás és a tagság közé illő integrációs fokozat létesítése, a szervezeten belüli, valódi „társult tagság" intézményesítése vagy az Európai Gazdasági Térség vonzó kibővítése stb. – *még várat magára.*

Külső vagy belső adaptáció?

A kelet-közép-európai országoknak – akár egyenként közelítenek az integrációs centrumhoz, akár együttesen – hosszabb adaptációs időszakra van szükségük. A legelső kérdés az, hogy *az adaptáció a szervezeten kívül, vagy nagyobbrészt azon belül történjék?* Mindkét esetben felmerül egy további dilemma, nevezetesen, hogy választható-e a korábbi precedenseket követő, azaz a meglévő jogi keretekbe illeszkedő megoldás, avagy az EFTA utáni kibővülés új utakat is megnyit-e?

A külső adaptáció szükségességét az EK lisszaboni csúcsértekezlete (1993. június) is megemlítette. Ez célszerűen a társulási megállapodásokra épülhetne olymódon, hogy egy sor jelenlegi „puha" rendelkezést (pl. jogharmonizáció, kutatási és fejlesztési együttműködés, válságágazatok szanálása stb.) „keménnyé", azaz mindkét fél számára konkrét kötelezettséggé változtatna. A külső adaptáció járatlan, új útja az EFTA által életre hívott – de számára hamarosan meghaladottá váló – Európai Gazdasági Térségről szóló szerződéshez való csatlakozás lehetne. (Ennek kereskedelempolitikai és jogi feltételei igen részletes, a jelen rövid gondolatsor kereteit meghaladó kifejtést igényelnének.)

A belépés utáni, belső felzárkózás klasszikus útja az átmeneti időszak megnyújtása és programjának pontos kidolgozása. E tekintetben a mediterrán kibővülés szolgál precedensekkel (pl. Görögország vagy Portugália csatlakozási feltételei). Ezzel kapcsolatban – új megoldásként – felmerül az állandó kivételek kérdése is (pl. a maastrichti uniós program egyes, különösen kemény követelményei alól). A követelmények differenciálása azonban „kétsebességű" integrációhoz vezetne, amit az EK egyelőre kereken elutasít, bár a további kibővülések esetében valószínűleg nem fog tudni kitérni előle.

A kelet-közép-európai országok társulási megállapodásain az aláíró tinta a hosszadalmas ratifikálás alatt ugyan már rég megszáradt, de a megállapodások teljes életbelépése, gyakorlati teherpróbája valójában csak 1994 elejétől kezdődik. A vámok és korlátozások nélküli kereskedelem, az európai szintű versenyszabályozás feladatai stb. új és egyenlő esélyeket kínálnak a „hatoknak" integrációs érettségük bizonyítására.

A magyar–EK Társulási Megállapodás néhány tapasztalata

Rácz Margit

1991-ben kilenc hónapos tárgyalás után elkészült a Társulási Megállapodás a három visegrádi ország és az EK között. A Társulási Megállapodást mindhárom ország esetében a gyors tárgyalási szakasz után elhúzódó ratifikációs folyamat követte.

Úgy tűnik, hogy a Társulási Megállapodás nem hordoz olyan nagy jelentőségű kapcsolatépítő előrelépéseket, amelyeknek hiánya súlyos problémákat eredményezne. Vélelmezhető, hogy a tárgyalások megkezdésekor és az egész időszak folyamán nagyobbak voltak a remények a kelet-közép-európai országok részéről e megállapodással kapcsolatban, mint amit az valójában jelenthet.

Feltételezhető, hogy a KGST és a Varsói Szerződés szétesése után a kelet-közép-európai kis országok úgy érezték, hogy valamilyen szövetségi rendszerhez kellene tartozniuk és ezt látták teljesülni a Társulási Megállapodásokban. Egy ilyen típusú megállapodás azonban más. Tekintettel arra, hogy a gazdasági kapcsolatok és azon belül is a kereskedelmi kapcsolatok bonyolítását szabályozza, kizárólag praktikus szempontok alapján értékelhető. Tehát tulajdonképpen magával az elvárással van probléma a Társulási Megállapodások kapcsán: *mást vártak el tőle, mint amire való.* A rendszert váltó kelet-közép-európai országokban ugyanis összemosódott a stratégiai stabilitási szempont a gazdasági együttműködés ellentmondásokkal terhes gyakorlati szempontjaival.

Mivel a Társulási Megállapodás kereskedelmi része átmeneti jelleggel már életbelépett a hosszú ratifikációs eljárás idején, jól látszik, hogy igazi tartalma éppen a kereskedelmi szabályok összessége. A ratifikálás a Társulási Megállapodás jelentőségét nemigen változtatja meg egyes részeinek működésével szemben, hiszen ez volt a leglényegesebb, valóban kidolgozott és a gyakorlatba azonnal átültetett része.

Azt lehet ennek a körülbelül hároméves folyamatnak a lezáródásakor összefoglalásképpen megállapítani, hogy abból a történelmi lehetőségből, amit a Varsói Szerződés és a Szovjetunió szétesése egy új európai együttműködés szempontjából adhatott volna, ez a megállapodás és ez a három év nem használt ki semmit.

A kereskedelmi kapcsolatok szabályai

A Társulási Megállapodás végső célja az, hogy Magyarország és az EK között a kereskedelmi kapcsolatokat körülbelül tíz év alatt korlátozásmentessé tegye. Persze csak azokban a termékcsoportokban, ahol ez nem ütközik valamelyik EK-tagország gazdasági érdekébe. Így a szabadkereskedelem egészéből kimarad a mezőgazdaság és az élelmiszeripar. Nagyon jelentős stratégiai kérdés az, hogy az ily módon nagy versenyhátrányba kerülő ágazat milyen súlyt képezhet a magyar termelési és exportszerkezetben. Tehát a Társulási Megállapodás ezzel a szabályozással automatikusan feltette a kérdést a magyar gazdaságstratégia számára: az EK erősen támogatott mezőgazdasági termékeivel szemben hol és milyen mértékben érdemes megvédeni a magyar termelést? A növekvő szabadkereskedelem körülményei között az önmagában is magas fokon liberalizált magyar piacon a támogatási szintkülönbségek óriási kihívást jelentenek. Akkor is bekövetkezhet a belső piacon az import radikális növekedése és a hazai termelés hosszabb távon is állandósuló kiszorítása, ha a kereskedelmi szabályok ilyen drámai változásra egyébként nem adnának lehetőséget.

A mezőgazdaságon kívüli termékcsoportokban különböző sebességgel, de végül is a megállapodás szerint ki fog alakulni a szabadkereskedelem. Talán egyetlen gesztusként a rendszerváltás okozta gondok elismeréséül a Társulási Megállapodás a kereskedelmi forgalom korlátainak lebontásában többéves előnyt biztosít a kelet-közép-európai országoknak, a szabadkereskedelem kiépítésében olyan aszimmetriát ad, ami némi védelmet nyújthat ezen országok termelésének.

Vajon a rendszerváltás többesélyes problémáinak megoldásában elegendő-e a szabadkereskedelem kiépítésében három-öt éves védelmet biztosító kereskedelmi szabályok megadása? Nagyon valószínű, hogy az átalakulás sokkal alapvetőbben forgatja fel a belső termelési viszonyokat, semhogy ilyen eszközökkel ellensúlyozni lehessen azokat.

Az is megkérdőjelezhető, hogy a kelet-közép-európai régió számára a szabadkereskedelem-e a legfontosabb eszköz a gazdasági kapcsolatok újraélesztésére. Az EK számára a külső kapcsolatok építésében az eddigihez hasonlóan a szabadkereskedelem kerülhet csak a középpontba. Azonban az EK eddigi története során nem találkozott olyan partnerrel, akinél ilyen súlyú átalakulás zajlana párhuzamosan az EK-val való kapcsolatok kiépítésével. Tehát *a megszokott formákat nem szabadott volna minden változtatás nélkül felhasználni a kelet-közép-európai országokkal kialakított újtípusú együttműködésnél.*

1991-ben még nem lehetett elvárni, hogy kristálytisztán érzékelhető legyen a rendszerváltozás összes fontos sajátossága. A brüsszeli tárgyalópartner nem indulhatott ki abból, hogy majd mire lesz szüksége a társuló országnak a piacgazdaság kiépítésében. Az azonban elvárható lett volna, hogy a piacgazdaság megteremtésének nehézségeit a kelet-közép-európai országok megpróbálják érzékeltetni. Ez nem történt meg. Így *a Társulási Megállapodások középpontjában a szabadkereskedelem kiépítése áll, és az egyéb együttműködési területek alig kidolgozottak.*

Természetesen a szabadkereskedelem elengedhetetlenül fontos a gazdasági kapcsolatok elmélyítésekor, de önmagában kevés, és nem biztos, hogy a rendszerváltozás miatt ezzel kell kezdeni. A Társulási Megállapodást azonban már két éve alkalmazzák a gyakorlatban. Ezért minden további kezdeményezés csak arra irányulhat, hogy a Megállapodás adta kicsit homályos lehetőségeket a gyakorlatban ki lehessen használni, és fokozatosan ki lehessen egészíteni.

Érdekek és ellenérdekek

A 90-es évek elején úgy tűnt, hogy Európában a volt szocialista rendszer szétesése és átalakulása fogja az évtizedet meghatározni. Az is várható volt, hogy lesz ennek az országcsoportnak olyan része, amely úgy tudja átalakítani belső gazdasági és politikai rendszerét, hogy eközben nem válik lehetetlenné visszaintegrálódása a nyugat-európai együttműködésbe.

A 90-es évek azonban egyéb problémákkal is terhesek. Ugyanis nemcsak Közép- és Kelet-Európa kénytelen radikális átalakulást átélni; Nyugat-Európában is szaporodnak az olyan válságjelenségek, amelyek a modellválság rémét vetítik előre. Azaz *a jóléti állam és a szociális piacgazdaság mint történelmileg elért eredmény kérdőjeleződik meg.* Nyugat-Európa éppen ezen társadalmi konszenzus miatt, illetve ennek magas költségei miatt szenved el növekvő versenyhátrányt a világgazdaságban. Tehát az a nyugat-európai mag, amihez csatlakozni akar a szövetségi rendszerében szétesett Közép- és Kelet-Európa, úgy tűnik maga is elhúzódó válságba kerül. Nyugat-Európa számára a recesszió a második világháború utáni legnagyobb munkanélküliséget hozta magával, és növekvő mértékű eladósodást. Ezeket hagyományos eszközökkel nemigen lehet megoldani.

A Társulási Megállapodás kereskedelmi részének eddigi működése során tulajdonképpen csak a nyugat-európai gazdasági recesszió következményei voltak érzékelhetők. Tehát sajnálatos módon a kelet-közép-európai rendszerváltás problémája mint válságfolyamat elvesztette egyedülvalóságát Európában. Hiszen a nyugat-európai országok gazdasági recessziója olyan súlyú problémákkal küszködik, amelyek meglehetősen merevvé teszik ezeket az országokat, amikor Kelet-Közép-Európa érdekében áldozatvállalásról van szó. Így mindenképpen új helyzet állt elő az 1991-es elgondolásokkal szemben. Európában ma nincs olyan mag, amely külső erőként segíthetné a volt szocialista országokat.

Ha a jóléti állam gondjai akuttá válnak Nyugat-Európában, akkor akár az is elképzelhető, hogy nem igazán lesznek következetesek a kelet-közép-európai országokkal a szabadkereskedelem érvényre juttatásában. Erre utaló jelek már voltak az elmúlt időszakban, hiszen a dömpingeljárásoktól az állategészségügyig igen gyakran a konkrét exportlehetőségek korlátozásának gazdag eszköztárával éltek az EK-tagországok. Természetesen ez még belefér a kereskedelmi liberalizmus filozófiájába. Nem arról van szó, hogy átgondolt és nyíltan vállalt protekcionizmus érvényesülne Nyugat-Európa részéről. Hanem sokkal inkább arról, hogy a romló exportképességű kelet-közép-európai országok kivitelét konkrét

esetekben a helyi erők korlátozni tudják. Ezt pedig ma még *Magyarország nem tudja ellensúlyozni.* Így nem a megszokott és kulturált eszközökkel vívott kis háború kíséri a kereskedelmi kapcsolatok lassú liberalizálódását, hanem egy sajátos kiszolgáltatottság lett az állandó kísérője a magyar exportnak és importnak.

Nyugat-Európa egyfelől a munkahelyteremtés, másfelől a költségcsökkentés kényszerével néz szembe. Ebben a helyzetben *nem igazán látják, hogy a Kelet-Közép-Európával kiépítendő kapcsolatok milyen hasznot hozhatnának.* Amíg a munkahelyteremtés miatt erős ellenérdekeltség él a kelet-közép-európai országokkal szemben, és nem látszik mivel járulhatna hozzá ez a régió a költségek lefaragásához, addig stratégiai átgondolást a kapcsolatépítés terén nemigen lehet elvárni.

A Társulási Megállapodás további sorsa szempontjából fontos, hogy talál-e Brüsszel olyan együttműködési módot Kelet-Közép-Európával, aminek révén a már említett nyugat-európai gazdasági érdekek érvényesülhetnek. *Nyugat-Európa nem találta meg a módot, hogyan növelhetné Kelet-Közép-Európa exportját az EK-ba úgy, hogy ez dinamikusan hozzájáruljon a nyugat-európai versenyképesség javulásához.*

A kereskedelmi kapcsolatok liberalizmusa így nemcsak a kelet-közép-európai országok gazdasági helyzete miatt kerülhet veszélybe, hanem a nyugat-európai országok recessziója következtében is. A megkötött Társulási Megállapodás ugyan nem adott jelentős lökést a kelet-közép-európai exportnak, de legalább nem hozott újabb korlátokat. Mint általában a megállapodások, a Társulási Megállapodás, ha ideiglenes módon is, de elért szintet rögzített. Ez azonban a recesszió és az emiatt megerősödő modellválság miatt még veszélybe is kerülhet.

A kereskedelmi kapcsolatok liberalizálása a mezőgazdaság szempontjából alapvető magyar érdekeket sért és számos gyakorlati akadály gondos kiépítéséhez vezethet azokon a területeken, ahol valóban kiépül az áruk korlátozásmentes kereskedelme.

A kelet-közép-európai export jelentős növekedése olyan szempontból is sérthet EK-érdeket, hogy viszonylag alacsonyabb költségekkel termelnek ezekben az országokban. Így erőteljes exportnövekedés esetén a költségelőny alapján bizonyos EK-termelést akár ki is szoríthatna ez az export. Ennek kapcsán érdemes hangsúlyozni, hogy Magyarország jelenlegi piaci részesedése az EK-n belül oly csekély, hogy csak perspektivikus veszélyről lehet szó. Mégis, a recesszióval küzdő Nyugat-Európa érzékenysége nőni fog. Ezért tudatosítani kellett volna nyugat-európai partnereinkben, hogy *kölcsönös áldozatok nélkül nem lehet a négy évtizedig elválasztott régiót visszacsatolni az európai kereskedelembe.*

Számolni kellene azzal, hogy a kereskedelem szabadsága a forgalom bővüléséhez vezet mindkét oldalon, és fokozatosan kialakul egy újfajta munkamegosztás. Azonban míg az EK az aszimmetria mellett saját exportja bővítésére minden eszközt felhasznál, addig nem számol azzal, hogy a kereskedelem szabadsága előbb-utóbb a kelet-közép-európai exportra is jótékony hatással lehet. Ezért várható a különböző korlátozások elszaporodása. A dömpingeljárások jól

mutatják, hogy az átmeneti piacvédelemre szüksége van az EK-nak és ezzel gátlástalanul él is.

Az érdekek és ellenérdekek a Társulási Megállapodás kapcsán elsősorban a kereskedelmi forgalomban jelentkeznek. De a rövid távú érdekek mellett, ami számos árucsoportban vezet éles ellentétekhez, figyelemmel kell lenni a hosszabb távú érdekekre is.

A már említett költségelőny sok esetben vonzó kooperációs partnerré tehet kelet-közép-európai vállalatokat. Tehát a Társulási Megállapodás kereskedelmi liberalizmusa néhány éven belül akár jó irányú fejlődést is hozhat magával.

Társulási Megállapodástól függetlenül 1990 és 1992 között az EK-ba irányuló magyar export évi 10% körüli növekedést hozott. Ez 1993-ban megállt, az export a 10 milliárd dollárt meghaladó szintről a 8 milliárdot kevéssel meghaladó szintre esett vissza. Ebben az EK-ba irányuló kivitel csökkenése játsza a fő szerepet. Az *EK-n kívüli relációban kevésbé csökkent a kivitel, mint az EK-ba.* A forgalom 1993-ban a 10 milliárd dollár körüli import miatt jelentős deficittel zárult. Ezek a forgalmi értékek arra mutatnak, hogy az árucsere nagyságát nem igazán a Társulási Megállapodás befolyásolja, hanem sokkal inkább a nyugat-európai recesszió és a magyar gazdaság belső problémái. *E problémák mérsékléséhez nem járul hozzá a Társulási Megállapodás.* Ezért nem lehet számolni azzal, hogy a jelenlegi feltételek alapján ez a Megállapodás a feszültségek kezelésére receptet, a forgalom áldozatokkal is járó bővítésére pedig pótlólagos lehetőséget adna.

Ahhoz, hogy a költségcsökkentés érdeke alapján bővüljön az EK forgalma Kelet-Közép-Európával, nincs szükség újabb intézményes keretekre. A Társulási Megállapodás ennek az érdeknek a realizálódását nem fogja akadályozni.

A rendszerváltás és a Társulási Megállapodás

A Társulási Megállapodás tíz évre meghatározza az EK-val kialakítható együttműködés általános kereteit. Kérdés, vajon milyen gazdasági buktatók merülhetnek még fel a piacgazdaság kiépítésében, amelyekkel kapcsolatban jelentős segítséget nyújthatna az EK?

Feltételezhető, hogy a továbbiakban is irányadó lesz a Társulási Megállapodásnak az a sajátossága, miszerint nem nevez meg egyetlen olyan célt sem, amihez jelentősebb forrás nyújtására lenne szükség. Így a magyar átalakulási folyamat során nem lehet arra számítani, hogy jelentősebb nyugat-európai pénzügyi támogatást kapunk.

Pedig a modernizáció kihívása óriási; gyors és jelentős infrastrukturális fejlesztés *jelentős pótlólagos tőkebevonás nélkül meg sem kezdhető.* Az infrastrukturális fejlesztés igazán összeurópai méretekben képzelhető el. Semmi jel nem mutat arra, hogy ennek megfelelően elkezdődne annak a finanszírozási módnak és intézményi együttműködésnek a stratégiai kiépítése, amely ennek a megvalósulását lehetővé tenné. A Társulási Megállapodás nem foglalkozott ezzel. A nyugat-európai recesszió az EK-n belül is megnehezíti a közös célokra irányuló

pénz átcsoportosítását. Igazán nem mondható, hogy 1993-ban vagy 1994-ben kedvezőek lennének a feltételek az európai méretű fejlődéshez. Mégis, ha az érdekek és ellenérdekek alapján Kelet-Közép-Európa tartós beépülését próbáljuk felvázolni, akkor csak az infrastruktúrák modernizálása és összekapcsolása teremthet ehhez megfelelő alapot.

A rendszerváltás nem lehet sikeres dinamikus külgazdasági kapcsolatok nélkül. A megfelelő dinamika pedig nem biztosítható modern infrastruktúra nélkül. Ezért a kelet-közép-európai kormányzatok elementáris érdeke az infrastruktúra fejlesztése. Különösen aktuálissá teheti a kérdést az EK-ban éppen most kidolgozott újabb Fehér Könyv. Hiszen csak az lenne a feladat, hogy a tervezett nagy infrastrukturális fejlesztések földrajzilag ne álljanak meg az EK határán.

A Társulási Megállapodás, mivel meghatározza a kapcsolódás alapvető formáit, a megállapodástól független együttműködések kialakításában is jelentős szerepet fog játszani. Ez azért valószínű, mert a Társulási Megállapodás nyomán alakulnak ki azok az intézményi kapcsolatok, amelyek révén új fejlesztési lehetőségek kerülhetnek előtérbe.

Az infrastruktúra mellett számos jelentős terület van, ahol élénkíteni kellene az együttműködést. Magyarország és a többi kelet-közép-európai ország olyan piacgazdaságot szeretne kiépíteni, amivel párhuzamosan a jóléti állam számos szociális juttatása is kialakulna. Ennek nagyon korlátozottak a lehetőségei; az azonban már látszik, hogy Magyarország nem tud rövid idő alatt olyan államháztartási reformot végrehajtani, ami egyidejűleg a szociális biztonságot is garantálni tudná. Ezért az államháztartási reform is zátonyra futhat. A rendszerváltásnak ez olyan velejárója, ami talán nemzetközi figyelmet is érdemelne. Nyugat-Európában a jóléti állam szolgáltatásainak erőteljes megkurtítása zajlik; Közép- és Kelet-Európában azonban nem megkurtításról van szó, hanem korábban már kiépített szociális rendszerek széthullásáról. Ezért valamilyen fajta támogatás nagy lendítő erőt adhatna a mindmáig elhalasztott államháztartási reformnak.

A rendszerváltás nem lesz sikeres, ha a váltást végrehajtó ország meg van fosztva attól, hogy az átalakulási folyamatot tartósan visszafogó válságjelenségek esetén külső segítséget vegyen igénybe. A Társulási Megállapodás ezzel nem foglalkozott. Tehát nincs beépítve a megállapodásba az a mechanizmus, ami szükséges esetben ezeket a nehézségeket természetes módon felvethetővé tenné.

A Társulási Megállapodás nyomán kialakult intézményi kapcsolatokban érdemes lenne elemezni a privatizáció, a mezőgazdaság átalakítása, a kereskedelmi banki reform és az államháztartás megreformálása kapcsán azokat az ellentmondásokat, amelyek ebben a mély és előzmény nélküli változásban felmerülnek.

A Társulási Megállapodás törvényerőre emelkedése, ha gazdaságilag újabb előnyöket nem is hoz, a kapcsolatokat mindenképpen stabilabbá teszi, mindenekelőtt az intézmények között. Ezt a kapcsolódást lehetne felhasználni arra, hogy akár az infrastruktúrára, akár az átalakulás sajátosságaira vonatkozóan a kelet-közép-európai érdekek hangot kapjanak, és végre stratégiai figyelem irányuljon rájuk.

„Euro-tanulás" és a segélyprogramok

Bogár László

Az elmúlt néhány év során aligha volt olyan fontos politikai kérdés, amellyel kapcsolatban a különböző hazai politikai pártok között akárcsak megközelítően is hasonló konszenzus alakult volna ki, mint az európai integráció problémakörével kapcsolatosan. A relatív egyetértés e folyamat fő irányait és szükséges eszközrendszerét illetően valószínűleg arra utal, hogy nem akármilyen jelentőségű, a magyar társadalom fejlődését hosszú távon meghatározó komplexumról van szó. Az európai integráció nem csupán gazdasági és politikai kérdéskör, hanem olyan intenzív tanulási folyamat, amely az egész magyar társadalom adaptív energiáit igénybe veszi. Olyan átfogó társadalmi-gazdasági, sőt szociokulturális folyamat, amelynek keretében új szabályok, normák egész tömegét kell egy igen intenzív „euro-tanulási" folyamat keretében a magyar társadalom nagy részének elsajátítania.

Magyarország és az Európai Közösség kapcsolatai a Közösség létezésének első 30 évében (1958 és 1988 között) csupán informálisak voltak, hiszen politikai-hatalmi okokból a Szovjetunió befolyási övezetébe tartozó országok hivatalosan nem ismerték el az ellenfél gazdasági integrációjának létét. A nagy áttörés – az előző néhány év gorbacsovi reformjait követően – 1988-ban következett be, amikor sor került a hivatalos diplomáciai kapcsolatok felvételére.

Az Európai Közösség, de szélesebb értelemben véve az egész Nyugat stratégiáját ekkoriban az határozta meg, hogyan képes elősegíteni azokat a kedvező változásokat, amelyek a térségben elindultak. Meglehetősen egyértelműnek látszott, hogy már létező reformfolyamatok támogatására mindössze két országban kerülhet sor: Lengyelországban és Magyarországon. 1988–89-ben a „keleti tömb" többi országa, illetve politikai vezetése, fagyos csendben, alig leplezett ellenszenvvel figyelte a Szovjetunióban zajló változásokat, és nemcsak hogy nem kezdett reformokba, hanem ha lehetett még inkább megkeményítette a gazdaság és a politika hatalmi struktúráit.

A PHARE program

Így aztán teljesen természetes, hogy amikor a hét legfejlettebb ország vezetőinek csúcstalálkozója 1989. július 14-én Párizsban fontos döntést hozott a térségben zajló reformfolyamatok támogatására, akkor a lehetséges célpontok Lengyelor-

ság és Magyarország voltak. Így született az ún. PHARE program. Az önálló szóként is értelmes rövidítés (jelentése: világítótorony) franciául: Pologne–Hongrie Assistance pour la Restructuration Economique, azaz Gazdasági Szerkezetátalakítási Segély Lengyelország és Magyarország számára.

Ma már egyértelmű, hogy a Nyugat valójában nem rendelkezett elmélyült és differenciált elemzéssel a térségben zajló folyamatokról. „Munkahipotézise" valami olyasféle lehetett, hogy Kelet- és Közép-Európa országai egy meglehetősen hosszú (talán több évtizedes), szerves folyamat során építik ki a piacgazdaság és a politikai demokrácia intézményeit, és a Nyugat fő feladata az, hogy folyamatos és sokoldalú „know-how transzferrel" segítse ezt a folyamatot. A „tudástőke" átadása jelentette a Nyugat stratégiájában azt a központi mozzanatot, ami aztán lassú, békés átmenet során lebontja a régi rendszer struktúráit és segít helyette kiépíteni az újakat.

A PHARE segélyprogram induló összege meglehetősen szerény volt, hiszen az 1990-es évre a két ország GDP-jének mindössze néhány ezrelékét biztosította pótlólagos forrásként. Fontos tehát hangsúlyozni, hogy a Nyugat a térségünkben zajló átalakulás egyetlen fázisában sem gondolkodott igazán Marshall-segély méretű „mega-transzferben".

A PHARE alapfilozófiája inkább az volt, hogy viszonylag kis összegekkel a lehető legpontosabban az ún. „szűk keresztmetszeteket" vegye célba. Vagyis a társadalmi-gazdasági átalakulás olyan kritikus pontjaira koncentráljon, ahol viszonylag kis összegekkel is lehetőség nyílik széleskörű kedvező folyamatok elindítására, hatásuk megsokszorozására.

A PHARE program beindítása Magyarországon eleve nehéz körülmények között kezdődött, hiszen mire Németh Miklós kormánya 1989 végén, 1990 elején kialakította és „beüzemelte" a segély koordinációs intézményét, már le is járt a mandátuma. Természetesen az új kormány számára is több hónapra volt szükség az új szervezeti-intézményi háttér kiépítésére. És itt nem csupán technikai kérdésekről volt szó. Nem volt egyszerű megértetni a „donort" képviselő brüsszeli adminisztráció munkatársaival, hogy ha valóban komolyan gondolják, hogy e segélyeknek a térségben zajló átalakulási folyamatot kell szolgálniuk, akkor a rendelkezésre álló pénzösszegek elosztásában, a prioritások meghatározásában *nagy önállóságot kell biztosítani a kedvezményezetteknek.* Hasonlóan nehezen ment annak megértetése is, hogy a know-how transzfer nem azt jelenti, hogy a Magyarországra érkező nyugati szakértő függetlenül a sajátos konkrét helyzettől automatikusan alkalmazni igyekszik más körülmények között szerzett tudását. Hanem éppenséggel azt, hogy *alaposan megismerve a magyar viszonyokat megkísérli adaptálni a nyugati tudástőkét.* A fenti két témakörrel kapcsolatos mindennapos súrlódások, konfliktusok és viták voltak a PHARE „hősi korszakának" fő jellemzői.

A fentiekből kiderül az is, hogy a segélyek fő megjelenési formája a tudástőke-átadás, részben úgy, hogy külföldi szakértők „állomásoznak ideiglenesen hazánk területén", részben úgy, hogy magyar szakértők külföldi képzését valósítja meg a konkrét program, illetve különböző típusú tanulmányok elkészítését

finanszírozzák a segélyek. Mindezt azért fontos leszögezni, mert a világsajtóban időnként csillagászati összegekről szóló tudósítások jelennek meg, ami azt a csalóka illúziót kelti, mintha ez az összeg teljes egészében – effektív pénzként – a térségbe áramlott volna. Az OECD publikációi szerint például az elmúlt 4 év során – a volt Szovjetuniót is beleértve – Közép- és Kelet-Európába kb. 200 milliárd dollár segély (!) áramlott. Az optikai csalódást valószínűleg fordítási probléma is okozza, tudniillik az „aid" segítséget jelent, de nem segélyt. A fenti horribilis összeg nagy részét ugyanis egyszerű hitelek, illetve eleve reménytelen tartozások leírása teszi ki, ami semmiképpen sem jelent új forrást a térség számára. Viszonzatlan transzfer, tehát *tényleges segély, méghozzá konkrét anyagi javakban testet öltő segély e fenti hatalmas összegnek mindössze kb. 3%-át teszi ki,* tehát legfeljebb 5–6 milliárd dollárról van szó, ami évente 1–1,5 milliárd! Ezt azért lenne jó tudatosítani, mert az óriási pénzösszegek részletes magyarázat nélküli publikálása csak arra jó, hogy frusztrációt váltson ki a nyugati adófizetők körében („Ezt a rengeteg pénzt persze mind az én zsebemből szivattyúzzák át a Nagy Keleti Feneketlen Zsákba!"), csakúgy mint a „keleti" közvéleményben („Ugyan mire költik ezt a rengeteg pénzt, miközben az én életkörülményeim még romlanak is!").

Mik jellemzik a Magyarországnak nyújtott segélyeket?

Ami konkrétan a Magyarországra irányuló segélyeket illeti, az elmúlt négy év folyamatait, főbb jellemzőit az alábbiak szerint foglalhatjuk össze. Az Európai Közösség PHARE segélyprogramja adja a segélyek gerincét, nagyjából évente 100 millió ECU körüli összeggel, vagyis dollárban kifejezve a PHARE eddigi elkötelezettsége eléri a fél milliárd dollárt. Ehhez járulnak még az OECD országok kétoldalú alapon nyújtott segélyei. A 24 OECD ország közül 22 ajánlott fel eddig segélyt Magyarország számára mintegy 200 millió dollár értékben. Vagyis 1989-től 1993 végéig a Nyugat segély jellegű elkötelezettsége Magyarországnak kb. 700 millió dollárt tett ki, amelynek kb. 85%-a műszaki segítségnyújtás volt, tehát a magyar nemzeti vagyont gyarapító anyagi javak mintegy 100 millió dollárnyi értékben áramlottak be az országba. Figyelembe véve, hogy a teljes magyar nemzeti vagyon meghaladja a 100 milliárd dollárt, látható hogy *az átalakulás nagy makrofolyamatai szempontjából marginális összegről van szó.*

A teljes segélyösszeg 85–90%-a az Európai Közösségből érkezett, főként a PHARE és kisebb részben a Közösség országainak kétoldalú segélyprogramjai keretében.

Az évről évre változó, de az alapfilozófiát megtartani igyekvő programok prioritásai nagyjából az alábbiak szerint alakultak.

1. Gazdasági struktúraváltás: a privatizációs folyamat támogatása, kis és középvállakozások ösztönzése, külföldi tőkebefektetések orientálása.

2. A piacgazdaság intézményi infrastruktúrájának fejlesztése: a pénzügyi és hitelrendszer, a jogrendszer, a vámrendszer, a statisztikai rendszer modernizációja.

3. A szociális-egészségügyi és oktatási-kutatási szféra modernizációja: a társadalombiztosítás reformja, a munkanélküliség kezelése, átképzés, felsőoktatási, kutatásfejlesztési programok, TEMPUS.

4. Környezetvédelem, energia szektor, infrastrukturális rendszerek: a PHARE itt természetesen nem a rendszerek közvetlen korszerűsítését vállalja, hiszen annak nagyságrendje messze meghaladja a segélyprogram lehetőségeit, hanem „projektek" megtervezését.

5. A civil társadalom megszerveződésének támogatása: önkormányzatok és általában a legkülönbözőbb állampolgári kezdeményezésű társadalmi mozgalmak segítése alapinfrastruktúrájuk kiépítésében.

A fentiekből kitűnik, hogy a PHARE ezekkel a prioritásokkal valóban egyfajta „szoftverként" szolgálhat az „euro-tanulási" folyamat során. A Magyarország rendelkezésére álló évi 120–150 millió dollár csekély összeg a magyar költségvetés vagy a GDP egészéhez mérten. Amennyiben azonban eredményesen képes ellátni az alapfilozófiájában meghatározott „szűk keresztmetszeteket feloldó" szerepet, akkor kritikus pontokon viszonylag kis beavatkozással jelentős előrehaladást érhet el.

A Közösség is igyekszik a PHARE programot mindinkább az európai integráció eszközévé, a társulási megállapodás megvalósítását elősegítő technikává tenni. Ezt bizonyítják a PHARE modernizációjára irányuló, közelmúltban megfogalmazott célok, amelyek az alábbi alapelvekben foglalhatók össze vázlatosan.

Többéves tervezési ciklus. Az eddigiek során fennállt a veszélye annak, hogy hiába indul be egy nagyon hasznos projekt megvalósítása egy bizonyos évben, ha az csak több év alatt valósítható meg és a prioritások közben változnak, akkor a projekt könnyen torzó maradhat. A több évre tervezés segít áthidalni ezt a problémát és lehetővé teszi a hosszabb távú projektek sikeres befejezését. 1993-tól kezdődően már minden projekt ilyen feltételekkel indul.

A különböző pénzügyi források komplementaritása. A PHARE program induló feltételei nem tették lehetővé, hogy a program pénzeszközei „keveredjenek" más forrásból származó összegekkel. A brüsszeli „filozófia" azonban ezen a téren is rugalmasabbá vált. Most már nemcsak hogy megengedett, hanem kifejezetten ösztönzendő minden olyan törekvés, amely arra irányul, hogy a komplementaritás megvalósuljon. Ennek konkrét technikáját az egyes fontos társadalmi-gazdasági komplexumoknak megfelelő ún. strukturális alapok képeznék. Ezekben az alapokban a magyar költségvetés hozzájárulásai, az egyes nagy nemzetközi pénzügyi intézmények (pl. Világbank vagy EBRD) kedvezményes hitelei, az OECD országok kétoldalú segélynyújtásai és a PHARE program pénzeszközei összekapcsolódhatnának, természetesen sokoldalú kooperációt feltételezve a „donorok" között. A komplementaritással az ügy valamennyi főszereplője egyetért, ám az együttműködés számos konkrét kérdése ma még nyitott.

A projektek és a gazdasági növekedés ösztönzése. A PHARE program első két éve során (1990–91-ben) a segély fő formája „tudástőke" adomány volt. Mindez logikus és természetes volt az átalakulás első időszakában, amikor valóban főként társadalmi-gazdasági „know-how"-ra volt szükségünk. Mindez –

éppen az „euro-tanulás" elmélyítése érdekében is – a jövőben is szükséges, de megértek a feltételei a hangsúlyváltásnak is. Ez azt jelentené, hogy a jövőben *a PHARE program projektjei fokozottabban koncentrálnak arra,* hogy konkrét pénzeszközökkel *gazdaságélénkítő hatást fejtsenek ki.* (Ennek példája lehet, hogy PHARE pénzekből kisvállalkozások számára kedvezményes hitel- vagy garanciaalapok létesüljenek.)

Miben lenne szükség Európa segítségére?

A fenti három alapelv tehát a PHARE programot fokozatosan „euro-tanulási szoftverré" alakítja át, olyan eszközzé, amely sikeresen gyorsíthatja fel a magyar társadalom alkalmazkodási folyamatait.

Mindezek alapján, ha logikai láncként kívánjuk ábrázolni a folyamatot, amely vázlatosan leírja azt a stratégiát, amelynek végrehajtása során a PHARE-segély „euro-tanulási szoftverként" működhet, akkor az alábbiakat mondhatjuk.

Az átalakulás legsúlyosabb dilemmája, hogy a változások horribilis társadalmi költségeit egy olyan országnak kell viselnie, amelynek nemzeti vagyona, illetve évente megtermelt nemzeti összterméke az elmúlt négy év során kb. 25%-kal leértékelődött, és amely a GDP kétharmadát kitevő bruttó adósságállományt örökölt. A stagnáló-visszaeső gazdaságból csak e kamatterhek a GDP 4–5%-át vonják el.

Magyarország – szemben például a sok vitát kavaró lengyel adósságelengedéssel – a helyzet kezelését konstruktív-dinamikus stratégiával kívánja megkísérelni. A gazdasági növekedés és az export felgyorsításával jelentős és növekvő exporttöbbletekkel kívánja az adósságszolgálat alapját megteremteni. Ehhez azonban elsősorban szabad piacrajutásra van szüksége. A logikai lánc első eleme tehát a *szabad piacrajutás.*

Sajnos a magyar gazdaság 1993-as makrofolyamatai arról tanúskodnak, hogy a jelentős kereskedelmi mérleghiányon keresztül megkezdődött egy „spontán" erőforrás-bevonás. Ez azonban egyfajta „negatív alkalmazkodás". A cél a pozitív kereskedelmi és fizetési mérleg lenne úgy, hogy *folyamatos és nagyarányú külföldi befektetés* beáramlása jelentené a pozitív mérlegek forráskivonó hatásának ellensúlyozását – ez a logikai lánc második eleme.

A külföldi beruházások folyamatos áramlásának három alapfeltétele van: a politikai stabilitás, a megfelelő biztonságot nyújtó jogi keretek és a fejlett infrastrukturális rendszerek. A magyar társadalomban az első két feltétel adottnak tekinthető, és nyilván ennek tulajdonítható, hogy a térségbe beáramlott külföldi tőkeberuházás fele jelenleg is Magyarországon összpontosul. Súlyos problémát jelent azonban infrastrukturális rendszereink fejletlensége, ami egy bizonyos ponton túl önmagában is gátjává válhat a működőtőke további gyors beáramlásának. Ezért a logikai lánc harmadik eleme a *gyors és nagyarányú infrastruktúra-fejlesztés.* Itt az Európai Közösség, illetve a tagországok részben hitelekkel, részben koncessziós megállapodásokkal segíthetnek hazánknak.

Az átalakulás egyik legkritikusabb eleme, hogy az egészségügyi-szociális és oktatási-kulturális nagyrendszerek jelenlegi állapotukban óriási terhet rónak a költségvetésre és fő előidézői a növekvő költségvetési hiánynak. Átalakításuk elmaradásának fő oka, hogy egy ilyen folyamat elviselhetetlen terheket róna a lakosság nagy részére. Így viszont bezárul az a bűvös kör, melyben a kiadási szerkezet merevsége következtében az állam kénytelen viszonylag magas adókkal sújtani a vállalkozói szférát, ami nehezíti a gazdasági növekedés beindulását, vagyis tovább növekednek a szociális kiadások és az egész kezdődik elölről. A logikai lánc negyedik eleme tehát egy olyan *nyugati segélycsomag, vagy kedvezményes hitel,* amely segítene kitörni ebből a bűvös körből.

A logikai lánc utolsó, ötödik eleme egy olyan *biztonsági tartalékalap* lenne, amely rendkívüli helyzetekben, mint amilyen például a jugoszláviai polgárháború, legalább az előre nem látható többletkiadásokat, illetve bevételkieséseket megtérítené Magyarország számára. Egy ilyen nemzetközi pénzalap persze a térség minden országa számára nyitva állna hasonló helyzetekben.

Az itt vázolt logikai láncra épülő stratégia számos részeleme működik, vagy legalábbis működővé tehető. Egyelőre azonban maga a rendszer, amely arra volna hivatott, hogy Kelet- és Közép-Európa országai minél kevesebb társadalmi-gazdasági veszteséggel vészeljék át az átmenet kritikus éveit, még nem állt össze.

Európa jövőjének optimista „forgatókönyve" azonban reális esély térségünk országai, tehát Magyarország számára is, s így az európai integráció intenzív tanulási folyamata néhány év múlva sikerrel zárulhat.

Az EK-társulás és a jogi harmonizáció

Kecskés László

Jogegyesítés – nemzeti jogrendszerek

Európában hosszú idő óta hagyományai vannak annak a felfogásnak, amely szerint a jog egységesítése jó és kívánatos, a jog tagoltsága viszont a világ tökéletlenségeinek sorába tartozik és ellentétes az értelemmel. Már Pascal gúnyosan írt az olyan igazságról, amelynek nevében a folyó egyik partján az egyik, a túloldalán pedig az ellentétes megoldást tekintették egyedül helyesnek. Voltaire pedig egy sokat idézett írásában „furcsa barbarizmusnak" nevezte azt, hogy az utazó minden postakocsi-állomáson a lovakkal együtt jogot is cseréljen. Az európai területeken történetileg változóan a területi és a személyi elv uralma is erősen felszabdalta az alkalmazásra kerülő joganyagot. Jellemző volt a középkorra, sőt némileg a későbbi időkre is, amit Agobard lyoni érsek írt a 9. század elején: „Gyakran előfordul, hogy öt együttmenő vagy élő ember közül mindegyik külön saját joga alatt él." Így aztán érthető volt, hogy a bírósági tárgyalásokon a bíró mindegyik félnek feltette a kérdést: qua lege vivis? (Milyen törvény szerint élsz?) A jog tagoltsága a kereskedelmet és a gazdálkodást elsősorban azért zavarta, mert alanyai számára megnehezítette, hogy tevékenységeik hatásait, következményeit előre lássák. Bármennyire is erős tagoltság jellemezte sokáig az európai jogfejlődést, azért bizonyos nyomai az egyetemes szemléletnek, az univerzalizmusnak is voltak. Ennek két tartópillére a kánonjog, valamint a római jog kultúrrespektje és recepciója volt.

A 19. század jogfejlődésének az volt a jellemzője, hogy ekkor az európai területek joganyaga országonként tagolódott, nemzetivé vált. A 19. század volt a nagy nemzeti magánjogi kodifikációk dicsőséges időszaka. Többnyire ekkor jöttek létre azok a tekintélyes nemzeti polgári törvénykönyvek, amelyek végképp megszüntették az európai jogi életben a partikularizmus ellenére bizonyos fokig mégiscsak érvényesülő univerzalizmust. Az alkalmazásra kerülő joganyag ekkor már nemzetileg tagozódott és a jogi kultúra is nemzeti keretek között épült ki.

Viszont érdekes módon, azon nyomban, hogy nemzetileg tagolttá vált a jog, igény mutatkozott a jogösszehasonlításra is. Az ezzel foglalkozó szakemberek pedig a jogegységesítést és végső soron az egységes „világjog" kialakítását tűzték célként maguk elé. 1900-ban a polgári világ akkori századfordulós eufóriája légkörében összehívták Párizsba az első jogösszehasonlító világkongresszust. A résztvevők lelkesen támogatták a világot átfogó egységes magánjog kialakításának gondolatát. A világjog előkészítésének rózsás optimizmusa jegyében abban

bíztak, hogy a nemzetek feletti jogegység kisugárzik majd a világ jogilag megragadható viszonyaira.

A jogösszehasonlítás mint az európai kontinens „belügye" indult meg, mégpedig túlnyomórészt a magánjog területén. A figyelem a recipiált római jognak a nemzeti államok létrejötte folytán bekövetkezett hasadására – némi leegyszerűsítéssel a francia és a német jog befolyásának vizsgálatára – összpontosult. Az angol jog, az ún. „common law", a jogösszehasonlítás szempontjából egy időre a periférián maradt. Anglia a „fényes elszigeteltség" elvének feladásával, főként Gutteridge hatására az 1920-as évektől kapcsolódott csak be a jogösszehasonlításba.

A jogösszehasonlítás fejlődése a második világháború után újabb ugróponthoz érkezett. A jogközelítés és jogegységesítés igénye megsokszorozódott, a jogösszehasonlítás pedig tematikailag túlterjedt a magánjogon, abban a többi jogág is érintett lett. Az USA is egyre nagyobb érdeklődést mutatott a jogösszehasonlítás iránt és fokozatosan annak egyik fontos műhelyévé vált. Ezt azok az európai tudósok is előmozdították, akik a hitlerizmus elől menekülve az USA-ban leltek tudományos menedékre és egyetemi katedrára. A második világháború után tehát a jogösszehasonlítás megszűnt „európai belügy" és „magánjogi belügy" lenni.

A jogösszehasonlítás ügyét nemzetközi szervezetek is felkarolták. Ilyenek a Népszövetség által 1926-ban római székhellyel, a magánjog egységesítésére életre hívott nemzetközi intézet, az UNIDROIT, az Egyesült Nemzetek szervezetének szakosított szerveként – magyar kezdeményezésre – 1966-ban bécsi székhellyel létrehozott UNCITRAL (United Nations Commission on International Trade Law), az 1949-ben létrejött Európa Tanács és az 1958. január 1-jén hatályba lépett EGK Szerződés alapján működő Európai Gazdasági Közösség is, hogy csak a legfontosabbakat említsük.

Az Európai Közösség jogrendszere

Az Európai Közösség úgy jellemezhető, hogy valami „egyedülálló a nemzetközi jogban", „az első igazán nemzetek feletti szerveződés". Jellegét tekintve különbözik a többi nemzetközi szervezettől. Az Európai Közösség több, mint az azt alkotó államoknak a közössége. *Az EK ugyanis egy új jogrendszert is jelent a nemzetközi jogban,* amely a szuverenitásukat a Közösségre részben átruházó tagállamok javára működik. Ennek a közösségi jogrendszernek nemcsak a tagállamok, de az egyének is alanyai.

Az EK és az egyéb nemzetközi szervezetek között az együttműködés intenzitását tekintve is lényeges különbségek vannak. Az EK tágabb hatáskörrel rendelkezik, mint a többi nemzetközi szervezet. Tagjai a Közösség intézményeinek olyan nagy mértékben átengedték ugyanis kompetenciáikat, ami korábban szokatlan volt a nemzetközi gyakorlatban. Az is rendkívüli, ahogy az EK-jog jelentősen áthatja és részben átfedi a tagállamok belső jogrendszereit. Az átfedés jelenségén kívül látni kell azt is, hogy az EK-jog a tagállamok jogrendszereivel

egy sajátos szerkezetet is alkot. Ezt a közösségi jogforrásokon túlmenően az Európai Bíróság által kialakított olyan doktrínák tartják össze, mint amilyen a „közvetlen hatály", a „közvetlen alkalmazhatóság" és az „értelmezési kötelezettség". Az EK-jog jogokat és kötelezettségeket teremt az egyének számára is, olyanokat amelyeknek érvényt lehet szerezni a bíróságok előtt.

Az Európai Közösség tagállamait érintő jogharmonizációs kötelezettségek jelentősége az 1958-as kezdettől folyamatosan növekszik. Kevés területen ennyire egyértelmű a közösségi tevékenységek fejlődésvonala. Az EK belső szerkezetének és külkapcsolatainak terén azonban a fejlesztés tervezett perspektívái hol az együttműködési tevékenység megerősítésének, intenzívebbé tételének irányába, hol pedig a kibővítés, azaz új tagállamok bevonása felé, tehát extenzív irányba mozdulnak ki. Az intenzív együttműködés értelem szerint igényli a tagállamok jogrendszereinek fokozott összehangolását. Amikor pedig új tagállamjelöltek jelennek meg a láthatáron, akkor az ő számukra is nyilvánvalóvá válik, hogy az integráció feltételrendszerében a jogharmonizációs követelmények a legösszetettebbek.

Az 1958-as EGK Szerződés nem teremtett olyan konzisztens közösségi jogrendszert, amely kezdettől fogva teljes és világosan körülhatárolható lett volna. Éppen ellenkezőleg: az EGK Szerződés egy időben elhúzódó jogalkotási folyamatot határozott meg, melynek során a Közösség jogosítványai is változnak. Az EK jogára nagyon is jellemző, hogy az „jogként" és „jogi folyamatként" egyaránt működik, így pedig abban a jogalkotás, valamint a jogalkalmazás elemei sajátosan vegyülnek. Maastrichtig az volt a jellegzetes tendencia, hogy a Közösség fokozatosan aktivizálta és szélesebb körűvé tette jogalkotási jogosítványait. 1987 és 1992 között az „egységes belső piac" feltételrendszerének kialakítása idején ez a jelenség különösen erőteljes módon érvényesült. A Közösségen belüli együttműködés intenzívebbé válásával a Közösség olyan jogalkotási hatáskörökkel is élt, amelyeket korábban a tagállamok gyakoroltak. A tagállamok jogharmonizációs kötelezettségei pedig – melyekre tekintettel nemzeti jogrendszereiket összhangba kell hozniuk a közösségi joggal – olyan viszonylatokat nyitottak meg, amelyek révén még inkább összetetté vált a közösségi jog és a nemzeti jogrendszerek kapcsolata. A Maastrichti Európai Uniós Szerződés hatálybalépésével úgy tűnik, az EK jogharmonizációja némileg lelassul: a szubszidiaritási elv alapján a Közösség csak akkor kezdeményez jogalkotást, ha annak előkészítéséhez jobb helyzetben lesz, mint a tagállamok, illetve azok jogalkotásra jogosult régiói.

Az EK-tagállamok jogharmonizációs kötelezettsége funkcióhoz kötött, lévén hogy annak a „közös piac megfelelő működését" kell szolgálnia. 1985-től, az úgynevezett Fehér Könyv kibocsátásától, az EK jogharmonizációs tevékenységében az „egységes belső piac" követelményrendszerének kialakítása a cél, miután bebizonyosodott, hogy a közös piac létrehozatala elhúzódott. A „közös piac" és az „egységes belső piac" programjainak egybevetése, összehasonlítása érdekes témája maradt az integráció elméleti művelőinek.

Az EK-jog liberális irányultságú. Alapvonala a liberális közösségi szabadságjogok, a személyek, az áruk, a szolgáltatások és a tőke szabad áramlásának a biztosítása.

Az EK jogharmonizációja és Magyarország

Az Európai Közösség a jogtörténet eddigi legátfogóbb és legösszetettebb jogharmonizációs programját valósítja meg. Kultúrtörténeti jelentősége talán csak a római jog hajdani európai recepciójának folyamatához hasonlítható. Fontossága az EK tagállamainak körét már régen meghaladta, hiszen vonzáspólussá vált az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA – European Free Trade Association) országai, valamint Közép- és Kelet-Európa országai számára is. A magyar jogrendszer modernizációjának is fontos tényezője az EK jogharmonizációs programjához csatlakozás.

A program olyan követelményeket támaszt, amelyekhez a nemzeti jogrendszereknek folyamatosan kell igazodniuk. Magyarország jogharmonizációs kötelezettsége akkor sem szűnik meg, amikor hazánk az EK tagállama lesz. Az EK-jog nem statikus, hanem dinamikusan fejlődik. Változnak a jogharmonizációra vonatkozó EK jogi szabályok is. A magyar jogharmonizációs program előkészítésénél célszerűnek látszik az EK-jog perspektivikus fejlődését is figyelembe venni. Ajánlatosnak látszik tehát némi „előretartással" dolgozni.

Magyarországnak az Európai Közösségekkel és azok tagállamaival kötött Társulási Megállapodása, az úgynevezett Európai Megállapodás nyilvánvalóvá teszi, hogy a magyar jogrendszert, illetve annak szabályainak jelentős részét összhangba kell hozni a közösségi joggal. A jogharmonizációs rendelkezések a Társulási Megállapodás úgynevezett „lágy" anyagrészéhez tartoznak, hiszen a magyar jogalkotásnak egyelőre csak annyira kell harmonizálnia „amennyire lehetséges": „A Szerződő Felek elismerik, hogy Magyarországnak a Közösségbe történő gazdasági integrációja egyik alapvető előfeltétele az, hogy az ország jelenlegi és jövőbeni jogszabályait közelítsék a Közösség jogszabályaihoz. Magyarország biztosítja, hogy amennyire lehetséges, jövőbeni jogszabályai a Közösség jogszabályaival összeegyeztethetők lesznek." A jogszabályok közelítése különösen a következő területekre terjed ki: „vámjog, társasági jog, bankjog, vállalati számvitel és adózás, szellemi tulajdonjog, a dolgozóknak a munkahelyen történő védelme, pénzügyi szolgáltatások, versenyszabályok, emberek, állatok és növények életének és egészségének védelme, élelmiszer-jogszabályok, a fogyasztói érdekvédelem, ideértve a termékfelelősséget, közvetett adózás, műszaki szabályok és szabványok, fuvarozás és környezetvédelem."

Ezek a jogterületek egybeesnek az EK jogharmonizációs programjának fő témaköreivel. Ezek a jog úgynevezett gazdasági-kereskedelmi területeihez tartoznak, a polgári jog klasszikus anyagrészeihez viszont egyelőre kevés köze van az EK-nak. Ezekre inkább indirekt módon, multilaterális nemzetközi egyezmények révén és a tagállamoknak az ezen egyezményekhez csatlakozását ösztönöz-

ve igyekszik befolyást gyakorolni a Közösség. A polgári jog klasszikus intézménykörei iránt csak újabban mutat közvetlen érdeklődést is a közösségi jogélet. Az 1980-as évek végén látványos kísérlet kezdődött. 1989-ben az Európa Parlament megbízásából egy tudósokból álló munkacsoport alakult (Lando Bizottság), amely a szerződési jog területén próbál meg olyan egységesített joganyagot kialakítani, amely alapját képezhetné immár egy klasszikus polgári jogi intézménykörben is a közösségi jogharmonizációnak.

Míg a közösségi jog szintjén lényegében kialakult a közösségi kereskedelmi jog rendszere, addig pontosan ugyanezen oknál fogva a tagállamok nemzeti jogrendszereiben önálló ágként nem jöhet létre a nemzeti kereskedelmi jog. Brüsszel nagy jogharmonizációs mágnese magához szívja ugyanis a kereskedelmi jogi elemeket, és ennek hatására a tagállamok jogrendszereiben nem maradnak olyan közösségileg integrálatlan elemek, amelyek nemzeti keretek között kereskedelmi joggá, azaz önálló ággá állhatnának össze. Ezzel a fontos meghatározó sajátossággal a magyar jogrendszer fejlesztési irányainál is számolni kell. Nem érdemes tehát a magyar kereskedelmi jog kialakításának gondolatával foglalkozni. Tudomásul kell venni, hogy a közösségi jog hosszú távon a magyar jog szerkezetét is befolyásolja majd.

A jogharmonizáció sikere érdekében fontos, hogy az átvevő jogrendszer mennyire nyitott a külföldi jogrendszerek megoldásainak, jogintézményeinek befogadására. A magyar jog ilyen szempontból mindig is adaptív volt. Jogéletünkben sohasem érvényesült leküzdhetetlen ellenszenv a külföldi jogokkal szemben. Jogtörténetünknek csak három külföldi joggal volt ellenséges mozzanata. Az első ilyen alkalom az 1861. évi Országbírói Értekezlet volt, ahol az osztrák jog magyarországi hatálybantartásával szemben döntöttek eleink. Ez érthető volt, hiszen korábban 1853 és 1861 között politikai nyomásra volt érvényben Magyarországon az osztrák magánjog.

A 20. századnak a II. világháborúig terjedő időszakában pedig a német joggal szemben volt megfigyelhető bizonyos magyar nemzeti ellenérzés. Ekkor az „önfényű jogok" elméletének meghirdetésével professzoraink a német jogi gondolkodásnak a magyar jogfejlődésre gyakorolt amúgy kétségtelen hatását tagadták és inkább a magyar jognak az angolszász joggal való hasonlóságát próbálták hangsúlyozni. Ennek az elméletnek a hirdetői még a római jog magyarországi recepciójának tényét is vitatták, csak azért, mert Németországon keresztül vezetett Magyarországra.

Végül pedig a harmadik külföldi joggal szembeni mozzanatként jogtörténetünkben a szocialista korszak tekinthető. Jogászaink körében kétségtelenül volt némi ellenérzés a szovjet jog elemeinek befogadásával szemben. Ez az ellenérzés azonban csak többnyire titkolt módon jelentkezett. Nyomai a magyar szocialista jogirodalomban egyáltalán nem jelentek meg. Egyébként az újabban divatos harsány szocializmus-kritikák ellenére is meg kell állapítanunk, hogy a magyar szocialista polgári jogra csak viszonylag kis mértékben hatott a szovjet jog. Legfeljebb 6–7 jogintézménynél mutatkoztak hatásai.

A magyar jog tehát alapvetően sohasem zárkózott el a külföldi jogok elemeinek átvételétől. Éppen ellenkezőleg. Jogrendszerünk fejlődésének modernizációs szakaszaiban a külföldi jogok intézményei átvételének mindig nagy fontossága volt. Magánjogunk modernizálódásának lényeges dokumentuma, a híres 1928. évi magyar magánjogi törvényjavaslat például német, osztrák, francia és svájci elemeket is magában foglalt és ezeket nagyrészt az 1959. évi IV. törvény, a Polgári Törvénykönyv is megőrizte.

1968-tól az „új gazdasági mechanizmus" bevezetésétől kezdődően a gazdasággal összefüggő magyar szocialista joganyag fejlődésében is megfigyelhető egy elhúzódó és nem túlságosan gyors ütemű modernizáció, amely az 1980-as évek második felében kétségtelenül felerősödött. Jogrendszerünk fejlődésének ezen „reformszocialista" szakaszában azonban a magyar jogalkotásnak még egyáltalán nem volt EK-orientációja. Érthető, hiszen a reformok irányítóinak abban az időben meglehetősen bizonytalan volt a jövőképe. Az EK és a „Közös Piac" kifejezéseknek akkor még pejoratív színezete is volt Magyarországon. Így aztán az EK jogának fejlődési irányait nem vették figyelembe a reformerek, hanem megelégedtek azzal, hogy egy-egy nyugati ország jogrendszeréből emeljenek ki és át bizonyos követendőnek tartott megoldásokat. A 80-as évek végének gazdasági modernizálását tükröző jogszabályok így meglehetősen ekletikus képet mutatnak. Az adóreform elsősorban skandináv példákat követett, társasági törvényünk német mintájú, értékpapír törvényünk pedig angolszász jogi alapokat mutat.

Társulási Megállapodásunk nem tartalmaz külön szabályokat a jogharmonizációs tevékenység mechanizmusáról, módszereiről, eljárásairól. Így tehát nincs más lehetőségünk, mint hogy a közösségi jog harmonizációs szabályait vegyük figyelembe, legalábbis mint kiindulási, illetve mint analóg alapot.

A magyar jogharmonizációs taktika kialakítása szempontjából különösen annak lehet fontossága, hogy bizonyos jogterületeken, *az úgynevezett „alapvető védelmi követelmények"* körében, azaz az egészségügyi, a biztonsági, a fogyasztóvédelmi és a környezetvédelmi tárgykörökkel kapcsolatban *a jogharmonizációra kötelezett államoknak nagyobb a „szabadsága"*. Ezeken a területeken nem kell átvenniük a közösségi jogot akkor, ha a nemzeti jog a védelemnek magasabb szintjét nyújtja az állampolgárok számára, mint a közösségi jog.

Az EK jogharmonizációs követelményeit jogrendszerünk egészére kell vonatkoztatnunk. Mielőtt a konkrét jogharmonizációs kötelezettségek „záros határidőkkel" jelentkeznének, törekednünk kell arra, hogy jogrendszerünket áttekinthetőbbé tegyük és soronkövetkező jogalkotásainkkal ne kerüljünk összeütközésbe az EK jogával. A mégis kialakult ellentéteket fel kell oldanunk. Jogrendszerünk fejlesztésénél, pedig figyelembe kell vennünk az EK-jog által kitűzött irányokat, a liberális alapfilozófiát, a személyek, áruk, szolgáltatások és a tőke szabad áramlását biztosító követelményeket.

Jogharmonizációs kötelezettségeink teljesítésének koordinálásában, irányításában fontos szerep hárul az Igazságügyi Minisztériumra. Az igazságügy-miniszter felelős azért, hogy a jogalkotó szervek az új jogszabályok szükségességének

megítélésénél, illetve azok megalkotásánál figyelembe vegyék a közösségi jog szabályait. Az Igazságügyi Minisztérium a jogharmonizációval kapcsolatos feladatait egyrészt a jogalkotási törvényben biztosított hatásköreire támaszkodva, a jogszabály-előkészítés szokásos rendjében, másrészt pedig az európai integrációval kapcsolatos kormányzati feladatok összehangolására létrehozott tárcaközi bizottság jogi albizottságának keretei között valósítja meg. A vonatkozó kormányhatározat tartalmával összhangban törvényi szinten is megjelennek már a jogharmonizáció követelményeinek technikáival, eljárásaival kapcsolatos magyar szabályok. A Magyar Köztársaság és az Európai Közösség, illetve annak tagállamai közötti társulás létesítéséről szóló, Brüsszelben, 1991. december 16-án aláírt Európai Megállapodás kihirdetéséről szóló törvény is foglalkozik a jogharmonizáció kérdésével. Kimondja, hogy a Magyar Köztársaság nemzetközi szerződéseinek előkészítése és megkötése, valamint jogszabályainak előkészítése és megalkotása során biztosítani kell azoknak az Európai Megállapodással való összhangját.

Magyarország tehát lépést tett az irányba, hogy elismerje a közösségi jog elsődlegességét. A közösségi jog primátusa ezen új fontos szabályozások révén a magyar jogalkotás folyamata tekintetében már érvényesül, a magyar jogrendszer egésze, annak teljes anyaga tekintetében viszont természetesen még nem.

Fontos, hogy milyen időzítéssel, ütemezéssel kerüljön sor a jogösszehangolásra és hogy a jogharmonizáció milyen jogforrási formákban történjék. Szembe kell néznünk ezenkívül bizonyos szemléleti problémákkal is. A jogharmonizációval kapcsolatban ugyanis a magyar közvéleményben két szélsőséges nézet is létezik. Ezek az inkább politikai indíttatású gondolatok a szakmai közvéleményben is éreztetik hatásukat. Egyesek szerint egyáltalán nincs szükség arra, hogy jogszabályainkat harmonizáljuk az EK joganyagával. Mások szerint viszont minél gyorsabban, szinte egyik napról a másikra el kell végezni a harmonizációt. Utóbbiak a jogharmonizációt puszta „fordítási" és mechanikus hatálybaléptetési feladatokra szűkítik le.

Nyilvánvaló, hogy a jogharmonizáció időigényes és nagy szakmai körültekintést igénylő munka. Nem lehet azt mechanikus módszerekkel végezni. Bármennyire is sürgetőek lesznek majd esetenként konkrét jogharmonizációs kötelezettségeink, azok teljesítésénél mindenkor figyelembe kell venni, hogy a harmonizációra kötelezett állam jogának is *vannak olyan belső értékei, jogintézményei, dogmatikai összefüggései és lényeges tartalmi elemei, amelyek védelemre érdemesek.* Úgy tűnik, ezt a szempontot nem lesz lehetetlen érvényre juttatni, hiszen az európai integrációs tapasztalatok is azt mutatják, hogy a közösségi jogharmonizálás mélysége a dogmatikai struktúrákat igazából nem érinti. Inkább a pragmatikus elemeken van a hangsúly, de vannak olyan szabályok is az EK-szerződésben, amelyek bizonyos fokig védik a nemzeti jogrendszerek megoldásait a közösségi joggal szemben.

Társulási Megállapodásunk hatálybalépése sokat lendít a jogharmonizáció ügyén. A Társulási Megállapodás alapján Magyarország jogi értelemben kötelezett a harmonizációra. Nem elégedhetünk meg a formális harmonizációval, azzal

a manapság helyenként még tapasztalható jelenséggel, hogy a jogszabálytervezetek előkészítői az előterjesztés felvezető szövegében felületes módon utalnak ugyan az EK-jog figyelembevételére, sőt esetleg néhány közösségi irányelvre számuk szerint is hivatkoznak, de az EK-jogi tartalmak mégsem jelennek meg a tervezetek szövegében. Fontos követelmény, hogy nemzeti jogalkotásaink előkészítésénél teljeskörűen felmérjük és megismerjük az EK-jognak a tárgy szerint kapcsolódó anyagát. A jogharmonizációnak alaposnak és mélynek kell lennie.

A magyar jogharmonizációs munka beindításánál példamutató együttműködés alakult ki a közigazgatási és a tudományos (akadémiai, egyetemi) szférák között. Ennek jele az is, hogy az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara és az Igazságügyi Minisztérium közös gondozásában 1993 decemberétől megjelenő időszakos kiadvány, az *Európai jogi tájékoztató*, rendszeresen ismerteti az EK-jogharmonizáció fejleményeit. A hazai szakmai segítségen kívül jelentős külföldi szakmai támogatással is számolhatunk. Főként a német, a holland és az angol igazságügyi kormányzati és tudományos együttműködési kapcsolatok tűnnek hasznosnak.

Az Igazságügyi Minisztérium a közelmúltban összegyűjtötte a jogharmonizációs témakörök kodifikációjában érdekelt tárcák javaslatait a magyar jogharmonizációs kötelezettségek teljesítésére vonatkozóan. A magyar „Fehér Könyv" tehát összeállt. Az EK Bizottság szakembereivel történt előzetes egyeztetés után 1994 tavaszán a Bizottság javaslatai alapján jelöljük majd ki a magyar jogharmonizációs program prioritásait, idő szerinti bontásban. Az EK Bizottság szakemberei már előzetesen jelezték, hogy a magyar jogharmonizációs terv egyes témakörei közül azok teljesítését sorolják majd időben előre, amelyek az áruk szabad mozgását biztosítják.

A gazdasági átmenet társadalmi hatásai

Fóti Klára

A kelet-közép-európai politikai változások nyomán a térség országaiban széles körben merült fel az Európai Közösséghez közeledés és az esetleges csatlakozás igénye. Különösen eleinte élt az az illúzió, hogy a tagság egy csapásra megoldhatja a mély válsággal küszködő gazdaságok problémáit. Azóta azonban valamennyi volt szocialista államnak a saját fájdalmas tapasztalatai árán kellett megtanulnia, hogy Európába hosszú út vezet. Bebizonyosodott ugyanis, hogy egyrészt a felzárkózás gazdasági és társadalmi megrázkódtatásoktól nem mentes, időigényes folyamat, másrészt a Közösség fogadókészségét egyre inkább a fokozatosság hangsúlyozása jellemzi (részben az ott tapasztalható recesszióval, a Közösség sűrűsödő problémáival összefüggésben). A kelet-közép-európai közeledéssel kapcsolatos óvatosságot mutatja például, hogy a Társulási Megállapodás a munkaerő-áramlás tekintetében lényeges engedményt vagy újdonságot nem tartalmaz, hiszen a Közösség országaiban történő munkavállalást alapvetően a tagországok és a kelet-közép-európai államok közötti kétoldalú szerződések hatáskörébe utalja.

Kétségtelen ugyanakkor, hogy a felzárkózás a fejlettebb nyugat-európai országokhoz a gazdaság átfogó korszerűsítésével, végső soron pedig a térség modernizálódásával és a világgazdaságba illeszkedéssel kecsegtet. Amikor az előnyökről esik szó, gyakran hajlamosak vagyunk elfeledkezni azokról a követelményekről, amelyek teljesítése elengedhetetlen a fenti célok megvalósításához. A munkaerő esetében például nemcsak új szakmák, készségek elsajátítására kell gondolnunk. A szemléletbeli változtatások szükségessége még mindig nem kellően tudatosult. Kétségtelen, hogy Magyarországon a vállalkozások alapítása és a piaci követelményekhez való alkalmazkodás terén sikerült még a rendszerváltás előtt némi tapasztalatra szert tenni, elsősorban a viszonylag kiterjedt második gazdaságnak köszönhetően. Nem szabad azonban elfelejtkezni arról, hogy erre a szocialista szektor döntő szerepe mellett került sor, minthogy az egész gazdaság arra alapozódott. Azok a vállalkozók, akik az első gazdaság hiányosságait használták ki, nem feltétlenül válnak sikeressé egy teljes egészében piaci elvek szerint működő gazdaság viszonyai között, ahol a játékszabályok alapjaiban mások. A gazdasági átmenet társadalmi hatásai tehát lassú, konfliktusokkal és ellentmondásokkal terhes folyamat során bontakoznak ki. Jelenleg még e folyamat elején tartunk, s a gazdasági válság a negatív következményeket különösen éles megvilágításba helyezi.

Munkanélküliség – az EK szintjén

A munkanélküliség magyarországi nagyságrendje jelenleg többé-kevésbé megegyezik az EK-tagállamok átlagával. Hazánkban 1993 októberében a ráta 12,6%-os állástalanságot jelzett, míg a Közösség átlaga 11% körüli. Közismert, hogy Magyarországon a tervgazdaságból a piacgazdaságba való átmenet közvetlen hatásain túl a munkanélküliség példátlanul gyors emelkedéséhez a KGST-piac összeomlása, azaz a külső kereslet hirtelen zuhanása, valamint a belső kereslet szűkülése is jelentősen hozzájárult.

Bár a lassú és fokozatos közeledés a nyugati piacokhoz viszonylag hosszú múltra, már a rendszerváltás előtti időkre vezethető vissza, az esetek túlnyomó többségében érthető módon mégsem sikerült a termékek nyugati piacra történő terelése (ennek még az sem mond ellent, hogy a Nyugat-Európába irányuló kivitel átmenetileg nőtt, ugyanis az emelkedés más okoknak tudható be). Például az óriási és igénytelen KGST (szovjet) piac követelményeinek megfelelő tömegtermelés, a kizárólag erre a piacra jellemző műszaki előírások és szabványok, a megfelelő szállítási infrastruktúra hiánya, valamint a KGST-n belüli specializáció jelentős szerepet játszottak abban, hogy a termékek más piacokon eladhatatlanokká váltak. Mivel a Társulási Megállapodás csak közvetetten, a kereskedelmi hatásokon keresztül érinti a munkaerőpiacot, igen nehéz a foglalkoztatási hatásokra következtetni. Ha mégis megkíséreljük kizárólag a kereskedelmi hatásokat elemezni, a foglalkoztatás terén főként negatív megállapításokra szorítkozhatunk. A foglalkoztatási struktúra tárgyalásakor látni fogjuk, hogy a mezőgazdaságban dolgozók aránya csökkent a legnagyobb mértékben. Igaz, az ágazatban végbement átalakulás maga is esést idézett elő. Az értékesítés nehézségei, az a tény, hogy a KGST-piac összeomlását követően Nyugat-Európában erősen védett piaccal kellett szembenézni, erősen rontotta a foglalkoztatás esélyeit.

Magyarországra is igaz az a másutt is általában megfigyelhető jelenség, hogy a munkanélkülivé válásra a gyenge munkaerőpiaci pozícióval rendelkezőknek van a legtöbb esélyük. A KSH 1992-ben végzett mobilitás-vizsgálata kimutatta például, hogy a munkanélküliek között több a fiatal, a községekben élő és az alacsonyabb iskolai végzettségű, mint a foglalkoztatottak között. A kedvezőtlen családi háttér és a munkanélkülivé válás szintén összefügg. Figyelemre méltó viszont a hazai munkanélküliség azon sajátossága, hogy a nők aránya a munkanélküliek között alacsonyabb, mint az aktív keresők között. Ennek nyilvánvaló oka a gyermekgondozási ellátások viszonylagos fejlettsége, illetve az, hogy a válság által kevésbé sújtott ágazatokban és tevékenységi körökben foglalkoztatják őket.

Az alacsony végzettségűek munkanélküliek közötti jelentős súlyát a regisztráció adatai is mutatják: 1993 júliusában például a regisztrált munkanélküliek túlnyomó része (közel 70%-a) csak általános iskolai végzettséggel rendelkezőkből, illetve szakmunkásképzőt végzettekből állt. Ettől eltér a regisztrált munkanélküli pályakezdők végzettség szerinti összetétele, részben a szabályozásban keresendő okok miatt (a csak 8 általános iskolai végzettséggel rendelkező pá-

lyakezdők ugyanis nem jogosultak segélyre), részben pedig azért, mert az oktatási rendszer csak lassan alkalmazkodik a megváltozott munkaerő-igényekhez. Ez utóbbira különösen a szakmunkásképzőt végzettek riasztóan magas aránya (közel 50%) utal, míg a gimnáziumot végzettek majdnem 20%-os részesedése szintén elhelyezkedési problémákat jelez (igaz, a gimnázium elsődleges célja a felsőfokú oktatásra való felkészítés).

Közismertek a munkanélküliség jelentős területi eltérései, amelyek részben a gazdasági átalakulással, részben a már meglévő fejlettségbeli különbségekkel függenek összsze. Az előbbire főként Borsod-Abaúj-Zemplén megye említhető példaként, ahol a nehézipar (kohászat) leépülésével vált kritikussá a foglalkoztatási helyzet. Egyes régiókban a két tényező együttesen, egymást erősítve játszik szerepet. Az országos átlagnál jóval magasabb munkanélküliséggel küszködő Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét például nemcsak a mezőgazdaság jelenlegi válsága sújtja, hanem viszonylagos elmaradottsága is. Helyi munkalehetőség híján ugyanis ebből a megyéből hagyományosan sokan ingáztak az ország más, fejlettebb részeibe, s a tömeges leépítések gyakran először éppen ezt a többnyire alacsony képzettségű, helyzeténél fogva amúgy is kiszolgáltatott réteget (nagyrészt cigányokat) érintették. Bár az utóbbi időben a területi különbségek mérséklődni látszanak, Szabolcs-Szatmár-Bereg egyike azon ritka megyéknek, ahol a munkanélküliségi ráta nem ment 20% alá (1993. júliusi adat).

Az állástalanság előbbiekben ismertetett fő jellemzőiben az elkövetkező néhány évben nem várhatók jelentős, áttörésszerű változások. (Az utóbbi hónapokban ugyan a regisztrált munkanélküliek száma valamelyest csökkent, ma még azonban korai annak eldöntése, hogy ez mennyiben tekinthető a javulás jelének, hiszen a csökkenés a rendszerből kikerülést is jelentheti.) Inkább fokozatos, lassú, kisebb módosulások lehetségesek, mindenekelőtt a gazdasági változások függvényében. Ennek megfelelően a munkanélküliség ágazati struktúrája módosulhat valamelyest (például konjunkturális változásoktól függően az egyes ágazatok foglalkoztatása között eltolódások mehetnek végbe, illetve nagyobb infrastrukturális beruházások esetén a szolgáltatások munkaerő-felszívó hatása nőhet stb.). Várható, hogy az oktatási rendszer alkalmazkodásával a fiatal munkanélküliek végzettségbeli összetétele egyenlőbben oszlik meg a különböző iskolatípusok között (a mai igényekhez jobban igazodó, több szakmát adó iskolatípusok esetleges kiépítésének, a szakképzés fejlesztésének eredményeként a szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezők talán már nem lesznek annyira hátrányos helyzetben, mint mai társaik).

Már most jól látható azonban, hogy a nyugat-európai országokat talán leginkább sújtó problémával hazánknak is szembe kell néznie: *nagy mértékben nőni fog a tartós munkanélküliség.* (Tartós munkanélkülieknek általában azokat nevezik, akik egy évig vagy annál tovább maradnak állás nélkül.) Erre bizonyos mértékig a regisztráció adataiból is következtethetünk. A 75. oldalon alul található táblázat adatai azt mutatják ugyanis, hogy a segélyben illetve járadékban részesülők aránya a regisztráltakhoz képest egyre csökken. Ez azt jelenti, hogy az egy évig tartó jogosultságot követően *egyre többen esnek ki az ellátási rend-*

szerből anélkül, hogy állást tudtak volna találni. A legutóbbi hivatalos adatok szerint a hosszú ideje munka nélkül lévők száma 1993-ban már meghaladta a 100 000 főt, s az előrejelzések 1994-re 300 000-es nagyságrendről tesznek említést. A tartós munkanélküliség növekedése egyre inkább ráirányítja a figyelmet a hátrányos helyzetűek (pl. cigányok) problémáira, hiszen elsősorban ők azok, akik ebből a szempontból különösen veszélyeztetettek. Ez utóbbi „kihívást" és az arra adandó válasz szükségességét egyébként a foglalkoztatáspolitika irányítói is felismerték.

Foglalkoztatáspolitikai sajátosságok

Annak ellenére, hogy a munkanélküliség szintje Magyarországon (és más kelet-közép-európai országban, például Lengyelországban) hasonló a Közösség átlagos rátájához, mind az állástalanság mérséklése, mind az általa okozott feszültségek enyhítése jóval több nehézségbe ütközik, mint a Közösség országaiban. Ezek nemcsak a piacvesztés sokkjából származnak, hanem kifejezetten foglalkoztatáspolitikai jellegűek is. A nagyságrend hirtelen emelkedésére ugyanis akkor került sor, amikor hazánkban, a Közösség tagországaival ellentétben, nem állt még rendelkezésre kiépített és hosszú évtizedek óta működő munkaerőpiaci intézményrendszer. Ráadásul az amúgy is magas költségvetési hiány a munkaerőpiaci politika mozgásterét rendkívül leszűkítette. Igaz, ez nem ismeretlen a fejlett tőkés országok esetében sem. Látni kell azonban, hogy a munkaerőpiaci intézményrendszernek a kiépítése jelentős többletkiadásokkal járt már eddig is. Emiatt és a kisebb gazdasági teherviselő képesség következtében a hazai foglalkoztatáspolitikát gyakran éri az a vád, hogy a sokszor magas költségekkel járó nyugat-európai foglalkoztatáspolitikai modellt követi. Tekintettel a szűkre szabott keretekre, a költségek hatékony felhasználását ma már jóval több figyelem övezi, mint ahogy nagyobb hangsúlyt kap a hazai viszonyokra alkalmazhatóság kérdése is. Véleményem szerint tehát a problémát nem a nyugat-európai gyakorlat követésében kell keresni. Abban is többé-kevésbé egyetértés alakult ki, hogy melyek azok az intézkedések, amelyek a mi speciális körülményeink között igen költségesek, viszont hatékonyságuk megkérdőjelezhető (pl. újrakezdési kölcsön).

Feszültségeket inkább az okozhat, hogy egyes, a fejlett országokban (így Nyugat-Európában is) alkalmazott eszközök nálunk még hiányoznak, vagy meglehetősen kezdetlegesek. Nyugaton például a legtöbb esetben az aktív munkaerőpiaci intézkedések között külön kategóriát képeznek a megváltozott munkaképességűek számára létrehozott programok. (Hivatalosan így hívják a köznyelv által legtöbbször csak csökkent munkaképességűeknek nevezett csoportot. A „megváltozott munkaképességűek" elnevezés első hallásra eufemizmusnak tűnhet ugyan, a kifejezés azonban valóban azt jelenti, hogy az e csoportba tartozó emberek csak bizonyos fajta munkákra alkalmasak, de megmaradt képességeik nem kisebb értékűek, mint egészséges társaiké.) Fokozottabb törődésre márcsak azért

is égető szükségük van, mert a szocializmus idején, különösen a 80-as évek második felétől kezdve, a számukra foganatosított intézkedések fokozatosan leépültek (gondoljunk csak a volt tanácsok által felügyelt „szociális foglalkoztatók" intézményére, amelyek a hatékony foglalkoztatás jegyében, a növekvő költségvetési hiány következtében nagyrészt elsorvadtak). Bár elvben léteznek olyan munkaerőpiaci eszközök, amelyek beilleszkedésük elősegítésére hivatottak. (Ilyen például a munkáltatóknak nyújtott támogatás, amennyiben megváltozott munkaképességűt foglalkoztatnak.) A megváltozott munkaképességűek problémái ma nálunk mégis elsősorban szociális kérdésként vetődnek fel, s a meglévő eszközök szórványosak és nem túl hatékonyak. Első pillantásra persze úgy tűnhet, hogy akár a kifejezetten e csoport számára foganatosított aktív intézkedések, akár a már meglévő programokba való fokozott bevonásuk ismét csak a pénzügyi terheket növelnék. Figyelembe kell azonban venni, hogy az esetek egy jelentős részében, ha korlátozottan is, de munkaképes emberekről van szó. A velük való nagyobb törődés tehát minden bizonnyal rövid időn belül megtérülne, arról a nehezen számszerűsíthető haszonról nem is beszélve, amelyet a szociális feszültségek ilyetén enyhítése jelentene. Amennyiben ugyanis sikerülne legalább egy részüket a munkaerőpiacra bevonni, valószínűleg csökkenthető lenne a szociális segélyre rászorultak, illetve a feketemunkát végzők száma (a rokkantnyugdíjak általában olyan alacsonyak, hogy az igénybevevők közül sokan kénytelenek segélyekhez folyamodni vagy/és illegális munkát vállalni). A KSH munkaerő-felmérése szerint 1992-ben mintegy 150 000-et tett ki a „reményt vesztettek" száma, vagyis azoké, akik azért nem keresnek állást, mert eleve reménytelennek tartják, hogy munkahelyet találjanak. Nagyon valószínű, hogy közöttük a megváltozott munkaképességűek aránya igen magas.

A megváltozott munkaképességűek számára tervezett speciális programok esetében a létrehozáskor, illetve bővítéskor minden bizonnyal számítani lehetne a Közösség támogatására, legalábbis a tapasztalatok átadása terén. A későbbi teljes tagság idején vagy még azt megelőzően pedig elképzelhető, hogy Magyarország is csatlakozhat a „Horizon" elnevezésű közösségi szintű programhoz, amelynek célja a testileg vagy szellemileg sérült emberek, illetve a szociális szempontból hátrányos helyzetűek beilleszkedésének segítése.

1992 végén néhány más kelet-közép-európai országgal együtt már Magyarország számára is lehetőség nyílott a Közösség térségi foglalkoztatásfejlesztő programjában való részvételre, ami azért is fontos lehet, mert – mint arról már szó volt – hazánkban az egyes régiók között nagyok az eltérések a munkanélküliség tekintetében. E program célja alapvetően az információátadás, vagyis az, hogy a Közösség tag- és társult országaiban összegyűjtse és terjessze az ilyen típusú speciális programok (ún. LEDA – Local Employment Development Action, azaz Helyi Foglalkoztatásfejlesztési Akcióprogramok) kialakításával és végrehajtásával összefüggő elméleti és gyakorlati ismereteket.

A támogatás másik példája a szakképzés és átképzés területén figyelhető meg. Elsősorban a PHARE-programok keretében realizálódik az a segítség, amelyet a Közösség e téren Magyarországnak nyújt (lásd erről részletesebben Bogár

László cikkét). Már a 90-es évek legelején (1990 és 1992 között) a PHARE-program támogatása tette lehetővé például a szakképzés kutatásával, fejlesztésével, s egyúttal konkrét szolgáltatások nyújtásával foglalkozó Nemzeti Szakképzési Intézet információs rendszerének fejlesztését. Jelenleg is folyik, illetve kilátásban van két fontos program megvalósulása. Az egyik az ifjúsági szakképzés átalakításában játszhat lényeges szerepet. A Világbank emberi erőforrás-fejlesztési programjához kapcsolódva a projekt 21 további szakközépiskolában teszi lehetővé olyan oktatás kipróbálását, amely korszerűbb, a piacgazdasági követelményekhez jobban igazodó tanterven alapul. A másik program a felnőttek szakképzésének fejlesztését segíti azzal, hogy támogatja egy átképző és információs központ létrehozását Budapesten.

Változások a foglalkoztatási struktúrában

Egyelőre sajnos keveset tudunk azokról a konkrét foglalkozási változásokról, amelyekhez a munkaerőnek már eddig is igazodnia kellett. Viszont a foglalkoztatási struktúrában végbement eltolódások főbb vonalaikban már érzékelhetőek (lásd a 75. oldalon felül található táblázatot). Ennek lényege látszólag a nyugat-európai foglalkoztatási szerkezet irányába történő elmozdulás. A legfeltűnőbb a mezőgazdaság foglalkoztatási arányának csökkenése, és bár a szolgáltatások részesedése nyugat-európai viszonylatban még mindig alacsony, 1992-ben már valamelyest meghaladta az 50%-ot.

Ha azonban figyelembe vesszük a szerkezeti eltolódás okait, a Nyugat-Európához közeledés már távolról sem egyértelmű. A mezőgazdasági foglalkoztatás zuhanásszerű csökkenése ugyanis elsősorban az ágazat mély válságára vezethető vissza, amely a hazai és a külső értékesítés súlyos nehézségein túl, a tulajdonviszonyok tartós bizonytalanságával is magyarázható. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy e jelentős csökkenés megtévesztő. A mezőgazdaságban az utóbbi időben lezajlott szervezeti változások (például a melléküzemágak önállósulása, társaságokká alakulása) ugyanis a statisztikai számbavétel szempontjából azt eredményezték, hogy a nem kifejezetten mezőgazdasági jellegű munkát végzők ma már nem tartoznak az ágazat által foglalkoztatottak közé.

Bár az adatok szerint az iparban nem csökkent olyan jelentős mértékben a foglalkoztatás mint a mezőgazdaságban, egyes ágazatokat a belső és külső kereslet zuhanása súlyosan érintett. Valószínű ugyanakkor, hogy azon munkavállalók egy részét, akiket régebben a mezőgazdaságban tartottak nyilván, ma ipari foglalkoztatottként regisztrálják, s emellett az újonnan létrejött kisvállalkozások is teremtettek ipari munkahelyeket. A foglalkoztatás ágazati szerkezetének legfrissebb adatai (lásd a 75. oldalon középen található táblázatot) továbbra is a korábbihoz hasonló tendenciáról tanúskodnak, s talán még inkább rávilágítanak arra, hogy egyrészt a szerkezet jelenlegi elmozdulása nem feltétlenül jelent korszerűbb foglalkoztatási struktúrát, másrészt a folyamat tartóssága is megkérdőjelezhető.

Látható, hogy növekedés csak a közigazgatás és a pénzügyi szolgáltatások területén tapasztalható. Ami az utóbbit ágazatot illeti, kérdéses, hogy ezt az emelkedést a bankprivatizációt követően nem váltja-e fel a foglalkoztatás csökkenése.

Az átrétegződési folyamat kezdeti jelei

Az átrétegződési folyamatokat több, jól kivehető tendencia jellemzi, s ezek közül a leglátványosabb a jövedelemkülönbségek erőteljes növekedése: míg a legjobban és legrosszabbul kereső 10% közötti jövedelmi különbség négy-ötszörös volt a 80-as években, mára ez az eltérés hat-hétszeresre nőtt, ami meghaladja egyes EK-országok (pl. Németország) jövedelem-differenciáit, míg másokéhoz (pl. Franciaországéhoz) hasonló arányú. Valószínű ráadásul, hogy még ez a becslés is inkább alá-, semmint túlbecsüli a már meglévő eltéréseket, hiszen igen nehéz az igazán nagy jövedelmeket számbavenni. Amennyiben pedig figyelembe vesszük, hogy jelenleg az átalakulási folyamat elején tartunk, a különbségek további éleződésére kell következtetnünk. Az egyik oldalon tehát megindult egy szűk, vagyonos réteg kialakulásának, a másikon pedig a tömeges elszegényedésnek a folyamata. Ez utóbbi oldal eddigi fejleményeit a tartós munkanélküliség megjelenése állandósíthatja: nyilvánvaló, hogy a legszegényebb rétegeket a nyugdíjasok egyes csoportjai mellett a tartós munkanélküliek fogják képezni, s közülük az alacsony végzettségűek lesznek a legtöbben.

A piacgazdaságra történő átmenet speciális társadalmi következményeihez tartozik továbbá valamennyi kelet-közép-európai országban a szocializmusban középrétegeknek számító csoportok lecsúszása. E jelenség a társadalmi feszültségek legsúlyosabb potenciális forrásává válhat.

Az eltelt idő rövidsége miatt a társadalom hosszabb távon várható rétegződéséről, magukról a kialakuló rétegekről, azok nagyságáról, jellegéről inkább csak sejtéseink lehetnek. Ma leginkább úgy tűnik, hogy egy olyan menedzserréteg van kialakulóban, amelynek számára létfontosságú a megfelelő szakmai háttér, s a stabil gazdasági-társadalmi környezet. Valószínűnek látszik, hogy ez a réteg fogja az újonnan kialakuló, szerkezetében és összetételében a maitól várhatóan jelentősen különböző középosztály gerincét alkotni, amelyben az értelmiségnek jelentős szerepe lesz. Az értelmiség belső rétegződését ma még nehéz előre látni, a gazdasági és műszaki fölzárkózás folyamata azonban várhatóan felértékeli a modernizációhoz szükséges műszaki szaktudást.

Nyilvánvaló, hogy a magánszektor bővülése lényegi változásokat hoz majd a rétegződés területén is. A nehézséget itt a változások mérése, regisztrálása okozza, például a magánszektor statisztikai megfigyelése csak most alakul ki, s a használt rétegkategóriák módosítására is minden bizonnyal szükség lesz. Az adatok jelenlegi bizonytalanságára jellemző, hogy olyan alapvető kérdésben, mint a magánszektor foglalkoztatási súlya, felmérésenként igen jelentősek a különbségek. A becslések szerint ez az arány 17–33% között mozog. A különbségeket

nyilvánvalóan az eltérő definíciók és mintavételi eljárások magyarázzák. Amennyiben hosszabb időtáv folyamatait vizsgáljuk, a kapott eredmények hazánk esetében megtévesztőek lehetnek, hiszen a felületes szemlélő számára azt sugallhatják, hogy a rendszerváltás nyomán a magánszektor terjedése szokatlanul gyors változásokat indított el egyes rétegek esetében. A KSH 1992-ben végzett mobilitás-vizsgálata kimutatta például, hogy 1983 és 1992 között az önálló iparosok és kereskedők aránya a férfiak esetében 2%-ról 5%-ra, a nők körében 2%-ról 3%-ra nőtt. Nyilvánvaló, hogy ez az arányemelkedés nemcsak a néhány éve megindult átalakulási folyamatoknak köszönhető, hanem a 80-as évek elejétől teret nyert második gazdaság hatásainak is. Az átalakulás előrehaladtával várható, hogy e réteg súlya tovább nő.

Az előbb említett korlátozó tényezők miatt jelenleg lehetetlen átfogó képet nyújtani a társadalom rétegződésének legújabb változásairól. Ezért a továbbiakban a gazdasági átalakulás leglényegesebb elemének, a magánszektor terjedésének néhány érdeklődésre számottartó hatásáról teszek említést a KSH 1992-ben végzett mobilitás-vizsgálata alapján.

A felmérés célja többek között annak vizsgálata volt, hogy a társadalmi jellemzők alapján kimutatható-e lényegi különbség a magán- és a nem-magánszektorok keresői között.

Ami az iskolai végzettséget illeti, a vizsgálatból úgy tűnik, hogy a magánszektor képzettebb munkaerőt igényel, mint a nem-magánszektor: az előbbiben például jóval kisebb (21%) az alacsony végzettségűek (8 általános és annál kevesebb osztályt elvégzettek) aránya, mint az utóbbiban (34%), ugyanakkor arányaikban többen rendelkeznek szakmunkásbizonyítvánnyal és érettségivel a magánszektorban (70% illetve 56% a megfelelő arány a két szektorban). Az iskolai végzettség szerinti arányok nyilvánvalóan szoros összefüggésben vannak az egyes foglalkozási csoportok súlyának alakulásával az egyes szektorokon belül. Így például feltűnő, hogy a magánszektorban a betanított és a segédmunkások részaránya feleakkora, mint a nem magánszektorban (15% illetve 31%). A segédmunkások esetében háromszoros (4 illetve 12%) az arányok eltérése. Bár jelenleg nyilván igaz, hogy a magánszektor képzettebb munkaerőt igényel, de ez a jelentős különbség véleményem szerint mégis látszólagos. Valószínű ugyanis, hogy a magánszféra például a segédmunkásokat nagyrészt nem rendszeresen, hanem csak szezonálisan foglalkoztatja, s az is elképzelhető, hogy gyakran „feketén" alkalmazzák őket. A képzettségi igényekben mutatkozó különbség másik magyarázata véleményem szerint az, hogy az állami szektor leépülése az ott dolgozó munkaerő minőségére is hatással van: a képzettebb, mobilabb, jobb munkaerőpiaci pozícióval rendelkező dolgozók már rég elhagyták „a süllyedő hajót". Ezek a jelenségek alátámasztják azt, amiről az előbb szó volt, azaz a hátrányos helyzetűek védtelenségét a munkanélküliséggel szemben. A magánszektor terjedése egyértelművé teszi, hogy a vállalkozói réteg aránya tovább emelkedik. Kérdés azonban, hogy a fejlett piacgazdaságokra jellemző 10% körüli részesedést Magyarországon sikerül-e egyáltalán elérni, s milyen ütemű lesz e réteg súlyának növekedése. Ez jelentős mértékben attól függ, hogyan sikerül

a válságból kilábalni, illetve attól is, mennyire lesz zökkenőmentes az alkalmazkodási folyamat az Európai Közösséghez.

Következtetések

Napjainkra világossá vált, hogy a piacgazdaságra áttérés olyan, esetenként súlyos társadalmi problémákkal jár, amelyek hosszabb távú kezelést igényelnek, s az átmenet időszakában a feszültségek kiéleződhetnek. Ennek alapvetően az az oka, hogy az állami szerepvállalás visszaszorulásának következményeként és a gazdasági válság közepette a társadalmi problémák kezelésére előzőleg hivatott eszközrendszer egy része leépült (beleértve azokat az eszközöket is, amelyek igen hasonlóak voltak a fejlett országokban alkalmazottakhoz, mint például az említett szociális foglalkoztatók intézményei). Ugyanakkor a piacgazdaságra jellemző szociális és munkaerőpiaci intézményrendszer kialakításának amúgy is időigényes folyamatát a válság által sújtott gazdaság kisebb teherbíróképessége korlátozza és lassítja.

A szociálpolitikai és munkaerőpiaci intézkedésektől azonban önmagukban nem lehet csodát várni. A lecsúszó rétegekkel szembeni szolidaritás érzése ma még nem eléggé terjedt el. Ennek megfelelően az őket támogató civil szervezetek is kezdetlegesek. Nemcsak a piaci alkalmazkodás terén, hanem e területen is elengedhetetlen tehát a bevezetőben már említett szemléletváltozás. Enélkül az Európához történő fölzárkózás ábránd marad csupán.

A magyar ipar és az EK Társulási Megállapodás*

Török Ádám

A Társulási Megállapodást egyöntetű elismerés fogadta Magyarországon, többek között azért, mert az ország iparának a fejlett Európához való felzárkózását az Egységes Európai Piachoz kapcsolódás több szempontból is jelentősen segítheti. Még akkor is, ha ez a kapcsolódás formális EK-tagsági viszony nélkül nemigen tekinthető szervesnek.

Várható azonban, hogy a nagy felvevőképességű európai piac megnyílása a magyar iparcikkek előtt, a termelési sorozatnagyság megnövelésének lehetősége révén, a méretgazdaságossággal (economies of scale) összefüggő versenyképességi előnyöket kínál. A megerősödő importversenyből származó versenyképesség-javítási kényszer pedig ezeknek az előnyöknek a kihasználását elengedhetetlenné is teszi.

A magyar ipar fejlődésének „társulásos" jövőképe mindamellett nem egyöntetűen kedvező, pontosabban meglehetősen bizonytalan. Nem tudjuk ugyanis, hogy az ipar vállalatai (cégei) szervezetileg, irányításuk rendszere szerint *mennyire alkalmasak*, és tőkeerejüknél, műszaki hátterüknél fogva *mennyire képesek* arra, hogy ezekre a kihívásokra valóban versenyképességük növelésével válaszoljanak.

Fejlesztési koncepciók és az iparfejlődés

A magyar kormány iparpolitikai elképzelései többször is megváltoztak az utóbbi években. Első hivatali évében az Antall-kormány még egy teljesen passzív iparpolitikai magatartás mellett tette le a garast. A múlttal való teljes szakítás jegyében ez a magatartás kizárólag elvont, általános stratégiai szerepet szánt az iparpolitikának.

Az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium első iparpolitikai koncepciója még ebben a szellemben készült 1991-ben, de fogadtatása nem volt kedvező. Pontosabban nem kapott igazán nagy szakmai visszhangot, és inkább szándéknyilatkozatnak, mint egy konzisztens stratégia megfogalmazásának lehetett tekinteni.

A második iparpolitikai koncepció („stratégia") dokumentumát 1992 végén mutatták be. Ez az anyag már sokkal bátrabban próbálta megfogalmazni az ipar-

* A tanulmány az Egységes Európáért Társaság 1993. november 30-i budapesti konferenciájára készített, és a Társaság Fehér Könyvében 1994-ben megjelenő anyag rövidített és átdolgozott változata.

politika szerepét az iparfejlődés feltételeinek alakításában. A koncepció olyan kérdésekre is választ keresett, mint a strukturális átalakulás fő irányai, illetve az iparpolitikai eszköztár kialakításának és alkalmazásának optimális módja.

Ezek mellett azonban a koncepció valóban stratégiai jellegű témákat is érinteni kívánt. Közéjük tartozik az ipar gyors zsugorodása, mint hosszabb távú folyamat, illetve annak a nemzetközi specializációs modellnek a keresése, amely a KGST-re alapozott külkereskedelmi szakosodás stratégiai alternatíváját nyújthatná a magyar ipar számára.

A magyar ipari termelés volumene 37,4%-kal csökkent 1987 és 1992 között. A válság leginkább a kohászatot (–56,2%), a gépipart (–60,0%), az építőanyagipart (–45,0%) és a könnyűipart (–47,2%) sújtotta. Ugyanebben az időszakban az ipar GDP-n belüli 36%-os részaránya majdnem 10 százalékponttal csökkent. A magyar ipar kapacitásainak zsugorodása várhatóan legalább 2000-ig tart. Az iparban foglalkoztatottak száma 1991-ben még 955 000 fő volt, a 2000-re vonatkozó előrejelzések azonban mindössze 650 000–700 000 főről szólnak.

Ennek a gyors iparvesztési folyamatnak általában a *keresleti oldali tényezőit* hangsúlyozzák: a KGST munkamegosztási rendszereinek összeomlása, az import igen gyors liberalizálása, a hazai kereslet jelentős csökkenése. A több ok miatti ipari leépülést nem ellensúlyozhatta a nyugati export emelkedése, már csak azért sem, mert a magyar kivitelnek erősödő protekcionizmussal is szembe kellett néznie.

A *kínálati tényezők* szerepe ugyancsak fontos volt. Ezek közé tartozik az ipar állótőke-állományának növekvő korátlaga és fokozódó erkölcsi avulása, a vállalatok jelentős részének súlyos likviditási helyzete, valamint a túlfoglalkoztatás miatt számos vállalat versenyképességére nehezedő nyomás.

A leépülési folyamat azonban valószínűleg megállt, talán meg is fordult 1993-ban. Az 1993 szeptemberéig terjedő 12 hónapos időszakban a magyar ipari termelés volumene több mint 3%-kal nőtt, és az 1993-as év egészére is csaknem 3%-os ipari növekedés számítható. Ennek a látszólag kedvező folyamatnak több olyan eleme van, amely még nem utal valódi fordulatra (például a leapadt készletek feltöltése, sőt önmagában az a körülmény is, hogy a készletek már nem csökkentek tovább).

Biztos ugyanakkor, hogy a folyamat egyes elemei már a magyar ipar későbbi kibontakozását is előrevetítik. Bár azt még nem lehet megmondani, hogy a magyar ipar kisebb kapacitás melletti (a GDP 33–34%-a helyett csak mintegy 28%-át reprezentáló), ugyanakkor a válság előttinél jóval versenyképesebb új termelési szerkezete milyen „hordozóágakra" épül majd, egyes „strukturális súlypontok" mintha már most is kirajzolódnának. Mindenekelőtt ezek közé tartoznak azok az iparágak, amelyek széles sávon fel tudták kelteni a kiterjedt nemzetközi termelési és értékesítési hálózattal rendelkező multinacionális cégek érdeklődését, és a működőtőke-importnak köszönhetően termelési struktúrájuk máris jelentősen átalakult és nagyban korszerűsödött.

Ilyen iparág például az autóipar (autóalkatrész-gyártás), a gyógyszeripar, a háztartási-fogyasztói elektronika, az erőművi gépgyártás vagy a tejipar. Más iparágakban ugyancsak jelentős a külföldi működőtőke jelenléte. Mivel azonban

a befektetők magatartása egyelőre inkább a beruházás mögötti piacszerzési szándékra utal (mint például a papír- vagy a növényolajiparban), ezeket az iparágakat nem lehet az ezredfordulóra várhatóan már kialakuló korszerűbb magyar iparszerkezet oszlopainak tekinteni. Vannak végül olyan korábbi kulcsiparágak (kohászat, szénbányászat, hajógyártás, katonai elektronikai ipar stb.), amelyek nagyobb kapacitásait jelentős költségvetési tehervállalással is csak átmenetileg sikerült megmenteni. Ezek az ezredfordulóig várhatóan tovább zsugorodnak, egyikük-másikuk pedig teljesen el is tűnik a magyar iparból.

A Társulási Megállapodás és a magyar iparpolitika

Az iparpolitikai koncepcióban a fent leírt szerkezetátalakulás segítésére kidolgozott eszköztár több olyan elemet is tartalmaz, amely kifejezetten a Társulási Megállapodásra épül, vagy a társulási viszonyt felhasználó iparpolitikai eszköznek látszik. Néhány példa az iparpolitika különféle területeiről:

– *Technológiapolitika.* A Társulási Megállapodás 75. cikkelye előirányozza a kutatási és műszaki együttműködés fejlesztését Magyarország és az EK között. Több általános rendelkezés mellett a 75. cikkely egyértelműen utal arra, hogy Magyarország részt vehet a Közösség különféle K+F programjaiban. Az EK Negyedik K+F (kutatási-fejlesztési) Keretprogramja (az 1994–1998 közötti időszakra) összesen 13 milliárd ECU kiadást irányoz elő. Ennek mindössze 6%-a szolgálja majd a K+F együttműködést „harmadik országokkal és szervezetekkel".

Ez a megfogalmazás fed olyan magasan fejlett országokat is, mint az Egyesült Államok vagy Japán, amelyeknek sok cége veszélyes versenytárs az EK-államok K+F szektora, illetve ipara számára. „Harmadik országnak" számít azonban a világkereskedelem szinte összes EK-n kívüli szereplője is, amelyek jelentős része valamilyen formában segítséget vár az EK-tól. Így azután csak a nemzetközi együttműködési keretösszeg igen kis hányada marad Kelet-Közép-Európa, illetve Magyarország számára. A Program dokumentumaiból nem tűnik ki pontosan, hogy az úgynevezett „Első Tevékenységi Terület" (szektorális K+F programok) költségvetésének mekkora része használható fel a K+F együttműködésre harmadik országokkal, közöttük Magyarországgal. Ez azért igen fontos kérdés, mert az „Első Tevékenységi Területre" jut az EK Negyedik K+F Keretprogramja költségvetésének 83,4%-a.

A magyar iparpolitikai koncepció szerint a magyar ipar K+F stratégiájának nem csupán az ipari termelés versenyképességének növelését kellene szolgálnia, hanem a sikeres bekapcsolódást is az EK nagy nemzetközi K+F együttműködési programjaiba (mint a EUREKA vagy a COST). A magyar kormányzat ezt nemcsak az iparpolitika eszközének, hanem fontos céljának is tekinti a koncepció szerint.

– *Exportösztönzők.* A Társulási Megállapodás burkoltan több helyen is foglalkozik az exportösztönzők ügyével. A 27. cikkely például kiköti, hogy a szerződő felek egyike sem alkalmazhat semmilyen olyan belföldi adóvisszatérítést,

amely meghaladja a visszatérítés hatálya alá eső belföldi adóalanyokra kirótt, illetve általuk megfizetett közvetlen és közvetett adók összegét. Ez a rendelkezés elvben meggátolja azt, hogy bizonyos agresszív (és nem GATT-konform) külföldi exportösztönző rendszerek egyik fontos elemét alkalmazzák az EK és Magyarország kereskedelmi kapcsolataiban. A rendelkezés betartásának szigorú ellenőrzése („monitoring") azonban valószínűleg csak néhány év múlva válik technikailag lehetségessé.

A II. fejezet (Versenypolitika) V. címének rendelkezései valóban közvetlenül érintik az iparpolitikát. Itt szerepel például annak a tilalma, hogy bármilyen olyan állami támogatást alkalmazzanak vagy segítséget adjanak, amely eltorzítja a versenyt, illetve fenyeget ezzel úgy, hogy kedvez bizonyos vállalkozásoknak vagy bizonyos termékek előállításának. Ez a tiltó rendelkezés általános jellegénél fogva igen szűk korlátok közé szoríthatja a magyar ipar- és kereskedelempolitikát, hiszen nemigen értelmezhető másként, mint bármely, szokásos exportösztönző eszköz alkalmazásának tilalmaként.

A magyar iparpolitikai koncepcióban viszont az exportösztönzőknek fontos szerep jut a javasolt eszközök között. *Az erre vonatkozó megfogalmazás ugyanakkor igen óvatosan mellőz minden utalást a termék- vagy szektorspecifikus exportösztönző eszközökre.* A hangsúly az export-előfinanszírozásra, az exportgaranciák rendszerére, valamint a külföldi működőtőke beáramlásának támogatására mint közvetett exportösztönzőre kerül.

Az exportösztönzők tehát az iparpolitikai koncepció szerint nem tekinthetők a szektorális iparpolitika eszközeinek, és ebben valószínűleg nagy szerepe van a Társulási Megállapodásnak. Az iparpolitikai dokumentum azonban következetesen kerüli azt is, hogy vállalati vagy ágazati iparfejlesztési súlypontokat jelöljön ki, és ezek átlagosnál gyorsabb fejlődéséhez állami támogatást vagy közreműködést ígérjen. Az ipar fejlődésébe való közvetlen állami beavatkozás a dokumentum szerint egyetlen területre korlátozódik, mégpedig a szélesebb ágazati vagy regionális következményekkel fenyegető vállalati válságok kezelésére.

– *Iparvédelem.* A magyar import igen gyors átfogó liberalizálására került sor 1989 és 1991 között. Ennek következményeként a magyar behozatal 93%-ára már nem kell importengedélyeket beszerezni. Az egyetlen fennmaradó, s valóban hatékony iparvédelmi vonalat a vámrendszer jelenti. A védővámok súlyozott átlaga 1993-ban 13%.

A rendszerből szinte teljesen hiányzik az úgynevezett „mélységi védelem", és a dömpingellenes eljárások GATT-konform eszközei sem állnak rendelkezésre megfelelő mértékben. Az úgynevezett „csecsemőiparágak" védelmére sincsenek meg az eszközök.

A válságiparágak „rendezett visszavonulását" sem segíti a degresszív iparvédelem. A konzumelektronikai ipar, a kohászat vagy a műtrágyaipar termelésének igen gyors csökkenését általában az úgynevezett kompetitív import hirtelen felfutásának tulajdonították. A két, egymással valószínűleg összefüggő folyamatnak drámai foglalkoztatási következményei voltak, és az adott iparágakban az állami vállalatoknál lévő állótőke is nagy értékvesztést szenvedett el. Ebben azonban

szerepet játszott az is, hogy az állam egyes vállalatoknál (a Videotonnál, valamint Ózd és Diósgyőr kohászati nagyvállalatainál) átgondolatlan privatizációs megoldásokkal reagált a válságra.

A Társulási Megállapodás importszabályozást érintő rendelkezéseit az I. fejezet (Ipari termékek) III. címe tartalmazza. Itt azonban csak a vámokra és a mennyiségi korlátozásokra utaló rendelkezések szerepelnek, más iparvédelmi eszközök azonban nem. A Megállapodás meglehetősen rugalmas dömpingellenes rendelkezései többféle „biztonsági garanciát" tartalmaznak. Ezek látszólag elsősorban az EK-országok érdekeit tükrözik. Ennek az lehet az egyik célja, hogy az EK-országok vállalatai lehetőleg ne létesítsenek kapacitásokat a kelet-középeurópai országok úgynevezett „érzékeny" iparágaiban, amelyek termelésének és exportjának bővülése az EK piacain csak a túlkínálatot növelné.

A brüsszeli Bizottság óvatosságára, illetve aggályaira ebben az ügyben közvetett bizonyítéknak tekinthető a cseh gyártmányú acélcsövekre 1993-ban elrendelt szigorú mennyiségi korlátozás. Az iparvédelmi rendelkezések „laza" megfogalmazása szándékosnak, és a szerződő felek rövidebb távú érdekeivel összhangban állónak tekinthető. Több EK-tagország még mindig fenntart az „Új Protekcionizmus" fogalomkörébe tartozó speciális iparvédelmi eszközöket, amelyeket természetesen a Közösség külső kereskedelempolitikájától függetlenül, nem egy esetben azonban más tagállamokkal szemben is működtet.

A Társulási Megállapodás „nyitott" kereskedelempolitikai rendelkezései hasznosnak bizonyulhatnak Magyarország számára azért, mert iparvédelmi rendszere egyáltalán nem kifinomult és kevéssé hatékony. A magyar kormány vámemelésekre aligha gondolhat, hiszen a magyar vámok több mint 90%-a le van kötve a GATT-nál. Így *csak az a lehetőség marad az iparvédelmi rendszer fejlesztésére, hogy Magyarország a fogyasztó védelmét középpontba helyező eszközöket vezessen be* (a minőségi, egészségügyi, környezetvédelmi szabályozás segítségével), egy jobb hatásfokú antidömping-szabályozás és a fejlett ipari országok gyakorlatából ismert egyes „újprotekcionista" eszközök igen szelektív és csakis átmeneti alkalmazása mellett.

Az „aszimmetria" és a magyar iparfejlődés lehetőségei

A Társulási Megállapodásban alapelem, hogy a két szerződő fél eltérő ütemű és szerkezetű importliberalizálásra vállalt kötelezettséget egymással szemben. Az „aszimmetria" fogalma összefoglalóan ezekre a különbségekre utal a társulási viszonnyal kapcsolatban. Az EK azonnali hatállyal eltörölte a vámokat magyar eredetű iparcikkimportja 70,8%-ára (itt az iparcikkimport a kohászati és textilipari termékek nélkül értendő), ami Magyarország EK-rendeltetésű áruexportjának mintegy felét jelenti. A többi termékcsoport három kategóriára oszlik:

1. Bizonyos alapanyagok, amelyek Magyarország EK-irányú ipari exportjának 1,3%-át képviselik. Az EK kötelezettséget vállalt arra, hogy egy év leforgása után ezekre a termékekre is eltörli a vámokat.

2. Két kohászati termékcsoport (a ferro-szilícium és a nyersalumínium), 2%-os részaránnyal az EK területére menő magyar ipari kivitelből. Ezekre a termékcsoportokra az EK öt év alatt egyenlő, éves részletekben építi le vámjait Magyarországgal szemben.

3. Messze a legfontosabb a három árukategória közül az EK-szóhasználat szerint úgynevezett „érzékeny termékeké". Ezek részesedése Magyarország EK-irányú iparcikk-kiviteléből mintegy 25%. Ezekre a termékekre a „vámplafonok" megszüntetését a Megállapodás megkötésétől számított öt éven belül irányozták elő, de ugyanebben az időszakban megszűnnének a „vámplafonok" feletti vámok is. Igaz, az utóbbi folyamat menetrendje „rugalmas" is lehet.

Magyarország EK-eredetű importjára ugyancsak három termékkategória szerint szüntetik meg a vámokat. Az első termékkategóriát az úgynevezett „gyorsító" lista jelöli meg, az ide tartozó termékek összesített részesedése az EK-ból jövő magyar importból mintegy 15%. Ezeknek a termékeknek a vámjai 1994-ig megszűnnek. A „normál" lista 22%-ot fed le az EK-eredetű magyar importból, itt a vámok 1995 és 1997 között szűnnek meg. A „lassító" lista viszont 63%-nyi magyar importra vonatkozik és itt a teljes magyar vámleépítés határideje 2001. Az acél- és textiláruk azonban még ezen a listán sem szerepelnek.

A Megállapodás más-más struktúrában és időrendben kötelezi kereskedelempolitikai könnyítésekre az EK-t és Magyarországot. A két struktúra és időrend eltéréseinek elvben tükrözniük kellene a fejlettségbeli különbséget a két partner között, de ezt nem lehet pontosan mérni. A szakirodalomban megtalálható, illetve saját megfontolások alapján becslésekbe azonban bocsátkozhatunk.

Az aszimmetria – például Winters vagy Mádi és Rácz szerint – kisebb annál, mint amit Magyarország fejlettségi lemaradása indokolttá tenne. Az EK által „érzékenynek" minősített termékek (akárcsak a Cseh Köztársaság és Lengyelország esetében) éppen az EK piacát megcélzó termelés leginkább versenyképes szegmensei.

Az utóbbi érv ellen legalább két megfontolás szól:

(a) Magyarország beleegyezett abba, hogy az EK kivonja az „érzékeny" termékeket a gyors importliberalizálás hatálya alól. Így viszont magától értetődőnek látszik, hogy az „érzékeny" termékek listájának tartalma Magyarország által elfogadott módon tükrözi az EK válságban levő iparágainak az érdekeit. (Hogy ezt Magyarország kényszerhelyzetben fogadta-e el vagy sem, azt aligha lehet feketén-fehéren eldönteni.)

(b) A magyar acél- és textilipar az EK viszonylagosan zsugorodó piacain akar többet értékesíteni, és erre akár növekvő vállalati veszteségek árán is törekszik. Az 1989 előtti évekkel szemben ezeket a veszteségeket általában nem az állami költségvetés, hanem a vállalatok tőkefelélése fedezi.

Kérdéses, hogy a „vagyoncsökkentő" exportőröket szolgáló állami piacteremtő akciók valóban hasznos eszközei lehetnek-e a magyar ipar- és kereskedelempolitikának. *A „vagyoncsökkentő" vállalati túlélési stratégiák a privatizációnak általában igen rossz alternatívái,* mert a vállalat bruttó vagyonértéke a vagyon-

felélésből finanszírozott exporterőltetés nyomán negatív értéket vehet fel, még mielőtt a vállalatot privatizálják.

Éppen ezért az EK-országok iparában az „érzékeny" szektorok létezését, pontosabban ennek a ténynek a hallgatólagos magyar elismerését a Társulási Megállapodásban valójában egy sajátos, közvetett *struktúrapolitikai eszköznek* lehet tekinteni, amely bizonyos mértékig kényszerpályára tereli a magyar iparfejlődést, de meg is gyorsítja az ipar szerkezeti alkalmazkodását. Más szemszögből persze úgy is lehet fogalmazni, hogy a Társulási Megállapodás EK-beli „érzékeny" iparágakat védő rendelkezései csupán *nem ösztönzik* a magyar válságiparágak fejlődését (tehát tulajdonképpen szektorsemlegesek). Az „érzékeny" magyar exporttermékekkel szembeni EK-kereskedelempolitikai elbánás sem kifejezetten szigorú a Társulási Megállapodás szerint, sőt néhány éven belül – megfelelő gazdaságdiplomáciai erőfeszítések nyomán – még ennek további enyhülésére is számítani lehet.

A „vagyoncsökkentő" export növelése elleni érvelésünket megerősítheti egy olyan, nemrégiben a KOPINT-DATORG által publikált elemzés, amely egyfelől a csőd- vagy felszámolási eljárás alá került magyar iparvállalatok iparági hovatartozása és száma, másfelől exportbeli részaránya között keresett kapcsolatot. Ezek a számítások azt mutatják, hogy *az exportorientált magyar feldolgozóipari vállalatoknak sokkal nagyobb* a *statisztikai esélye arra, hogy kritikus pénzügyi helyzetbe kerüljenek*, mint az értékesítésüket a belföldi piacra koncentráló cégeknek. További fontos eredmény, hogy a felszámolás alatt álló vállalatok 86%-ban ipari termékeket exportálnak, míg az összesített magyar kivitelben az iparcikkek aránya csak 72%. Más szóval: az iparcikkek magyar exportőrei pénzügyileg a legsebezhetőbbek, a legjobb helyzetben pedig – átlagosan – a nem exportáló vállalatok vannak.

Mindez korántsem csupán vállalati teljesítményeket minősít, hanem azt is jelzi, hogy a *magyar gazdaságpolitika nem preferálja megfelelő pénzügyi kedvezményekkel az exportorientált vállalati magatartást.* Vajon úgy gondolja-e a kormányzat, hogy a társulástól várható kereskedelemteremtő hatások teljesen pótolhatják azokat a pénzügyi kedvezményeket, amelyek az exportőrök relatív pénzügyi hátrányainak semlegesítését tehetnék lehetővé?

Az EK- és az EFTA-megállapodás összehasonlítása

A magyar–EFTA *szabadkereskedelmi megállapodást* 1993 márciusában kötötték. Kereskedelempolitikai rendelkezéseiben (beleértve a liberalizálás menetrendjét) nem nehéz felfedezni az EK-val kötött *Társulási Megállapodás* hatását. A két megállapodás között azonban mindenekelőtt lényeges különbség, hogy az EK egységes egészként volt Magyarország szerződéses partnere, az EFTA egyes tagállamai viszont – magyar szempontból kedvezően – önként eltértek a liberalizálási menetrendtől (Svájc és Izland például megszüntette a magyar iparcikk-

kivitel összes vámterhét, míg Ausztria, Svédország és Norvégia fenntartotta a számára „érzékeny" iparcikkek magyar exportot terhelő vámjait 1997-ig).

Magyarország az EFTA-megállapodásban jogot kapott arra, hogy EFTA-országokból jövő iparcikkimportját ugyanúgy *három csoportra* ossza, ahogy ez az EK-val kötött Társulási Megállapodásban is történt. A két megállapodás „párhuzamos" listáinak a tartalma hasonló, kereskedelmi hatásaik azonban szükségszerűen mások lesznek a két nyugat-európai országcsoportosulással lebonyolított magyar iparcikk-kereskedelem eltérő áruösszetétele miatt.

A „gyorsító" lista csak az EFTA-országokból származó magyar import 10%-ára vonatkozik, ugyanez a mutató az EK-eredetű magyar importra 15%. A „normál" listán Magyarország EFTA-országok által szállított importjának 55%-a szerepel (az EK-eredetű importban ugyanez az arány mindössze 22%). A „lassító" listán viszont az EFTA-országokból jövő magyar import 35%-ával szemben az EK magyar rendeltetésű iparcikkeladásainak 63%-a szerepel.

Magyarország helyzete a fentiek alapján jobbnak látszik az EFTA-megállapodásban, mint az EK-val kötött Társulási Megállapodás szerint ott, ahol azonnali teljes liberalizálásra vállalt kötelezettséget, mert liberalizációs kötelezettsége EFTA-országokból származó importjában aránylag sokkal kisebb. Ezt azonban túlnyomóan ellensúlyozza, hogy a „lassító" lista az EFTA esetében sokkal kisebb forgalomra vonatkozik.

Az összehasonlítást szemléletesen úgy lehet összefoglalni, hogy az EFTA-országokból származó magyar iparcikkimport a „normál" listán koncentrálódik, a „lassító" lista viszont az EK-val kötött Társulási Megállapodásban jellemzi az import-árustruktúra nagyobb részét. Ezt az összehasonlítást módszertanilag csak nagy óvatossággal szabad kezelni. Nemcsak a kétirányú magyar külkereskedelem eltérő áruszerkezete, valamint az EK EFTA-országokhoz képest csaknem négyszeres magyar külkereskedelmi részesedése miatt. Azért is, mert az EFTA-megállapodás egy magyar szempontból fontos kereskedelmi partnerországra, Svájcra vonatkozóan lényegében félig „üres": az egyoldalú svájci liberalizálási ígéret miatt itt máris teljes az aszimmetria.

A két megállapodás összehasonlítása alapján úgy látszik, hogy az „aszimmetria" követelményének – legalábbis formai szempontból, a konkrét kereskedelemteremtő hatásokat még nem ismerve – az EK-val kötött Társulási Megállapodás aránylag jól megfelel. Ezt azonban csak első közelítésben állapíthatjuk meg, és csupán általános külkereskedelmi előrejelzésnek tekinthetjük. A liberalizálás ütemének megfelelően rendelkezésre álló külkereskedelmi statisztikák alapján, legfeljebb két év múlva lehet majd értékelni azt, hogy a kereskedelmi áramlások mennyire felelnek meg ennek a prognózisnak.

Ahogy a tanulmány elején is szóba került, a *keresleti oldal* feltételeit szabályozó kereskedelempolitikai megállapodásokat csak a *kínálat* feltételeit is megjavítani képes, megfelelő forrásátcsoportosítást végrehajtani (vagy ilyet orientálni) tudó iparpolitika segíthet megtölteni tartalommal. Erre vonatkozóan azonban egyelőre még a legoptimistább megközelítés is csak egy óvatosan várakozó álláspont lehet 1993-ban Magyarországon.

Agrárremények és csalódások a Társulási Megállapodás tükrében

Kiss Judit

Kétségtelen, hogy az 1991. december 16-án az EK-val kötött Társulási Megállapodás, illetve az 1992. március 1-jén életbe lépett Kereskedelmi Megállapodás egyik legkényesebb, leginkább vitatott, de ugyanakkor Magyarország számára kiemelkedő fontosságú fejezete az agrárkereskedelemről, a mezőgazdasági együttműködésről szóló. Nem kell bizonygatni, hogy egy olyan ország számára, ahol az agrárszektor a GDP-nek még mindig 12%-át állítja elő, a munkaerő 8,1%-át foglalkoztatja és az élelmiszeriparral együtt az exportbevételek 25%-át termeli, létfontosságú az ezen ágazat fejlődését, külpiacra jutását alakító, meghatározó nemzetközi megállapodás.

Az EK-val kötött megállapodás agrárfejezetének az is különös jelentőséget ad, hogy már a Társulási Megállapodás aláírását megelőzően – nem utolsósorban az 1990-től érvényes GSP (General System of Preferences – Általános Vámpreferencia Rendszer) hatására – agrártermékeink legfőbb piacává az EK vált, mintegy 45%-os részaránnyal. Ráadásul a magyar kormány külgazdaság- és külpolitikája egyértelműen elkötelezte magát a nyugat-európai s ezen belül is az EK-orientáció fokozása mellett, s középtávú célnak tűzte ki a teljes jogú EK-tagság elnyerését.

A teljes jogú tagság és a társult viszony agrárkülönbségei

Annak következtében, hogy a Társulási Megállapodással Magyarország nem vált az EK teljes jogú tagjává, így továbbra is kívülálló partner, ami az agrárszektor esetében azt jelenti, hogy az EK-ban működő Közös Agrárpolitika (Common Agricultural Policy – CAP), s annak rendelkezései Magyarországra nem vonatkoznak. Ennek egyik következménye, hogy a tárgyalások során *fel sem merülhetett az agrártermékek szabad áramlásának megvalósítása az EK és Magyarország között.* Vagyis engedményekre számíthattunk, de teljesen szabad piacrajutásra aligha.

A nem teljes jogú tagsági státus másik következménye, hogy *Magyarországnak továbbra is számolnia kell a Közös Agrárpolitika* meglévő, illetve esetleg a jövőben életbe lépő *piacvédő, esetleg protekcionista intézkedéseivel* (lásd az 1993. április 7-én elrendelt húsembargó esetét), *anélkül azonban, hogy mindazo-*

kat a kedvezményeket, támogatásokat élvezné (export-szubvenciók, fejlesztési alapok), *amelyek a teljes jogú tagokat megilletik.*

Jelenlegi státusunk további következménye, hogy mivel Magyarországot nem kötik a Közös Agrárpolitika rendelkezései, így önálló agrárpolitikát, agrárdiplomáciát folytathat (például a GATT égisze alatt az agrárexportőröket tömörítő Cairns-i csoportban), s agrárstratégiáját szabadon alakíthatja a kis-országi lehetőségek keretein belül.

Ugyanakkor, tekintettel arra, hogy a távlati cél a teljes jogú tagság elnyerése, ezért elkerülhetetlen a magyar agrárrendtartásnak az EK-éhoz igazítása, még akkor is, ha mára már bebizonyosodott, hogy ez az agrárszabályozási és -támogatási rendszer nemcsak költséges, pazarló, de a termelékenység és a versenyképesség növekedéséhez sem vezet. (Becslések szerint az EK egy nap alatt annyit költ agrárrendszere fenntartására, mint amennyit Magyarország segélyként évente kap az EK-tól.)

Kinek kedvez az agrárkoncessziók aszimmetriája?

A Társulási Megállapodás aláírásának idején a magyar agrárszektor legfőbb problémája a keleti piacok csökkenéséből, a szovjet piac zsugorodásából és a hazai fizetőképes kereslet visszaeséséből eredő értékesítési válság volt; ezért a magyar fél legfőbb törekvése az agrártermékek piacrajutási esélyeinek javítása volt. Ez a piacrajutást akadályozó mennyiségi korlátozások megszüntetését, a vámok és a lefölözések jelentős mérvű csökkentését igényelte volna.

Annyit sikerült elérni, hogy az EK-ba irányuló agrárexportunk évi 10%-kal növelhető az elkövetkezendő 5 évben, amellett, hogy az agrártermékeinkre kivetett vámok és lefölözések 3 éven keresztül 20–20%-kal csökkennek. Bizonyos árucsoportok esetében ettől valamelyest kedvezőbb feltételeket kapott Magyarország: például a paprika, a liba- és kacsamáj, a vadhús, a méz esetében azonnal eltörölték a mennyiségi korlátozásokat, míg például a kacsa, a kacsahús, a szalámi, a kolbász esetében 50%-kal csökkentették a vámokat és a lefölözéseket. Más árucsoportokra vonatkozóan (például a gabonafélék az étkezési búza kivételével, a tej- és tejtermékek, a cukor, a növényi olaj) hazánk nem kapott kedvezményes piacrajutási lehetőséget.

A fenti engedmények azonban aligha tekinthetők nagylelkűeknek: mind 1991-ben, mind pedig 1990-ben (azaz a Társulási Megállapodás megkötése előtt) 10%-nál nagyobb mértékben nőtt az EK-ba irányuló agrárexportunk; a vám- és lefölözés-csökkentések csak egy bizonyos, árucsoportonként változó kontingensre vonatkoznak, s igen *sok termék esetében a bázis-mennyiségek alatta vannak a már korábban ténylegesen bonyolított szállításoknak;* ráadásul a nyújtott engedmények az ún. védőintézkedések alkalmazhatósága következtében bármikor visszavonhatók, vagy felfüggeszthetők.

Természetesen a fenti, meglehetősen szűk marokkal mért engedményeket sem önzetlenül nyújtotta az EK. Viszonzásképpen a magyar fél arra vállalt kötele-

zettséget, hogy az EK-ból érkező agrárimport évi 5%-kal nőhet az elkövetkezendő 5 évben, míg az ezen termékekre kivetett vámok évi 10%-kal csökkennek a következő három évben.

Látszólag tehát az EK kétszer akkora kedvezményben részesítette a magyar agrárexport-termékeket, mint hazánk az EK-ból származó árukat. Ugyanakkor *ez az aszimmetria aligha fejezi ki azt az érdek-aszimmetriát és különbséget, ami a két fél eltérő piaci részesedéséből, vám- és szubvenciós szintjéből, agrárrendszeréből és fejlettségéből fakad:* míg hazánk nagymértékben (40–45% erejéig) függ az EK agrárpiacától, addig az EK agrárexportjának mindössze 0,09%-a irányul Magyarországra; míg az EK-ban az agrártermékek mintegy 45%-os szubvenciót élveznek, addig a magyar költségvetésnek még a jelenlegi 8%-os támogatottsági szint tartása is komoly gondot okoz; míg az EK-ban például a vágómarha vám- és lefölözésterhe 156%-os, addig a magyar vám mindössze 21%-os.

Az EK javára megvalósuló nyílt aszimmetriát mutatja, hogy a Magyarország által nyújtott koncessziók az EK-ból 1991-ben érkező agrárimportnak 82%-ára vonatkoznak, míg az EK által nyújtott koncessziók az EK-ba irányuló magyar agrárexportnak csupán 2/3-át fedik le. Ráadásul a koncessziók csupán a piacrajutási lehetőséget jelentik, aminek realizálása egyrészt a még fennmaradó kereskedelemkorlátozó és piacvédő intézkedésektől (például az ún. védőintézkedések alkalmazásától), másrészt a reálgazdasági folyamatoktól fog függni.

Mi valósult meg a kölcsönös engedményekből?

Noha mindössze 2 év telt el a Társulási Megállapodás aláírása, s alig több mint másfél év a Kereskedelmi Megállapodás hatálybalépése óta, az elmúlt időszak eredményei azt mutatják, hogy az engedményeket meglehetősen egyenlőtlenül használta ki a két fél: míg Magyarországnak alig sikerült valamit is realizálnia a nyújtott kedvezményekből, addig az EK többszörösen kihasználta azokat.

A fenti állítást támasztja alá, hogy bár a magyar agrárexportőrök évi 10%-os exportnövelési lehetőséget kaptak az EK-tól, 1992-ben egyáltalán nem tudták növelni agrárkivitelüket az EK-ba, míg *1993 első 8 hónapjában mintegy 34%-kal csökkent* a korábbi év hasonló időszakához képest az EK-ba irányuló magyar agrárexport.

A reményeinktől és *a piacrajutási lehetőségektől elmaradó exportteljesítmény egyik oka az árualaphiány,* amely a termelés visszaesésére és az állatállomány csökkenésére vezethető vissza. (Mint ismeretes a mezőgazdasági termelés az utóbbi 3 évben 30%-kal csökkent és az állatállomány az 1988-as szintnek csak 2/3-át érte el 1993-ban.) *A másik ok áruink nem megfelelő versenyképessége,* amit a termelés növekvő költsége, alacsony jövedelmezősége, nem megfelelő minősége és elégtelen támogatása okoz.

Vagyis a fenti két ok közvetlenül nem hozható összefüggésbe a Társulási Megállapodással. Ugyanakkor kétségtelen, hogy bizonyos árucsoportok esetében (gabonafélék, élőállat, hús) a kedvezmények nem voltak elégségesek a piacra-

jutáshoz, amit az elhúzódó nyugati recesszió és a nyomában fellépő nyílt protekcionizmus csak tovább nehezített. Egy más jellegű társulási megállapodás hozzájárulhatott volna ahhoz, hogy a magyar agrárszektor kilábaljon a válságból, növekedjen áruink versenyképessége. Ez azonban nem áll a mezőgazdasági feleslegekkel küzdő EK érdekében.

Az első kijózanító tanulság tehát, hogy a *magyar fél* – alapvetően a belgazdasági problémák következtében – *képtelen volt az EK által adott koncessziókat kihasználni.* A probléma azonban az, hogy ezekért a ki nem használt kedvezményekért cserébe a magyar fél részlegesen és fokozatosan megnyitotta agrárpiacát a magasan szubvencionált EK-termékek előtt. S noha az EK mindössze évi 5%-os exportnövelési lehetőséget kapott, az EK agrártermelőinek korántsem okozott gondot az ennél erőteljesebb exportnövelés.

Míg 1992-ben az EK-ból érkező magyar agrárimport 32%-kal nőtt a megelőző évhez képest, addig 1993 első 8 hónapjában már 39%-kal az előző év azonos időszakához hasonlítva. Jellemző, hogy *éppen azon árucsoportokban emelkedett az EK-ból érkező agrárimport, ahol a magyar agrárszállítók képtelenek voltak az EK által nyújtott kedvezményeket kihasználni,* vagyis a hús- és hústermékek, élőállat, feldolgozott élelmiszerek esetében. Ez azt mutatja, hogy az erőteljes importnövekedés csak részben tulajdonítható a kedvezményeknek; a behozatal ilyen alakulásában a növekvő importkereslet, illetve a gyors import-liberalizáció és a piacvédelem hiánya is szerepet játszott.

A fenti fejlemények, vagyis a piacrajutási lehetőségektől elmaradó magyar export és az EK-agrárimport túlteljesítése következtében a magyar agrárkülkereskedelem egyenlege egyre kedvezőtlenebb képet mutat. Míg a Társulási Megállapodás aláírását megelőzően Magyarország 6,7-szer több agrárterméket exportált az EK-ba, mint amennyit onnan importált, addig 1992 végére az agrárexport és -import aránya 4,5-re, 1993 augusztusára pedig 2,2-re csökkent. Vagyis míg korábban mintegy 0,9–1,0 milliárd dollárnyi agrár-exporttöbbletet sikerült Magyarországnak az EK-val szemben kitermelni, addig 1993 végére már csak 200 millió dollárt.

Rövid távú feladatok és hosszabb távú alkalmazkodási kényszerek

Mivel Magyarország már két éve aláírta a Társulási Megállapodást az EK-val, s azt mára már valamennyi érdekelt fél ratifikálta, így mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a megállapodás nyújtotta kedvezményeket, piacrajutási lehetőségeket kihasználjuk, ugyanakkor a megállapodásból fakadó közvetlen kereskedelmi és közvetett gazdasági (inflációs, költségvetési) hatásokat mérsékeljük.

Az egyik feladat *a magyar agrárexport elősegítése.* Ehhez mindenekelőtt a magyar agrárszektor talpraállítására, az agrárium belső problémáinak megoldására van szükség *a tulajdonviszonyok rendezése s az agrárfinanszírozás kérdésének megoldása útján.* Másrészt szükségszerű, hogy *az ország agrártermelésé-*

nek szerkezete az adottságoknak, a komparatív előnyöknek és az EK által nyújtott engedményeknek megfelelően *átalakításra* kerüljön. Végezetül pedig elengedhetetlen *az agrárexport ösztönzési rendszerének* (exportfinanszírozás, exporthitelezés, exportgarancia, exporttámogatás) *kiépítése.*

A másik feladat *a hazai agrárpiac mainál hatékonyabb védelme.* Ez egyrészt a hazai mezőgazdaság olyan fejlesztését igényli, ami ha nem is képes minden termék esetében versenyezni a beáramló, agyontámogatott importtermékkel, azért bizonyos piaci szegmenseket lefed, s megakadályozza az abszolút hiány kialakulását. További teendő a megfelelő piacvédelmet nyújtó, GATT- és EK-konform kereskedelempolitikai eszközök (például kiegyenlítő vámok, védőintézkedések, antidömping-vámok, lefölözési rendszer, önkéntes exportkorlátozások) bevezetése, illetve a hatékony vámellenőrzés alkalmazása.

Az EK-val kötött Társulási Megállapodáshoz való rövid távú, s elsősorban kereskedelempolitikai jellegű alkalmazkodáson túl szükséges az EK-hoz mint speciális agrárrendtartással bíró gazdasági integrációhoz, illetve mára már mint gazdasági és politikai unióhoz való alkalmazkodás is.

Amennyiben teljes jogú tagok lennénk, akkor Magyarországnak automatikusan át kellene vennie az EK Közös Agrárpolitikáját. Természetesen ebben az esetben hazánk is élvezné mindazokat az előnyöket, amelyek a teljes jogú tagokat megilletik. Mivel a teljes jogú tagság egyelőre nincs napirenden, így az EK jelenlegi agrárrendtartásához kell alkalmazkodni mind a magyar agrárrendtartás átalakítása, szabályozása, eszköztára, jogrendszere, mind a termelés szabványai, egészségügyi, higiéniai, csomagolási stb. normái tekintetében. Kérdéses ugyanakkor, hogy mennyiben szükséges, illetve lehetséges az EK Közös Agrárpolitikája ár- és támogatási rendszerét átvenni és a magyar feltételek között megvalósítani.

A másik alkalmazkodási kényszer a Társulási Megállapodás azon, meglehetősen homályosan megfogalmazott kitételéből ered, hogy komplementaritást kell kialakítani az EK és Magyarország mezőgazdasága között. Hogy ez milyen ágazatokat s milyen vonatkozásban érint, arra csak következtetni lehet a Társulási Megállapodás egyik nyugati elemzőjének kijelentése alapján, aki arra utal, hogy az EK abban érdekelt, hogy a kelet-közép-európai országok leépítsék azon agrárágazataikat, amelyekben versenyre tudnak kelni az EK agrártermékeivel, s amelyeket az EK ebbe a térségbe tudna szállítani, ugyanakkor fenntartsák, illetve kiépítsék azon agrárágazataikat, amelyek szállításaira az EK hosszú távon támaszkodni szeretne.

Az EK-hoz alkalmazkodáskor azonban figyelembe kell venni, hogy az EK agrárrendtartása is változni fog az elkövetkezendő években, egyrészt a GATT tárgyalások 1993. december 16-án történt lezárulása eredményeképpen, másrészt annak hatására, hogy a 90-es évek közepén az EK olyan új tagokkal (Ausztria, Finnország, Norvégia, Svédország) fog kibővülni, amelyek mezőgazdasága még az EK-énál is erőteljesebben támogatott. Nem beszélve arról, hogy az EK már igen régóta tervezi a Közös Agrárpolitika reformját.

Vagyis Magyarországnak – amennyiben továbbra is kitart a teljes jogú taggá válás célja mellett – az EK vonatkozásában egy *állandó alkalmazkodási folyamatra kell felkészülnie,* s minden valószínűség szerint az az EK, amelyhez Magyarország majd csatlakozni fog, egy teljesen más alakulat lesz, mint ami után ma a többi kelet-közép-európai országgal együtt áhítozik.

Statisztikai táblázatok

Az itt közölt táblázatok lapunk e számának témáira vonatkozó fontosabb adatokat tartalmazzák.

A magyar-EK forgalom áruszerkezeti változásai 1991–92 (1992/1991)

	Export	Import
Energiahordozók, villamos energia	122,6	74,8
Anyagok, félkész termékek, alkatrészek	118,2	107,7
Gépek, szállítóeszközök, egyéb beruházási javak	137,7	102,6
Fogyasztási cikkek	132,0	106,1
Élelmiszerek	100,8	135,9
Összesen	120,1	106,7

Forrás: MNB.

Az EK-ba irányuló magyar export változása az ún. „érzékeny" termékcsoportban (az összes export százaléka)

	1990	1992
Acélexport	5,7	3,0
Textilexport	3,4	2,6
Vegyipari export	11,6	9,3
ezen belül:		
– szerves vegyi termék	3,1	1,7
– gyógyszerek	1,9	1,4
– műtrágya	1,1	0,0
– műgyanta	3,6	4,1
Élelmiszer, élő állat	22,9	17,4
ezen belül:		
– hús és húskészítmény	11,4	8,0
– zöldség, gyümölcs	4,8	4,2
Összesen (a négy termékcsoport)	43,6	32,3

Forrás: A Magyar Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv 1990, 1992 alapján készített számítások.

A magyar külkereskedelem viszonylati alakulásának fő mutatói 1990–1992-ben

Behozatal

	1990			1991			1992		
	érték (millió USD)	változás (előző év = 100%)	részarány a teljes külkereskedelmi forgalomból (%)	érték (millió USD)	változás (előző év = 100%)	részarány a teljes külkereskedelmi forgalomból (%)	érték (millió USD)	változás (előző év = 100%)	részarány a teljes külkereskedelmi forgalomból (%)
Teljes külkereskedelmi forgalom	12 066,2	97	100,0	11 902,0	99	100,0	11 066,2	93,0	100,0
EK összesen	2 816,7	109	25,0	4 673,2	166	39,0	4 732,9	101,3	42,9
Németország	1 630,1	115	14,7	2 418,8	148	20,3	2 609,0	107,9	23,6
Olaszország	356,0	120	8,2	839,2	233	6,9	698,2	84,0	6,3
Ausztria	855,3	112	7,7	1 521,3	178	12,7	1 594,1	104,8	14,4
USA	235,6	106	2,1	299,4	127	2,5	322,7	107,8	2,9
Japán	197,4	142	1,8	313,6	159	2,6	263,7	84,1	2,4

Megjegyzés: Németország 1991-ig csak NSZK.

Forrás: NGKM, Európai Ügyek Hivatala, Budapest, 1993.

A magyar külkereskedelem viszonylati alakulásának fő mutatói 1990–1992-ben

Kivitel

	1990			1991			1992		
	érték (millió USD)	változás (előző év = 100%)	részarány a teljes külkereskedelmi forgalomból (%)	érték (millió USD)	változás (előző év = 100%)	részarány a teljes külkereskedelmi forgalomból (%)	érték (millió USD)	változás (előző év = 100%)	részarány a teljes külkereskedelmi forgalomból (%)
Teljes külkereskedelmi forgalom	12 986,3	94	100,0	10 588,9	81	100,0	10 704,8	101,4	100,0
EK összesen	3 300,5	135	25,0	4 661,8	141	44,0	5 333,4	114,4	49,8
Németország	1 799,7	154	14,0	2 738,8	152	25,9	2 971,1	108,5	27,8
Olaszország	571,1	125	4,4	770,4	135	7,3	1 020,4	132,4	9,5
Ausztria	734,4	116	5,6	1 107,8	151	10,5	1 114,8	103,3	10,7
USA	346,5	108	2,6	322,4	93	3,0	342,9	106,3	3,2
Japán	111,6	99	0,9	175,6	157	1,7	97,9	55,7	0,9

Megjegyzés: Németország 1991-ig csak NSZK.

Forrás: NGKM, Európai Ügyek Hivatala, Budapest, 1993.

A magyar külkereskedelmi forgalom egyes országokkal

	Behozatal		Kivitel	
	érték (millió USD)	index	érték (millió USD)	index
	1993. jan.-okt.	1993. jan.-okt. / 1992. jan.-okt.	1993. jan.-okt.	1993. jan.-okt. / 1992. jan.-okt.
Összes forgalom	9554,7	104,8	6853,2	76,8
EK-országok				
Németország	2163,6	95,4	1803,7	72,5
Olaszország	591,5	105,1	572,1	63,8
Ausztria	1195,5	92,9	717,9	73,8
USA	440,4	209,0	279,6	123,7
Japán	277,7	128,3	68,4	111,1

Megjegyzés: Az összes közvetlen termékforgalomra vonatkozó vámstatisztikai adat, folyó áron, hivatalos devizaárfolyamon, határparitáson, figyelembe véve az előkalkulált fuvarköltségeket.

Forrás: Az NGKM adatai alapján készített számítás.

A magyar külkereskedelem áruszerkezetének megoszlása (%)

	1989		1990		1991		1992		1993.I-X.	
	magyar export	magyar import	magyar export	magyar import	magyar export	magyar import	magyar export	magyar import	magyar export	magyar import
Energiahordozók, villamosenergia	0,3	0,4	0,3	5,5	0,9	0,7	0,9	0,5	0,7	3,2
Anyagok, félkésztermékek, alkatrészek	44,2	65,0	44,5	56,1	35,8	39,9	35,3	40,2	39,2	40,9
Gépek, szállítóeszközök, egyéb beruházási javak	7,9	19,8	8,3	21,3	7,2	25,7	8,3	24,6	8,4	22,2
Fogyasztási cikkek	16,9	10,3	18,9	11,8	32,6	30,2	35,8	30,1	30,7	27,2
Élelmiszeripari anyagok, élőállatok, élelmiszerek	30,7	4,5	28,0	5,3	23,5	3,5	19,7	4,5	20,9	6,5
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: NGKM statisztika.

A magyar külkereskedelem viszonylati alakulásának fő mutatói 1989–1991

	Kivitel									Behozatal								
	1989			1990			1991			1989			1990			1991		
	É.	V.	R.	É.	V.	R.	É.	V.**	R.	É.	V.	R.	É.	V.	R.	É.	V.	R.
Teljes külkereskedelmi forgalom*	13 768,5	102	100	12 986,3	94	100	10 558,9	124	100	12 564,1	99	100	11 066,2	98	100	11 902,0	154	100
– USD	6 108,3	109	44	7 270,3	116	56	9 971,6	137	94	5 554,4	106	44	6 312,7	112	57	11 082,2	176	93
– Rbl	7 660,2	96	56	5 716,0	75	44	587,3	10	6	7 009,7	92	56	5 753,5	79	43	819,8	14	7
OECD összesen	4 322,4	107	31	5 100,5	118	39	6 846,0	134	65	4 423,7	109	35	4 616,8	104	42	7 513,1	163	63
EK összesen	2 438,8	108	18	3 300,5	135	25	4 661,8	141	44	2 584,2	108	21	2 816,7	109	25	4 673,2	166	39
Belgium/Luxemburg	86,2	107	0,6	112,5	131	0,9	150,9	134	1,4	143,6	104	1,1	147,5	103	1,3	157,7	107	1,3
Dánia	47,9	94	0,3	59,0	123	0,5	62,2	105	0,6	50,4	113	0,4	49,4	98	0,4	65,5	133	0,6
Franciaország	231,7	115	1,7	258,8	112	2,0	291,8	113	2,8	221,4	119	1,8	180,4	82	1,6	304,4	169	2,6
Görögország	79,3	128	0,6	82,6	104	0,6	63,6	77	0,6	18,9	118	0,2	27,5	146	0,3	41,9	153	0,4
Hollandia	134,9	115	0,9	147,7	109	1,1	210,7	143	2,0	182,0	110	1,4	181,0	99	1,6	309,6	171	2,6
Írország***	3,5	92	0,02	4,6	132	0,04	7,5	163	0,07	17,0	104	0,1	17,1	100	0,2	192,9	1128	1,6
Németország (1991-ig csak NSZK)	1 166,5	107	8,4	1 799,7	154	14,0	2 738,8	152	25,9	1 416,1	111	11,3	1 630,1	115	14,7	2 418,8	148	20,3
Olaszország	457,4	109	3,3	571,1	125	4,4	770,4	135	7,3	297,9	100	2,4	356,0	120	3,2	839,2	233	6,9
Spanyolország	44,8	140	0,3	49,9	111	0,4	155,3	311	1,5	35,6	99	0,3	41,2	116	0,4	66,3	160	0,6
Portugália	2,4	80	0,01	4,2	175	0,04	4,1	99	0,4	6,7	105	0,05	4,0	60	0,04	3,2	80	0,03
EFTA összesen (Liechtenstein nélkül)	1 052,0	106	7,6	1 195,9	114	9,2	1 528,4	128	14,5	1 226,1	108	9,8	1 353,6	110	12,2	2 180,6	161	17,7
Ausztria	630,4	115	4,6	734,4	116	5,6	1 107,8	151	10,5	764,7	114	6,1	855,3	112	7,7	1 521,3	178	12,7
Svédország	126,7	103	0,9	134,5	106	1,0	129,6	96	1,2	116,1	86	0,6	128,9	111	1,1	175,8	136	1,5
Finnország	101,0	112	0,7	94,8	94	0,7	80,5	85	0,8	67,9	89	0,5	57,6	85	0,5	81,6	142	0,7
Norvégia	14,8	109	0,1	21,0	142	0,2	19,5	93	0,2	15,4	109	0,1	12,8	83	0,1	15,7	123	0,1
Svájc	177,1	102	1,3	210,0	119	1,6	179,2	94	1,7	261,0	109	2,1	283,3	109	2,6	368,5	130	3,1
Izland	2,0	1000	0,0	1,2	60	0,0	1,0	83	0,0	1,0	32	0,0	1,1	100	0,0	0,2	18	0,0
Egyéb fejlett ipari ország (Európa) Törökország	93,2	90	0,7	116,1	125	0,9	114,6	99	1,1	40,8	137	0,3	44,3	109	0,4	36,5	82	0,3
USA	321,1	106	2,3	346,5	108	2,6	322,4	93	3,0	221,8	109	1,8	235,6	106	2,1	299,4	127	2,5
Kanada	36,3	81	0,3	29,0	80	0,2	31,8	110	0,3	8,0	81	0,1	10,5	131	0,1	21,1	201	0,2
Ausztrália	20,7	86	0,1	18,1	87	0,1	20,8	115	0,2	10,4	62	0,1	6,9	66	0,1	4,4	64	0,03
Japán	111,8	101	0,8	111,6	99	0,9	175,6	157	1,7	138,9	119	1,1	197,4	142	1,8	313,6	159	2,6

Volt KGST összesen (Európa)	8 035,3	107	58,0	6 423,0	80	49,5	1933,5	30	18,3	7 141,4	98	56,8	6 319,4	88	57,1	2 499,8	40	21,0
– Rbl	7 598,3	108	55,0	5 808,1	76	44,7	197,9	3	1,9	6 981,0	92	55,5	5 874,2	84	53,1	249,5	4	2,1
– USD	437,0	97	3,0	614,9	140	4,7	1735,6	282	16,4	160,4	127	1,3	445,2	277	4,0	2 250,3	505	18,9
SZU/FÁK																		
– Rbl	4 511,6	107	33,0	3 897,6	86	30,0	144,7	4	1,3	4 060,6	105	38,5	3 253,8	80	29,5	128,8	4	1,1
– USD	238,8	99	2,0	243,1	102	1,9	1210,3	493	11,4	35,3	97	0,3	281,6	798	2,5	1 590,4	565	13,3
NDK																		
– Rbl	965,4	–	7,0	559,9	58	4,3	–	–	–	1 162,9	–	9,3	1 115,8	96	10,0	–	–	–
– USD	27,3	–	0,2	36,5	134	0,3	–	–	–	27,8	–	0,2	25,7	118	0,2	–	–	–
Lengyelország																		
– Rbl	564,3	–	4,1	207,9	37	1,6	9,8	5	0,0	503,3	–	4,1	346,9	69	3,2	5,6	2	0,0
– USD	60,4	–	0,4	70,3	117	0,5	200,4	286	1,9	27,0	–	0,2	55,7	206	0,5	212,6	382	1,8
Cseh-Szlovákia																		
– Rbl	998,7	–	7,2	837,8	84	6,5	29,5	4	0,2	793,7	–	6,3	895,2	105	7,5	91,3	11	0,8
– USD	40,2	–	0,3	36,5	91	0,3	188,5	516	1,8	44,6	–	0,3	38,6	87	0,3	372,8	965	3,1
Románia																		
– Rbl	251,5	–	1,8	127,5	51	1,0	10,2	8	0,1	290,9	–	2,3	152,0	52	1,4	17,6	12	0,1
– USD	4,7	–	0,0	111,9	2380	0,9	120,5	108	1,1	11,2	–	0,1	11,7	101	0,1	51,5	440	0,4
Bulgária																		
– Rbl	105,7	–	0,8	68,8	65	0,5	3,1	4	0,0	175,2	–	1,4	94,6	54	0,9	5,6	6	0,0
– USD	15,0	–	0,1	8,1	57	0,1	25,9	289	0,2	5,0	–	0,0	24,9	499	0,2	23,0	92	0,2
Kínai N.K.	159,0	–	1,2	81,6	51	0,6	16,2	20	0,2	92,7	–	0,7	48,8	53	0,4	41,6	85	0,4
Jugoszlávia	407,7	–	3,0	480,5	118	3,7	374,0	78	3,5	320,7	–	2,6	213,2	66	1,9	149,5	70	1,3

* Az egyszerűség kedvéért 1 USD = 1 T Rbl alapon.
** A teljes külkereskedelmi forgalom 1991/1990 indexe a hivatalos statisztika szerint HUF-alapon.
*** Írország származó 1991. évi importunkba a Statisztikai osztály kb. 173 M USD értékű szolgáltatást (repülőgép-javítás) is beszámolt, az előzőleg publikált adat korrekciója ellenértéke.

Forrás: NGKM statisztika.

É. = érték: M USD/M T Rbl
V. = változás (előző év = 100%)
R. = részarány a teljes külkereskedelmi forgalomból (%)

A magyar külkereskedelem viszonylati alakulásának fő mutatói 1990–1992

	Kivitel									Behozatal								
	1990			1991			1992			1990			1991			1992		
	É.	V.	R.	É.	V.	R.	É.	V.**	R.	É.	V.	R.	É.	V.	R.	É.	V.	R.
Teljes külkereskedelmi forgalom*	12 986,3	94	100	10 558,9	81	100	10 704,8	101,4	100	12 066,2	97	100	11 902,0	99	100	11 066,2	93,0	100
– USD	7 270,3	116	56	9 971,6	137	94	10 704,8	107,4	100	6 312,7	112	57	11 082,2	176	93	11 066,2	99,9	100
– Rbl	5 716,0	75	44	587,3	10	6	–	–	–	5 753,5	79	43	819,8	14	7	–	–	–
OECD összesen	5 100,5	118	39	6 846,0	134	65	7 544,9	110,2	70,5	4 616,8	104	42	7 513,1	163	63	7 646,4	101,8	69,1
EK összesen	3 300,5	135	25	4 661,8	141	44	5 333,4	114,4	49,8	2 816,7	109	25	4 673,2	166	39	4 732,9	101,3	42,9
Belgium/Luxemburg	112,5	131	0,9	150,9	134	1,4	241,7	160,1	2,3	147,5	103	1,3	157,7	107	1,3	221,8	140,6	2,0
Dánia	59,0	123	0,5	62,2	105	0,6	55,9	89,9	0,5	49,4	98	0,4	65,5	133	0,6	67,7	103,3	0,6
Franciaország	258,8	112	2,0	291,8	113	2,8	343,2	117,6	3,2	180,4	82	1,6	304,4	169	2,6	338,9	111,3	3,1
Görögország	82,6	104	0,6	63,6	77	0,6	78,5	123,6	0,7	27,5	146	0,3	41,9	153	0,4	31,2	74,5	0,3
Hollandia	147,7	109	1,1	210,7	143	2,0	239,4	113,6	2,2	181,0	99	1,6	309,6	171	2,6	329,6	106,5	3,0
Írország***	4,6	132	0,04	7,5	163	0,0	36,6	485,4	0,3	17,1	100	0,2	192,9	1128	1,6	40,5	21,0	0,4
Nagy-Britannia	210,4	114	1,6	206,5	98	2,0	213,9	103,6	2,0	182,5	94	1,6	280,7	154	2,3	320,6	113,8	2,9
Németország (1991-ig csak NSZK)	1 799,7	154	14,0	2 738,8	152	25,9	2 971,1	108,5	27,8	1 630,1	115	14,7	2 418,8	148	20,3	2 609,0	107,9	23,6
Olaszország	571,1	125	4,4	770,4	135	7,3	1 020,4	132,4	9,5	356,0	120	3,2	839,2	233	6,9	698,2	84,0	6,3
Spanyolország	49,9	111	0,4	155,3	311	1,5	126,7	81,6	1,2	41,2	116	0,4	66,3	160	0,6	68,4	103,1	0,6
Portugália	4,2	175	0,04	4,1	99	0,4	6,0	146,9	0,1	4,0	60	0,04	3,2	80	0,03	7,0	221,3	0,1
EFTA összesen (1992-ig Liechtenstein kiemelése nélkül)	1 195,9	114	9,2	1 528,4	128	14,5	1 575,8	103,1	14,7	1353,6	110	12,2	2 180,6	161	17,7	2 282,4	104,7	20,6
Ausztria	734,4	116	5,6	1 107,8	151	10,5	1 114,8	103,3	10,7	855,3	112	7,7	1 521,3	178	12,7	1 594,1	104,8	14,4
Svédország	134,5	106	1,0	129,6	96	1,2	131,3	101,2	1,2	128,9	111	1,1	175,8	136	1,5	205,6	117,0	1,9
Finnország	94,8	94	0,7	80,5	85	0,8	71,2	88,4	0,7	57,6	85	0,5	81,6	142	0,7	113,4	139,1	1,0
Norvégia	21,0	142	0,2	19,5	93	0,2	21,0	107,5	0,2	12,8	83	0,1	15,7	123	0,1	19,9	126,5	0,2
Svájc	210,0	119	1,6	179,2	94	1,7	198,0	110,5	1,8	283,3	109	2,6	368,5	130	3,1	320,8	87,1	2,9
Izland	1,2	60	0,0	1,0	83	0,0	0,5	42,2	0,0	1,1	110	0,0	0,2	18	0,0	1,7	792,6	0,0
Liechtenstein	–	–	–	–	–	–	9,0	85,2	0,1	–	–	–	–	–	–	26,9	151,7	0,2
Egyéb fejlett ipari ország (Európa)																		
Törökország	116,1	125	0,9	114,6	99	1,1	135,5	118,3	1,3	44,3	109	0,4	36,5	82	0,3	25,8	70,6	0,2
USA	346,5	108	2,6	322,4	93	3,0	342,9	106,3	3,2	235,6	106	2,1	299,4	127	2,5	322,7	107,8	2,9
Kanada	29,0	80	0,2	31,8	110	0,3	48,3	152,2	0,5	10,5	131	0,1	21,1	201	0,2	38,2	180,7	0,3
Ausztrália	18,1	87	0,1	20,8	115	0,2	19,2	92,4	0,2	6,9	66	0,1	4,4	64	0,03	5,7	128,9	0,1
Japán	111,6	99	0,9	175,6	157	1,7	97,9	55,7	0,9	197,4	142	1,8	313,6	159	2,6	263,7	84,1	2,4

Volt KGST összesen	6423,0	80	49,5	1933,5	30	18,3	2491,4	114,2	23,3	6319,4	88	57,1	2499,8	40	21,0	2 789,6	113,9	25,2
(Európa) 1992-re																		
– Rbl volt szoc.	5808,1	76	44,7	197,9	3	1,9	–	–	–	5874,2	84	53,1	249,5	4	2,1	–	–	–
– USD összesen	614,9	140	4,7	1735,6	282	16,4	–	–	–	445,2	277	4,0	2250,3	505	18,9	–	–	–
SZU/FÁK																		
– Rbl	3897,6	86	30,0	144,7	4	1,3	–	–	–	3253,8	80	29,5	128,8	4	1,1	–	–	–
– USD	243,1	102	1,9	1210,3	493	11,4	1404,0	117,0	13,1	281,6	798	2,5	1590,4	565	13,3	1 863,1	117,1	16,8
NDK																		
– Rbl	559,9	58	4,3	–	–	–	–	–	–	1115,8	96	10,0	–	–	–	–	–	–
– USD	36,5	134	0,3	–	–	–	–	–	–	25,7	118	0,2	–	–	–	–	–	–
Lengyelország																		
– Rbl	207,9	37	1,6	9,8	5	0,0	–	–	–	346,9	69	3,2	5,6	2	0,0	–	–	–
– USD	70,3	117	0,5	200,4	286	1,9	142,9	71,3	1,3	55,7	206	0,5	212,6	382	1,8	173,4	81,6	1,6
Cseh-Szlovákia																		
– Rbl	837,8	84	6,5	29,5	4	0,2	–	–	–	895,2	105	7,5	91,3	11	0,8	–	–	–
– USD	36,5	91	0,3	188,5	516	1,8	289,7	153,7	2,7	38,6	87	0,3	372,8	965	3,1	475,1	127,4	4,3
Románia																		
– Rbl	127,5	51	1,0	10,2	8	0,1	–	–	–	152,0	52	1,4	17,6	12	0,1	–	–	–
– USD	111,9	2380	0,9	120,5	108	1,1	189,0	156,8	1,8	11,7	101	0,1	51,5	440	0,4	68,2	132,4	0,6
Bulgária																		
– Rbl	68,8	65	0,5	3,1	4	0,0	–	–	–	94,6	54	0,9	5,6	6	0,0	–	–	–
– USD	8,1	57	0,1	25,9	289	0,2	39,1	150,8	0,4	24,9	499	0,2	23,0	92	0,2	17,7	76,9	0,2
Kínai Népköztársaság	81,6	51	0,6	16,2	20	0,2	15,8	97,7	0,1	48,8	53	0,4	41,6	85	0,4	40,0	96,3	0,4
Jugoszlávia	480,5	118	3,7	374,0	78	3,5	378,8	101,3	3,5	213,2	66	1,9	149,5	70	1,3	140,1	93,7	1,3
Fejlődő országok	828,4	96	6,4	852,8	103	8,1	569,3	66,8	5,3	836,7	175	7,5	897,1	107	7,5	466,5	52,0	4,2

* Az egyszerűség kedvéért 1 USD = 1 T Rbl alapon
** A teljes külkereskedelmi forgalom 1991/1990 indexe a hivatalos statisztika szerint HUF-alapon: export 124; import 154
*** Repülőgép–javítással együtt

É. = érték: M USD/M T Rbl
V. = változás (előző év = 100%)
R. = részarány a teljes külkereskedelmi forgalomból (%)

Forrás: NGKM statisztika.

Külkereskedelmi termékforgalom országcsoportonként és országonként (ezer USD) 1993.01. – 10. hó

Származási/rendeltetési ország	Kivitel 1992	Kivitel 1993	Kivitel 1993/1992 %-ban	Kivitel Megoszlási % 1992	Kivitel Megoszlási % 1993	Behozatal 1992	Behozatal 1993	Behozatal 1993/1992 %-ban	Behozatal Megoszlási % 1992	Behozatal Megoszlási % 1993
Fejlett országok összesen:	6 428 647,0	4 681 717,8	72,8	72,0	68,3	6 343 905,2	6 599 334,4	104,0	69,6	69,1
OECD országok összesen:	6 355 463,0	4 631 733,3	72,9	71,2	67,6	6 282 262,7	6 544 385,0	104,2	68,9	68,5
EK országok										
Belgium	215 092,7	124 291,4	57,8	2,4	1,8	171 679,5	199 364,8	116,1	1,9	2,1
Németország	2 494 498,3	1 803 717,9	72,3	28,0	26,3	2 140 711,1	2 163 602,3	101,1	23,5	22,6
Dánia	45 083,2	31 548,3	70,0	0,5	0,5	54 852,4	59 778,6	109,0	0,6	0,6
Spanyolország	109 713,5	53 166,4	48,5	1,2	0,8	56 668,1	77 352,9	136,5	0,6	0,8
Franciaország	281 680,2	242 053,0	85,9	3,2	3,5	271 218,2	334 789,3	123,4	3,0	3,5
Nagy-Britannia	182 711,2	158 156,3	86,6	2,0	2,3	262 004,5	259 349,0	99,0	2,9	2,7
Görögország	65 376,2	46 109,4	70,5	0,7	0,7	24 216,8	25 714,6	106,2	0,3	0,3
Ír Köztársaság	35 923,1	3 016,7	8,4	0,4	0,0	38 072,8	21 019,7	55,2	0,4	0,2
Olaszország	879 112,1	572 140,9	65,1	9,9	8,3	580 717,9	591 506,3	101,9	6,4	6,2
Luxemburg	2 085,0	3 398,7	163,0	0,0	0,0	5 047,6	5 111,5	101,3	0,1	0,1
Hollandia	199 976,2	149 922,8	75,0	2,2	2,2	266 723,5	275 664,4	103,4	2,9	2,9
Portugália	5 303,1	5 037,6	95,0	0,1	0,1	5 740,1	6 011,8	104,7	0,1	0,1
EK országok összesen:	4 516 554,8	3 192 559,3	70,7	50,6	46,6	3 877 652,4	4 019 265,1	103,7	42,5	42,1
EFTA országok										
Ausztria	975 005,8	717 847,6	73,6	10,9	10,5	1 328 822,6	1 195 531,5	90,0	14,6	12,5
Svájc	164 666,0	127 878,3	77,7	1,8	1,9	268 783,5	283 992,5	105,7	2,9	3,0
Finnország	60 535,8	37 567,1	62,1	0,7	0,5	94 022,4	112 595,5	119,8	1,0	1,2
Izland	411,1	287,8	70,0	0,0	0,0	1 521,0	314,4	20,7	0,0	0,0
Liechtenstein	7 831,9	5 334,4	68,1	0,1	0,1	21 150,5	12 740,9	60,2	0,2	0,1
Norvégia	18 028,3	11 745,8	65,2	0,2	0,2	17 013,2	14 197,5	83,4	0,2	0,1
Svédország	114 837,6	73 492,7	64,0	1,3	1,1	169 058,0	149 749,2	88,6	1,9	1,6
EFTA országok összesen:	1 341 316,4	974 153,6	72,6	15,0	14,2	1 900 371,2	1 769 121,6	93,1	20,8	18,5
Fejlődő országok összesen:	463 941,8	377 133,8	81,3	5,2	5,5	378 393,2	443 728,2	117,3	4,2	4,6
Volt szocialista országok										
Albánia	11 215,6	3 656,6	32,6	0,1	0,1	1 384,8	1 040,5	75,1	0,0	0,0
Örményország	108,4	595,1	548,8	0,0	0,0					
Azerbajdzsán	2 420,1	1 432,7	59,2	0,0	0,0	1 295,1	231,7	17,9	0,0	0,0
Bulgária	31 189,7	16 028,8	51,4	0,3	0,2	14 860,1	17 156,7	115,5	0,2	0,2
Belorusszia	19 701,5	31 998,9	162,4	0,2	0,5	6 200,1	13 891,1	224,0	0,1	0,1
Kína	11 812,5	51 866,2	439,1	0,1	0,8	31 912,2	55 042,1	172,5	0,4	0,6

Cseh és Szlovák K.	226 055,9	25 779,8	11,4	2,5	0,4	379 833,9	61 979,3	16,3	4,2	0,6
Kuba	8 253,8	2 286,9	27,7	0,1	0,0	201,6	57,1	28,3	0,0	0,0
Cseh Köztársaság		113 683,5			1,7		170 400,7			1,8
Észt Köztársaság	1 081,3	2 641,5	244,3	0,0	0,0	332,6	2 248,4	675,9	0,0	0,0
Grúzia	367,8	240,0	65,3	0,0	0,0	1 184,8	492,4	41,6	0,0	0,0
Horvátország	67 517,0	62 653,6	92,8	0,8	0,9	17 671,3	45 972,9	260,2	0,2	0,5
Kirgizisztán		1 580,0			0,0		7,6			0,0
Koreai NDK	1 347,8	538,1	39,9	0,0	0,0	766,5	888,5	115,9	0,0	0,0
Kazahsztán	5 401,8	23 961,6	443,6	0,1	0,3	9 315,1	20 140,9	216,2	0,1	0,2
Laosz	11,1	60,5	544,6	0,0	0,0	45,9	87,9	191,6	0,0	0,0
Litvánia	2 257,7	105 673,7		0,0	1,5	1 190,1	108 884,4		0,0	1,1
Lettország	1 049,7	3 310,2	315,3	0,0	0,0	944,8	4 413,6	467,1	0,0	0,0
Moldova	962,2	6 651,8	691,3	0,0	0,1	429,7	3 763,6	876,0	0,0	0,0
Mongólia	2 253,6	153,1	6,8	0,0	0,0	21,9	9,8	45,0	0,0	0,0
Lengyelország	117 556,9	105 261,6	89,5	1,3	1,5	142 103,7	117 145,5	82,4	1,6	1,2
Románia	147 744,7	153 801,9	104,1	1,7	2,2	55 040,8	71 621,2	130,1	0,6	0,7
Oroszország	337 387,9	664 011,8	196,8	3,8	9,7	637 530,6	1 407 539,3	220,8	7,0	14,7
Szlovénia	74 084,6	107 806,6	145,5	0,8	1,6	18 304,0	48 496,3	264,9	0,2	0,5
Szlovák Köztársaság		86 994,5			1,3		153 285,4			1,6
FÁK (egyéb)	608 794,6			6,8		791 355,0		8,7		
Tadzsikisztán	544,4	1 749,3	321,3	0,0	0,0		1 047,9		0,0	
Türkmenisztán	2 842,3	12 702,7	446,9	0,0	0,2	494,8	3 964,7	801,2	0,0	0,0
Ukrajna	157 788,1	114 417,7	72,5	1,8	1,7	119 493,3	100 330,7	84,0	1,3	1,1
Üzbegisztán	8 733,0	25 545,3	292,5	0,1	0,4	2 144,7	9 789,6	456,5	0,0	0,1
Vietnám	4 817,1	7 990,1	165,9	0,1	0,1	6 206,3	7 542,6	121,5	0,1	0,1
Bosznia-Hercegovina	4 973,5	2 019,3	40,6	0,1	0,0	514,3	303,1	58,9	0,0	0,0
Montenegro (Crna G.)						15,6	7,0	44,8	0,0	0,0
Makedónia	14 891,9	10 047,9	67,5	0,2	0,1	2 271,9	10 721,4	471,9	0,0	0,1
Szerbia	1 701,1	6 753,6	397,0	0,0	0,1	505,3	2 576,4	509,9	0,0	0,0
Jugoszlávia	150 552,1			1,7		75 083,9			0,8	
Volt szocialista országok összesen:	2 025 419,6	1 753 894,8	86,6	22,7	25,6	2 318 654,7	2 441 080,1	105,3	25,4	25,5
Egyéb országok összesen:	6 572,4	40 453,7	615,5	0,1	0,6	73 728,8	70 598,5	95,8	0,8	0,7
Tengerentúli országok										
Izrael	30 191,7	25 117,0	83,2	0,3	0,4	26 094,5	27 277,6	104,5	0,3	0,3
Japán	73 333,3	68 432,9	93,3	0,8	1,0	207 684,7	277 646,9	133,7	2,3	2,9
USA	262 405,0	279 630,8	106,6	2,9	4,1	259 433,9	440 366,4	169,7	2,8	4,6
Mindösszesen:	8 924 580,8	6 853 200,1	76,8	100,0	100,0	9 114 682,0	9 554 741,2	104,8	100,0	100,0

Forrás: NGKM statisztika – KOPINT-DATORG.

Az EK forgalom súlya egyes árucsoportokban (%)

	1989		1990		1991		1992		1993.I-X.	
	magyar export	magyar import	magyar export	magyar import	magyar export	magyar import	magyar export	magyar import	magyar export	magyar import
Energiahordozók, villamosenergia	3,3	1,3	3,8	12,9	5,3	18,0	6,0	7,3	9,5	10,7
Anyagok, félkésztermékek, alkatrészek	33,3	37,9	41,2	40,4	46,7	48,9	51,9	49,2	50,7	51,0
Gépek, szállítóeszközök, egyéb beruházási javak	9,3	31,9	14,9	38,9	26,1	50,7	38,1	49,8	28,4	43,5
Fogyasztási cikkek	30,1	23,2	41,0	26,7	65,7	55,7	68,0	56,4	62,6	54,6
Élelmiszeripari anyagok, élőállatok, élelmiszerek	39,1	19,1	43,1	23,3	49,9	27,5	50,1	43,9	46,7	49,0

Forrás: NGKM statisztika.

A magyar agrárexport és -import viszonylati megoszlása (%)

	Export		Import	
	1991	1992	1991	1992
Európai országok	88	93	52	58
EK-országok	44	41	27	35
EFTA-országok	11	11	13	13
Kelet-európai országok	8	10	8	6
FÁK	18	25	1	3
Egyéb európai országok	7	6	3	1
A többi ország	12	7	48	42
Összesen	100	100	100	100

Forrás: az NGKM adatai alapján készített számítás.

Az EK részesedése a magyar agrárexportból (%)

Év	Részarány (%)
1983	23,1
1986	25,7
1987	29,3
1988	30,1
1989	33,5
1990	34,7
1991	44,3
1992	41,8
1993 (jan.-jún.)	43,7

Forrás: az NGKM adatai alapján készített számítás.

Magyarország agrárkereskedelme az EK-val

	1991		1992		1993 január–június	
	Millió USD	Az összes %-ában	Millió USD	Az összes %-ában	Millió USD	Az összes %-ában
Export	1168,84	44,0	1107,20	41	332,3	43,7
Import	172,87	27,0	229,68	34	134,8	38,5
Egyenleg	995,97		877,52		197,5	
Az export és az import aránya	6,76		4,82		2,47	

Forrás: az NGKM adatai alapján készített számítás.

A visegrádi országok és az EK közötti külkereskedelmi forgalom alakulása 1990. I. – 1993. I. negyedév (millió USD)

	1990.I.	II.	III.	IV.	1991.I.	II.	III.	IV.	1992.I.	II.	III.	IV.	1993.I.
Export													
Csehszlovákia	854,8	852,0	883,7	1142,1	1045,1	1004,5	1116,8	1374,4	1269,8	1427,2	1504,4	1885,5	...
Lengyelország	789,0	975,1	1400,4	2008,8	1823,5	1610,9	1712,1	1908,8	1875,1	1946,0	2227,0	1762,3	2012,4
Magyarország	421,1	731,9	789,5	1143,1	1007,5	957,0	985,3	1188,8	1294,7	1318,8	1397,3	1339,1	1305,8
Összesen	2064,9	2559,0	3073,6	4294,0	3876,1	3572,4	3814,2	4472,0	4379,6	4692,0	5128,7	4987,9	...
		egész év	:	11991,5		egész év	:	15734,7		egész év	:	19188,2	
Import													
Csehszlovákia	818,2	857,5	1278,8	1840,5	1086,4	770,9[A]	769,7[A]	1091,0[A]	1065,2	1237,7	1451,0	2101,4	...
Lengyelország	409,0	429,4	1219,5	2827,1	2445,0	2391,8	2139,5	2847,1	2209,2	2413,8	2753,5	2569,5	2373,4
Magyarország	210,6[B]	639,7	731,6	1131,9	1158,4	1225,3	1034,2	1288,7	1035,6	1099,6	1186,3	1365,1	1141,0
Összesen	1437,8	1926,6	3229,9	5443,9	4689,8	4388,0	3943,4	5226,8	4310,0	4751,1	5390,8	6036,0	...
		egész év:		12038,2		egész év	:	18248,0		egész év	:	20487,9	

Forrás: Az IMF Direction of Trade Statistics különböző számai alapján készült számítások.
[A] = Olaszország nélkül
[B] = Németország nélkül

A visegrádi országok és az EK közötti külkereskedelmi forgalom mérlegének alakulása (millió USD)

	1990	1991	1992.I.	II.	III.	IV.	1992.	1993.I.
Csehszlovákia	–1062,4	+822,8[A]	+204,6	+189,5	+53,4	–215,9	+231,6	...
Lengyelország	+288,3	–2768,1	–334,1	–467,8	–526,5	–806,2	–2134,6	–361,0
Magyarország	+121,8[B]	–568,0	+199,1	+219,2	+211,0	–26,0	+603,3	+164,8
Együtt	–652,3	–2513,2	+69,6	–59,1	–262,1	–1048,1	–1299,7	...

Forrás: Az IMF Direction of Trade Statistics egyes számai alapján készült számítások.
[A] Olaszország nélkül.
[B] Németországból származó első negyedévi import adatai nélkül.

A visegrádi országok exportjának és importjának országcsoportok szerinti megoszlása 1990. I., 1992. (%)

	1990. I.			1993. I./1992. IV.		
	Csehszlovákia	Lengyelország	Magyarország	Csehszlovákia	Lengyelország	Magyarország
Export						
Volt szocialista országok	29,9	32,1	37,3	10,3	12,5	20,6
Fejlődő országok*	23,6	23,2	19,0	20,9	21,6	14,6
Fejlett országok	46,5	44,7	43,7	68,8	65,9	64,8
EK	32,7	30,3	25,4	55,3	55,3	48,0
Import						
Volt szocialista országok	25,7	34,5	28,7	14,9	14,4	23,0
Fejlődő országok*	28,3	21,7	17,4	16,6	20,1	13,5
Fejlett országok	46,0	43,8	53,9	68,5	65,5	63,5
EK	28,7	27,2	32,2	48,8	50,8	39,2

Forrás: Az IMF Direction of Trade Statistics egyes számai alapján készített számítások.
* A visegrádi országok a fejlődő országok csoportjában szerepelnek.

Az EK részesedése a visegrádi országok teljes (A) és a fejlett országokkal (B) folytatott kereskedelméből

		1990.I.	II.	III.	IV.	1991.I.	II.	III.	IV.	1992.I.	II.	III.	IV.	1993.I.
Export														
Csehszlovákia	A	32,7	29,8	31,6	33,8	44,3	37,1*	42,1*	43,0	45,4	47,6	48,3	55,3	...
	B	70,4	68,0	72,2	73,6	84,7	80,7	81,0	77,0	77,5	77,3	76,4	80,4	...
Lengyelország	A	30,3	30,3	37,3	41,0	49,1	43,0	44,6	42,6	56,1	56,8	59,6	49,9	55,3
	B	67,7	67,7	75,1	80,1	82,2	78,1	78,1	80,4	81,3	82,0	81,9	79,5	83,9
Magyarország	A	25,4	30,7	36,7	34,1	44,0	38,6	40,7	35,8	48,5	50,0	51,0	49,1	48,0
	B	58,2	66,3	67,5	65,9	68,7	69,8	68,8	69,6	72,4	72,3	72,1	70,0	74,1
Import														
Csehszlovákia	A	28,7	24,8	32,6	38,0	37,9	27,7*	33,0*	33,1*	37,2	39,3	39,9	48,8	...
	B	62,3	59,8	68,0	69,2	77,7	69,4	70,0	63,3	68,6	67,5	62,4	71,3	...
Lengyelország	A	27,2	27,2	43,5	56,8	56,0	54,6	52,5	56,2	52,8	53,8	58,0	48,0	50,8
	B	62,0	62,0	73,2	79,2	78,3	78,8	78,8	81,2	77,6	77,6	80,0	73,9	77,5
Magyarország	A	...	32,2	36,4	36,5	45,8	42,6	40,4	38,5	39,9	41,6	41,1	46,4	39,2
	B	...	59,8	65,0	63,9	67,5	64,1	65,3	65,0	60,2	61,3	59,0	65,5	61,6

Forrás: Az IMF Direction of Trade Statistics egyes számai alapján készített számítások.
*Olaszország nélkül.

A magyar foglalkoztatási struktúra fő ágazatok szerint (%)

Gazdasági ágak	1990. január 1.	1991. január 1.	1992. január 1.	1993. január 1.
Ipar	29,7	29,5	28,7	28,7
Építőipar	6,5	6,6	6,0	6,2
Mezőgazdaság	17,4	15,8	13,5	9,9
Közlekedés	6,5	6,9	6,6	6,6
Posta és távközlés	1,6	1,6	1,7	1,9
Kereskedelem	11,3	12,3	13,6	15,0
Vízgazdálkodás	1,5	1,4	1,4	1,3
Egyéb anyagi ágak	1,0	1,0	1,3	0,8
Anyagi ágak összesen	75,5	75,1	72,8	70,4
Nem anyagi ágak összesen	24,5	24,9	27,2	29,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: *Nemzetgazdaság munkaerőmérlege,* KSH, Budapest, 1993.

Néhány ágazat foglalkoztatásának alakulása és azok változásai (20 főnél többet foglalkoztató vállalatok)

Gazdasági ágazat	Foglalkoztatottak száma (ezer fő)	1993 első negyedév (1992 első negyedév = 100)
Mezőgazdaság	239,5	75,8
Bányászat	43,2	83,1
Élelmiszer, ital, dohány	161,7	81,4
Textil-, ruházati és bőripar	144,5	95,0
Vegyipar	90,0	90,1
Kohászat, fémfeldolgozás	84,4	96,5
Feldolgozóipar összesen	795,0	89,3
Közigazgatás, társadalombiztosítás	252,5	109,7
Pénzügyi szolgáltatás	59,8	109,0

Forrás: *Statisztikai Havi Közlemények,* KSH, 1993/4.

A regisztrált munkanélküliség alakulása Magyarországon 1992 elején és végén, illetve 1993 márciusa és júliusa között

	Munkanélküliségi ráta (%)	Regisztrált munkanélküliek száma	Ellátásban részesülők száma	Ellátottak aránya (%)
1992. január	8,2	442 532	343 714	77,7
1992. december	12,3	663 027	476 962	72,0
1993. március	13,4	697 585	492 446	70,6
1993. április	13,2	685 078	453 588	66,2
1993. május	13,0	677 997	424 080	62,5
1993. június	12,6	657 331	402 902	61,3
1993. július	13,0	677 097	380 930	56,3

Forrás: Országos Munkaügyi Központ: *Munkaerőpiaci Helyzetkép,* 1992/4, 1992/12, 1993/7-8.

Nyugati támogatások preferenciája a magyar társadalomban (%)

	Év	Nagyon fontos	Fontos	Semleges	Nem fontos	Elhanyagolható	Nem válaszolt	Összesen
Közvetlen pénzügyi támogatás	1991	49,1	16,5	8,4	8,1	13,2	4,7	100,0
	1993	58,4	12,3	7,1	5,6	9,2	7,4	100,0
Hitelek	1991	6,4	24,0	26,2	15,2	22,9	5,4	100,0
	1993	7,1	31,0	23,2	11,2	19,0	8,5	100,0
Külföldi befektetések	1991	29,0	34,0	19,9	7,8	4,1	5,2	100,0
	1993	19,6	26,8	26,5	11,3	7,5	8,4	100,0
Nemzetközi szervezetek támogatása	1991	3,3	11,9	24,5	36,8	17,1	6,3	100,0
	1993	2,9	12,0	22,0	34,6	18,2	10,4	100,0
A magyar demokratizálási folyamat támogatása	1991	8,0	8,5	15,6	25,4	36,2	6,3	100,0
	1993	5,5	9,2	12,8	26,3	35,8	10,3	100,0

Nyugati támogatások preferenciája a magyar társadalomban (átlagértékek*)

	1991	1993
Közvetlen pénzügyi támogatás	3,74	3,82
Hitelek	2,27	2,70
Külföldi befektetések	3,60	3,15
Nemzetközi szervezetek támogatása	2,18	2,01
A magyar demokratizálási folyamat támogatása	2,08	1,91

*Az alkalmazott skála: „5"-ös = nagyon fontos, „1"-es = elhanyagolható.

Forrás: A Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpontjának adatai alapján. A megkérdezést a Szonda Ipsos végezte 1000 fős 14 évnél idősebb reprezentatív mintán 1993 júniusában.

A nyugati támogatások legkívánatosabb formái Magyarországon iskolai végzettség szerint (%)

	Közvetlen pénzügyi támogatás		Hitelek		Külföldi befektetések		Nemzetközi szervezetek támogatása		A demokratizálási folyamat támogatása	
	1991	1993	1991	1993	1991	1993	1991	1993	1991	1993
8 általános alatt	63,4	33,3	7,7	16,7	11,6	–	2,6	–	3,9	33,3
Általános iskola	54,7	60,1	5,0	5,7	24,1	13,7	4,6	2,2	6,7	4,6
Szakmunkásképző	52,4	65,9	7,9	6,2	27,0	20,4	2,1	3,1	8,3	4,4
Középiskola	41,1	53,0	6,2	8,2	36,1	25,5	4,9	3,7	9,1	6,6
Egyetemet végzettek	26,6	52,8	4,6	10,6	53,2	26,0	0,9	2,9	13,8	6,7
Összesen	49,1	58,4	6,4	7,1	29,0	19,6	3,3	2,9	8,0	5,5

A nyugati támogatások legkevésbé kívánatos formái Magyarországon iskolai végzettség szerint (%)

	Közvetlen pénzügyi támogatás		Hitelek		Külföldi befektetések		Nemzetközi szervezetek támogatása		A demokratizálási folyamat támogatása	
	1991	1993	1991	1993	1991	1993	1991	1993	1991	1993
8 általános alatt	7,1	33,3	18,6	–	3,2	16,7	17,4	16,7	36,1	16,7
Általános iskola	8,2	4,9	23,4	16,9	6,2	8,7	15,8	17,6	38,9	35,5
Szakmunkásképző	16,1	10,7	22,0	21,2	2,9	6,1	19,1	19,5	36,1	35,4
Középiskola	15,2	12,3	28,0	24,3	3,7	7,4	16,1	18,9	34,3	31,7
Egyetemet végzettek	22,0	12,5	18,3	12,5	3,7	5,7	17,4	19,2	34,9	48,1
Összesen	13,1	9,2	22,9	19,0	4,1	7,5	17,1	18,2	36,2	35,8

Forrás: A Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpontjának adatai alapján. A megkérdezést a Szonda Ipsos végezte 1000 fős 14 évnél idősebb reprezentatív mintán 1993 júniusában.

A nyugati támogatások legkívánatosabb formái Magyarországon települések szerint (%)

	Közvetlen pénzügyi támogatás		Hitelek		Külföldi befektetések		Nemzetközi szervezetek támogatása		A demokratizálási folyamat támogatása	
	1991	1993	1991	1993	1991	1993	1991	1993	1991	1993
Budapest	–	–	6,0	5,8	41,1	29,6	3,5	2,1	10,4	4,2
Egyéb városok	–	–	6,8	8,1	27,8	19,0	4,1	2,9	7,5	6,7
Vidék	–	–	6,2	6,6	23,7	14,9	2,4	3,1	7,2	4,8
Magyarország összesen	49,1	58,4	6,4	7,1	29,0	19,6	3,3	2,9	8,0	5,5

A nyugati támogatások legkevésbé kívánatos formái Magyarországon települések szerint (%)

	Közvetlen pénzügyi támogatás		Hitelek		Külföldi befektetések		Nemzetközi szervezetek támogatása		A demokratizálási folyamat támogatása	
	1991	1993	1991	1993	1991	1993	1991	1993	1991	1993
Budapest	–	–	28,4	21,7	3,5	5,8	13,9	20,7	33,7	34,6
Egyéb városok	–	–	19,6	16,5	5,3	6,4	18,5	19,3	36,7	37,7
Vidék	–	–	23,6	20,6	3,2	9,7	17,3	15,4	36,7	34,3
Magyarország összesen	13,1	9,2	22,9	19,0	4,1	7,5	17,1	18,2	36,2	35,8

Forrás: A Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpontjának adatai alapján. A megkérdezést a Szonda Ipsos végezte 1000 fős 14 évnél idősebb reprezentatív mintán 1993 júniusában.

A nyugati kapcsolatok hatása a magyar társadalomra iskolai végzettség szerint (%)

	Emelkedő életszínvonal		Többségi külföldi tulajdon		Erős magyar valuta		Teljes eladósodottság		Csökkenő szegénység		Kevesebb figyelem és kapcsolat az emberek között		Modernebb technológia		Erodálódó nemzeti kultúra	
	1991	1993	1991	1993	1991	1993	1991	1993	1991	1993	1991	1993	1991	1993	1991	1993
8 általános alatt	65,1	57,1	60,6	42,8	35,7	57,1	49,0	42,8	38,7	42,8	69,7	57,1	72,3	57,1	34,4	71,4
Általános iskola	64,2	47,0	61,7	67,4	32,9	22,0	46,9	52,2	37,0	27,4	73,6	73,6	76,9	73,9	41,1	48,1
Szakmunkásképző	73,2	53,7	67,3	70,5	33,9	24,7	37,6	52,0	38,7	32,1	76,5	78,0	85,2	81,9	42,0	53,3
Középiskola	63,9	47,5	64,7	57,0	40,6	27,3	29,6	43,4	38,7	24,7	74,2	73,8	87,3	76,9	38,2	48,4
Egyetemet végzettek	59,6	47,6	42,2	43,9	43,1	31,8	27,5	31,8	45,4	33,6	56,0	72,0	86,2	82,2	40,3	37,4
Összesen	66,0	48,8	61,5	62,6	36,6	25,3	38,6	47,5	39,0	28,6	71,9	74,3	81,8	77,4	39,6	48,4

Forrás: A Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpontjának adatai alapján. A megkérdezést a Szonda Ipsos végezte 1000 fős 14 évnél idősebb reprezentatív mintán 1993 júniusában.

Válogatott bibliográfia

Az alábbiakban válogatást adunk olyan publikációkból, amelyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak

The Association Process: Making it Work (Central Europe and the European Community), Centre for Economic Policy Research, London, CEPR Occasional Paper, 1992/11.

Balázs P.: Mozgásban az európai integrációs térkép, *Társadalmi Szemle,* 1992/4.

Balázs P.: A szabadkereskedelem újjászületése Európában, *Közgazdasági Szemle,* 1993/1.

Balázs P.: Hamis és valódi kérdések az európai integrációról, *Külgazdaság,* 1993/3.

Balogh, A. – Halmai P.: Impacts of Europe Agreement and Expected Changes of CAP on the Hungarian Agrarian Economy. Paper presented at the 28th EAAE Seminar, Lisbon, 1992.

Behrens,P.: Voraussetzungen und Grenzen der Rechtsforbildung, *Rabels Zeitschrift,* 1986.

Benedek A.: Privatizáció és szakképzés, *Munkaügyi Szemle,* XXXVI. évf. 1992/12.

Bogár L.: PHARE-program: igazi kihívás, *Népszabadság,* 1992. február 1.

Bogár L.: PHARE-tapasztalatok Magyarországon, *Világgazdaság,* 1993. június 17.

Bogár L.: Segély – piaci alapon aláírják az új magyar PHARE megállapodást, *Magyar Nemzet,* 1993. május 6.

Botos B.: Az átmenet iparpolitikája, *Közgazdasági Szemle,* 1993/6.

Bukodi E. – Harcsa I. – Kulcsár R. – Reisz L.: Társadalmi tagozódás, mobilitás az 1992. évi mobilitásvizsgálat alapján. Központi Statisztikai Hivatal Társadalomstatisztikai Főosztálya, Budapest, 1993. Kézirat.

Csendes B. – Pálovics Béláné – Varga Gy.: Magyarország agrárgazdasága és az Európai Közösség, *Gazdálkodás,* 1991/10.

Dashwood, A. – White, R.: Enforcement Actions under Articles 169 and 170 EEC, *European Law Review,* 1989.

De Burca, G.: Giving Effect to European Community Directives, *The Modern Law Review,* 1992.

Dienes-Oehm E.: Magyarország és a közösségi tagság, *Külgazdaság,* 1991/3.

Disabled Workers in Central and Eastern Europe, Policy Manual, ILO-CEET, Budapest, September 1993. Kézirat.

Duponcel, M.: *La place de la CEE dans les exportations agro-alimentaires des pays d'Europe Centrale,* INRA, Montpellier, Série Notes et Documents, 1993. N. 120.

Az EEC Bizottság III. számú jelentése az EK-ban a termelő és néhány más szektorban alkalmazott állami támogatásokról. 1992 július. Európai Közösség.

EEC Bizottsági irányelv a tagországok és állami vállalatok közötti pénzügyi kapcsolatok áttekinthetőségéről. 380 LO. 723:80/723 – JO No L 195. 1980 július 29 – módosítás: 385 L 0413 85/413/85, 1985. július 24. Európai Közösség.

Az Európai Közösségek és Magyarország együttműködési programja. PHARE Indikatív Program 1993–94. Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériuma.

Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, on the one part, and Hungary, on the other part. EC/Hungary, 22/11/91. Brussels, 1991.

Fazekas K.: Térségi foglalkoztatásfejlesztési programok a fejlett piacgazdaságokban, *Munkaügyi Szemle,* 1993/2.

Fóti K.: Adjustment Process to the EC: Some Employment and Migration Impacts (előadás az Európai Közgazdasági Társaságok Szövetsége és a Magyar Közgazdasági Társaság által közösen rendezett konferencián, Debrecen, 1993.) Kézirat, MTA VKI, 1993.

Fóti K.: A munkanélküliség kezelésének tapasztalatai Nyugat-Európában – eredmények és tanulságok, *Munkaügyi Szemle,* 1993/9.

Fóti K.: *Rising Unemployment in Hungary: Causes and Remedies,* Institute for World Economics of the Hungarian Academy of Sciences, Working Papers, 1993/24, Budapest.

Gátos Gy., Ifj. – Kecskés L.: Jogharmonizáció és a polgári eljárásjog reformja, *Magyar Jog,* 1991/12.

Halmai P.: A magyar agrárexport és az EK-társulás, *Társadalmi Szemle,* 1993/6.

Havasi Béláné: Az érem másik oldala: EK-érdekek a Társulási Megállapodásban, *Külgazdaság,* 1992/9.

Illés I. – Mizsei K. – Szegvári I.: Válaszúton a közép-európai gazdasági együttműködés, *Európa Fórum,* 1991/2.

Inotai A.: Változó világunk, *Európa Fórum,* 1993/2.

Ipsen, H.-P.: *Europäisches Gemeinschaftsrecht.* Tübingen, 1972.

Jánszky Á.: Magyarország és az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA) közötti megállapodás, *Ipari Szemle,* 1993/3.

Juhász E.: Társulási szerződésünk az Európai Közösségekkel és azok tagállamaival. In: Mádl F. (szerk.): *Európajogi Tanulmányok* I., ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi Magánjogi Tanszék, EK Dokumentációs és Kutatási Központ, 1993.

Kapteyn, P. J. G. – Verloren von Themaat, P.: *Introduction to The Law of the European Communities.* Deventer, 1990.

Kecskés L.: Az EGK irányelvek közvetlen alkalmazása, *Magyar Jog,* 1993.

Kecskés L.: Az EGK jogharmonizáció módszertani kérdései, *Magyar Jog,* 1993.

Kecskés L.: A közösségi jog és a tagállamok jogrendszereinek viszonya, a jogalkotási hatáskörök megoszlása, *Magyar Jog,* 1993.

„Kétharmados társadalom". Bossányi Katalin interjúja Kolosi Tamással, *Társadalmi Szemle,* 1993/11.

Kiss J.: Társulás után. Az EK-társulás és a magyar mezőgazdaság, *Külgazdaság,* 1992/9.

Kiss J.: *Hungarian agricultural strategy towards the EC and the CAP,* Working Papers, No. 23, August 1993, Institute for World Economics, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1993.

Kiss J.: Társulás után. Remények és realitások, *Külgazdaság,* 1993/1.
Kötz, H.: *Gemeineuropäisches Zivilrecht.* Festschrift für Konrad Zweiger. Tübingen, 1981.
Kötz, H.: Rechtsvereinheitlichung – Nutzen, Kosten, Methoden Ziele, *Rabel Zeitschrift,* 1986.
Labour Market Policies for the 1990s. OECD, Paris, 1990.
Laky T.: *A munkaerőpiac keresletét és kínálatát alakító folyamatok.* Munkaügyi Kutatóintézet, Budapest, 1993.
Mádi I. – Rácz M.: Integrációs dilemmák a 90-es évek Európájában, *Külgazdaság,* 1992/12.
Maresceau, M.: The European Community and Eastern Europe and the USSR. In: Redmond (Ed.): *The External Relations of the EC: The International Response in 1992.* London, 1991.
Martonyi J.: Csatlakozásunk az Európai Közösséghez, *Európa Fórum,* 1992/1.
Mathijsen, P.S.R.F.: *A Guide to European Law.* London, 1990.
Meisel S. – Mohácsi K.: A társulási szerződés és a magyar agrárágazat, *Európa Fórum,* 1993/1.
Meisel V. S. – Török Á. – Zsarnay J.: *Az EK-társulás és a magyar iparvállalatok. Szabályozási keretek – vállalati szempontok – kínálati alkalmazkodás.* MTA Ipar- és Vállalatgazdaság-kutató Intézet – Friedrich Naumann Stiftung, Budapest, 1992.
Nugent, N.: *The Government and Politics of the European Community.* London, 1991.
Palánkai T.: Az EK-integráció alternatívái. Kényszerpályák buktatókkal, *Külgazdaság,* 1993/2.
Partl E.: Az Európai Közösségek és Magyarország közötti társulási megállapodás, *Ipari Szemle,* 1992/2.
Pipkorn, J.: *Le rapprochement des legislations dans la Communauté á la lumiére de l'Acte unique européen.* Academy of European Law. Collected Courses of the Academy of European Law. 1991. Kluwer Academic Publishers.
Pulay Gy.: Foglalkoztatáspolitikánk új kihívások előtt, *Munkaügyi Szemle,* 1993/10.
Rollo, J.M.C.: Kelet-Közép-Európa országainak társulási szerződései, *Európa Fórum,* 1992/3.
Salgó I. – Mészáros K.: Mérlegen a nyugati támogatás, *Európa Fórum,* 1993/1.
Somai M.: A CAP-reform és a magyar mezőgazdaság, Budapest, 1993. Kézirat.
Steiner, J.: How to Make the Action Suit the Case: Domestic Remedies for Breach of EEC Law, *European Law Review,* 1987.
Steiner, J.: *EGK-jog. Az Európai Gazdasági Közösség jogrendszere.* Szekszárd, 1990.
Szűcs P.: Szakképzés, továbbképzés, átképzés – útban Európa felé, *Munkaügyi Szemle,* 1992/4.
Szűcs P.: Emberi erőforrás fejlesztési programok az Európai Közösségben a kilencvenes években, *Munkaügyi Szemle,* 1993/6.
Tangermann, S.: Some economic effects of preferential trading arrangements between the European Community and Central Europe. Paper prepared for the 31st Seminar of the European Association of Agricultural Economists on „Agricultural Trade and Economic Integration in Europe and North America". Frankfurt am Main, 1992.

Timmermans, W.A.: Die europäische Rechtsangleichung im Gesellschaftsrecht. Eine integrations- und rechtspolitische Analyse, *Rabels Zeitschrift*, 1984.

Tovias, A.: EC–Eastern Europe: A Case of Hungary, *Journal of Common Market Studies*, 1991/3.

Török Á.: International Patterns Versus the Hungarian Structure of Market Protection in Industry. Paper prepared in the framework of the Second ACE Programme of the European Communities (Z/9109/0000/035). Research Institute of Industrial Economics of the Hungarian Academy of Sciences. Budapest, 1992.

Török Á.: Hungarian Industry and the Economic Transition. World Bank Research Paper Series Number EE 15. Transition and Macro Adjustment Division. Policy Research Department. World Bank, Wasington, D.C. January 1993.

Török Á.: Lehet-e középtávú EK-jövőképünk? *Külgazdaság*, 1993/5.

Vajda L.: Társulás után – eredmények és feladatok, *Külgazdaság*, 1992/12.

Varga G.: A magyar agrárpolitika és a közös piaci csatlakozás, *Külgazdaság*, 1992/3.

Vignes, D.: The Harmonisation of National Legislations. EEC, *European Law Review*, 1990.

A világgazdaság helyzete és kilátásai 1993 nyarán. KOPINT-DATORG Rt., *Konjunktúrajelentés*, 1993/2.

Weymüller, R.: Der Anwendungsvorrang von EG-Richtlinien – Eine Diskussion ohne Ende? *Recht der Internationalen Wirtshaft*, 1991/6.

Winters L. A.: A társulási szerződések: egy kis segítség barátainktól, *Külgazdaság*, 1993/7.

Kutatási információk*

Az alábbiakban válogatást adunk olyan jelenleg is folyó kutatásokból, amelyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak

„Agrárfejlődésünk alternatív társadalmi–gazdasági alapkérdései és az átalakuló európai régiók", Társadalomkutató Intézet, témavezető: Sárkány Pál.

„Az agrárpiac szabályozásának intézményrendszere a piacgazdaságban", GATE VII. Piacgazdaságtan Tanszék, témavezető: Halmai Péter.

„Aktuális agrárpolitikai teendők a társulási szerződés és a teljesjogú tagságra való felkészülés jegyében", Agrárgazdasági Kutató Intézet, témavezető: Varga Gyula.

„Alternatív utak, lehetőségek a magyar gazdaság fejlődésében az ezredfordulóig", Társadalomkutató Intézet, témavezető: Czabán László.

„Az EK agrárpolitikája és a magyar társulás agrárvonatkozásai", MTA Világgazdasági Kutató Intézet, témavezető: Kiss Judit.

„Az EK agrárpolitikájának várható változásai és hatásuk a magyar agrárstruktúrára", Debreceni Agrártudományi Egyetem, témavezető: Tóth László.

„Az EK jogi intézményrendszeréhez való alkalmazkodás", ELTE Állam- és Jogtudományi Intézet, témavezető: Harmathy Attila.

„Az EK-társulás agrárvonatkozásai", MTA Világgazdasági Kutató Intézet, témavezető: Kiss Judit.

„Az EK társulási egyezmény előny-hátrány mérlegének számszerűsítése", MTA Ipar- és Vállalatgazdasági Intézet, témavezető: Sternthal János.

„Az EK-val való társulási szerződés, illetve a teljesjogú tagsághoz vezető út környezeti dimenziója", KSH Gazdaságkutató Csoport, témavezető: Éri Vilma.

„Az Európai Gazdasági Tér és a magyar külgazdaságpolitika alternatívái", MTA Világgazdasági Kutató Intézet, témavezető: Rácz Margit.

„Az Európai Gazdasági Térség és a magyar gazdaságpolitika, a vállalatok mozgástere", MTA Világgazdasági Kutató Intézet, témavezető: Mádi István.

„Az Európai Közösség agrárpolitikája és a magyar társulás agrárvonatkozásai", témavezető: Halmai Péter.

„Az Európai Közösség regionális és szociálpolitikailag lehetséges magyarországi vonatkozásai", JATE ÁJTK, témavezető: Farkas Beáta.

*Az itt közölt listában a következő rövidítéseket használtuk: BTK = Bölcsészettudományi Kar; BKE = Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem; EK = Európai Közösség(ek); ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem; GATE = Gödöllői Agrártudományi Egyetem; JATE ÁJTK = József Attila Tudományegyetem (Szeged) Állam- és Jogtudományi Kar; KOPINT-DATORG – Konjunktúra, Piackutató és Számítástechnikai Rt.; KSH = Központi Statisztikai Hivatal; MTA = Magyar Tudományos Akadémia; PATE = Pannon Agrártudományi Egyetem.

„Európa társadalmi-gazdasági-regionális modelljei; alternatív jövők", Társadalomkutató Intézet, témavezető: Gidai Erzsébet.

„Az exportösztönzési politikák alkalmazásának nemzetközi tapasztalatai és magyarországi alkalmazhatósága", MTA Világgazdasági Kutató Intézet, témavezető: Sass Magdolna.

„A gazdasági válság és az átalakulás regionális problémái", MTA Regionális Kutatások Központja, témavezető: Kovács Katalin.

„Gazdaságszerkezeti változások társadalmi követelményei a fejlett ipari országokban", KOPINT-DATORG, témavezető: Szamuely László.

„A globális és regionális integrálódás elméleti és gyakorlati kérdései", BKE Világgazdaságtan Tanszék, témavezető: Palánkai Tibor.

„Globalizációs és regionalizációs folyamatok a világgazdaságban a 90-es években, különös tekintettel a nemzetközi gazdasági központok közötti kapcsolatrendszerre", MTA Világgazdasági Kutató Intézet, témavezető: Inotai András.

„Integráció Nyugat-Európában 1945 után", ELTE BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék, témavezető: Gazdag Ferenc.

„Integrációs modellek és integrációs erők a 90-es évek Európájában", MTA Világgazdasági Kutató Intézet, témavezető: Rácz Margit.

„Az ipari szerkezetátalakítás néhány fejlett országbeli tapasztalata – Tanulságok Magyarország számára", MTA Világgazdasági Kutató Intézet, témavezető: Kalóczkainé Fóti Klára.

„A 90-es évek meghatározó világgazdasági irányzatai és a magyar gazdaság alkalmazkodásának főbb követelményei, eszközei és területei", MTA Világgazdasági Kutató Intézet, témavezetők: Balázs Judit és Farkas Péter.

„Közép- és Kelet-Európa: gazdasági rendszerváltás és külgazdasági reorientáció", témavezető: Mizsei Kálmán.

„A közös agrárpolitika reformja", GATE, témavezető: Halmai Péter.

„A külföldi (mindenekelőtt EK) tőke szerepe Spanyolország és Portugália modernizációjában és következtetések Kelet-Európára nézve", MTA Világgazdasági Kutató Intézet, témavezető: Sass Magdolna.

„Külgazdasági szabályozás az agrárpiaci rendtartásban, PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar", témavezető: Benet Iván.

„A magyar agrárgazdaság piacgazdasági alkalmazkodása szélsőséges külpiaci változásokhoz", Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, témavezető: Ujhelyi Tamás.

„A magyar gazdaság nemzetközi versenyképessége a 90-es években", MTA Világgazdasági Kutató Intézet, témavezető: Mádi István.

„A magyar jogrendszer harmonizálása az Európai Közösségek jogához", JATE ÁJTK, témavezető: Bodnár László.

„Magyarország EK-tagságának kritériumrendszere", témavezető: Inotai András.

„Magyarország élelmiszeripara felzárkózásának esélyei az egységes Európában", Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Élelmiszeripari Kar, témavezető: Kóbor Kálmán.

„Magyarország útja az EK-ba", MTA Világgazdasági Kutató Intézet, témavezető: Rácz Margit.

„Modern jogelméleti irányzatok, a jelenkor nagy jogrendszerei", JATE Jogbölcselet és Jogszociológiai Tanszék, témavezető: Badó Attila.

„Reformkori kodifikációs törekvések, kitekintéssel az európai jogfejlődésre", JATE ÁJTK, témavezető: Ruszoky József.

„Technológiai függőség és nemzeti innovációs politika", MTA Társadalmi Konfliktusok Kutatási Központja, témavezető: Tamás Pál.

„Változó mezőgazdaságunk műszaki-technikai hátterének megújítási igénye és lehetősége az EK-hoz való csatlakozásunk szempontjából", Agrárgazdasági és Informatikai Intézet, témavezető: Markó Béla.

Kiadja:
a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
és az MTA VITA Alapítvány

A kiadásért felel:
az MTA Könyvtára főigazgatója
és az MTA VITA Alapítvány elnöke

A szerkesztésért felel: Tamási Péter

Budapest, 1993. december

HU ISSN 0864–8174

A szedés és tipográfia a Twins Kft.-ben készült
94.0073 MSZH Nyomda és Kiadó Kft., 1116 Budapest, Építész u. 40-44. Felelős vezető: Nagy László

Ára: 165,– Ft áfával

INFO-Társadalomtudomány

1. szám: Válaszúton a magyar társadalom
2. szám: Népbetegségeink? – A társadalmi beilleszkedési zavarok anatómiájához
3. szám: Technikai fejlődésünk útvesztői
4. szám: Egy mítosz és következményei – Az ún. „nem termelő" szféráról
5. szám: Társadalmi rétegződésünk, társadalmi struktúránk
6. szám: Reformgazdaság?
7. szám: A szocializmus sorsfordulói
8. szám: Az új alkotmány elé
9. szám: Meg lehet-e állítani Magyarország népességfogyását?
10. szám: Kisebbségben – A nemzetiségi kérdés margójára
11. szám: Magyarország és a szociálpolitika
12. szám: A hatalomról
13. szám: Településeink, válságos régióink és az önkormányzatok
14. szám: Az átmenet időszaka Közép- és Kelet-Európában
15. szám: Külgazdaság: a magyar gazdaság megváltója?
16. szám: Bűnözés és társadalom
17. szám: Vallás – egyházak – társadalom
18. szám: Oktatás – változás
19. szám: A magyar falu a változások sodrában
20. szám: Magyarország a világgazdaság rendszerében
21. szám: Környezeti problémák – társadalmi változások
22. szám: Választások
23. szám: A munkanélküliség Magyarországon
24. szám: Biztonságpolitika és a hadsereg Magyarországon
25. szám: Idegengyűlölet, másság, tolerancia
26. szám: Az ifjúság helyzetéről